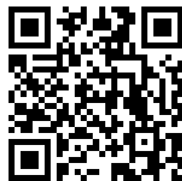
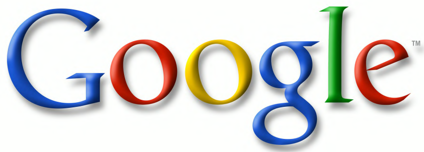

NORDISK TIDSSKRIFT

FOR

FILOLOGI

TREDIE RÆKKE

SJETTE BIND

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDELS FORLAG (F. HEGEL & SØN)

GRÆBES BOGTRYKKERI

1897—98

Redigeret af:

Karl Hude, adjunkt, dr. phil., København,

under medvirkning af:

M. Cl. Gertz, professor, dr. phil., Kbhvn.

Vilh. Thomsen, professor, dr. phil., Kbhvn.

Ludv. F. A. Wimmer, professor, dr. phil., Kbhvn.

S. Bugge, professor, Kristiania.

Johan Vising, professor, Göteborg.

C. M. Zander, professor, Lund.

Bidragydere i dette bind:

Bruun, Georg, førstelærer, cand. mag. Kolding.
Bøgholm, N., cand. mag. Kbhvn.
Drachmann, A. B., docent, dr. phil. Kbhvn.
Forchhammer, Joh., rector emer., dr. phil. Kbhvn.
Hansen, Ad., docent, dr. phil. Kbhvn.
Heiberg, J. L., professor, dr. phil. Kbhvn.
Holthausen, F., professor, dr. phil. Göteborg.
Hude, Karl, adjunkt, dr. phil. Kbhvn.
Jespersen, Otto, professor, dr. phil. Kbhvn.
Jónsson, Finnur, professor, dr. phil. Kbhvn.
Melander, S. E., fil. kand. Lund.
Møller, Niels, cand. iur. Kbhvn.
Nielsen, Julius, cand. mag. Kbhvn.
Noreen, Adolf, professor, dr. phil. Upsala.
Nyrop, Kr., professor, dr. phil. Kbhvn.
Pedersen, Holger, dr. phil. Kbhvn.
Petersen, P., rektor. Odense.
Rangel Nielsen, G., cand. mag. Kbhvn.
Ræder, A., dr. phil. Kristiania.
Ræder, Hans, cand. mag. Kbhvn.
Rørdam, E., cand. mag. Kbhvn.
Sandfeld Jensen, Kr., cand. mag. Kbhvn.
Sørensen, S., dr. phil. Kbhvn.
Thoresen, Valdemar, adjunkt. Randers.
Ussing, J. L., professor emer., dr. phil. et iur. Kbhvn.
Vising, Johan, professor, dr. phil. Göteborg.
Weilbach, Fr., adjunkt. Horsens.
Zander, C. M., professor, dr. phil. Lund.

Indhold.

Side

Anmeldelser.

Mindre meddelelser.

Alfabetisk fortegnelse

over

behandlede forfattersteder.

(Herunder medtages ikke steder, der kun er anførte exempelvis.)

Karl Verner

Karl Verner.

(1846—1896.)

I den mand, hvis navn står over disse linjer, har — som det vil være dette tidsskrifts læsere tilstrækkelig bekendt — sprogvidenskaben for nylig mistet en af sine ypperste dyrkere, som, hvor lidet end de af ham offentliggjorte arbejder fylde i omfang, dog har indskrevet sit navn i videnskabens historie så dybt og så uforgængeligt som få.

Karl Adolf Verner var født i Århus d. 7. Marts 1846 og sön af fabrikant Chr. Fr. W. Werner (født i Kändler ved Chemnitz i Sachsen 1822, men indvandret til Danmark allerede 1840) og Dorothea Kathrine f. Hansen. Efter at have gennemgået först borgerskolen og derpå kathedralskolen med hæder blev han 1864 student (med mg. i samtlige fag). Hans allerede i skoletiden vakte interesse for sprogvidenskaben bragte ham til först at begynde på at studere klassisk filologi. Men mere og mere blev det ham klart, at det kun var selve sprogene, der interesserede ham, hvorimod han vedblev at have en uovervindelig sky for alle realia. Dette førte til, at han snart opgav enhver tanke om at tage filologisk embedsexamen. Derimod læste han sanskrit hos Westergaard og slaviske sprog hos C. W. Smith og modtog stærke påvirkninger gennem K. J. Lyngbys forelæsninger over nordisk filologi og sammenlignende sprogvidenskab. Efterhånden blev det dog de slaviske sprog, han væsentlig koncentrerede sig om. For også praktisk at tilegne sig i det mindste et af disse tiltrådte han, understøttet af sin fader, i slutningen af 1871 en rejse til Rusland. Her opholdt han sig navnlig i længere tid i St. Petersborg, hvor han kom en del i forbindelse med akademiske kredse (navnlig Kunik), dog også nogen tid i Moskva. I Oktober 1872 var han igen hjemme. I foråret 1873 indstillede han sig til magisterkonferens i slaviske sprog. Egentlig var dette skridt ham i höj grad imod på grund af hans stærkt udviklede selvkritik og tvivl om egen dygtighed og særlig hans følelse af at have huller i sin litteraturkundskab (hvad det også skal indrömmes at han havde, dog færre end han selv mente), og det var kun ved indtrængende overtalelser af hans venner, blandt hvilke særlig må fremhæves hans forhenværende lærer prof. Edv. Erslev, at det lykkedes at overvinde alle hans betænkeligheder. Lige så længe

konferensen stod på, måtte hans venner stadig vedblive at holde ham til ilden, for at han ikke skulde trække sig tilbage; det så en tid så meget mörkere ud, som han under udarbejdelsen af den store afhandling og atter senere virkelig blev syg (det var, så vidt jeg mindes, hans bryst, der var angrebet). Alt dette var da også grunden til, at han, skönt han skrev den store afhandling i April—Maj, ikke kom til at skrive de mindre opgaver för i Oktober[1], og den afsluttende mundtlige examination fandt förat sted den 4. November.

Efter afslutningen af magisterkonferensen opholdt han sig i henved $1^3/_4$ år hos sin familie i Århus, fra först af nærmest for at rekreere sig, men derefter i forventning om en fast beskæftigelse, uden anden sysselsættelse end sine egne studier[2], til hvilke det endda ofte var ham vanskeligt i Århus at skaffe de nødvendige hjælpemidler. Da et håb om en bibliotheksansættelse i København, hvilket han selv betragtede som sit livsmål[3], var glippet, tænkte han på at søge en huslærerplads på et års tid, indtil han kunde göre sig håb om at opnå et rejsestipendium. Han omtaler det i et brev til mig af $^{26}/_9$ 74 og tilföjer ret karakteristisk: «Dog jeg trøster mig med, at jeg, når jeg kommer til et sted f. ex. på Låland el. Falster, hvor dialekten er interessant og endnu ikke undersøgt, vil kunne paralysere huslærerlivets ubehageligheder og få året til at gå». Heraf blev imidlertid dog intet. I foråret 1875 søgte og opnåede han en rejseunderstøttelse af Kommunitetets midler på 800 kr. for, i overensstemmelse med en plan, han allerede omtaler i brev af $^{13}/_9$ 74, at studere det kašubiske sprog. Hvad der vakte hans interesse for dette lille sprog, der kun tales i de nordvestligste egne af Vestpreussen, var, at det skulde udmærke sig ved, i modsætning til de andre levende vestslaviske sprog, endnu at have bevaret den gamle frie accent, som ellers kun findes i de østslaviske sprog. Han tiltrådte sin rejse i Juli 1875 og opholdt sig nu i længere

[1] Jeg har en lille billet desangående fra C. W. Smith af 26. Sept. 1873, hvori han skriver: «Som De vil see ved at vende dette Blad, synes Ussing [dekanus] virkelig at have faaet Bugt med Verner, hvad der er saa godt gjort, at det utvivlsomt fortjener ug., forudsat at Virkningen viser sig varig.»

[2] «Familiens eneste intetbestillende medlem» kalder han sig i et brev.

[3] «Mit endelige livsmål er at blive bibliotheksassistent, det eneste som jeg tror at du til» — skriver han i brev af $^{13}/_9$ 74.

tid i disse egne, navnlig i Carthaus i nærheden af Danzig; först i begyndelsen af næste sommer kom han hjem, efter at han i foråret 1876 pány havde opnået en lignende rejseunderstøttelse som det foregående år. Resultaterne svarede vel ikke ganske til hans forventninger, for så vidt som han efterhånden kom til den anskuelse, at kašubisk ikke er at betragte som den sidste levning af et eget slavisk sprog (de gamle Venders), men som en polsk dialekt; men rejsen synes dog i forskellige henseender at have været ret lærerig for ham, trods alle de med den forbundne besværligheder og ubehageligheder (mistænkeliggörelse som politisk spion; at måtte sidde og drikke dårlig brændevin i snavsede kroer for at kunne aflure bønderne sproget, o. l.). Også et kort besøg i Berlin aflagde han ved denne lejlighed.

Imidlertid havde han offentliggjort de to geniale og epokegörende afhandlinger i Kuhns Zeitschrift, 23de bind, som jeg strax skal komme tilbage til og som hos alle sprogforskere havde vakt den allerstörste opsigt og levende opmærksomhed for ham selv. Foruden at Berliner-akademiet 1877 for disse afhandlinger tilkendte ham den Boppske prisbelönning for sammenlignende sprogvidenskab og universitetet i Heidelberg 1887 ligeledes på grundlag af dem kreerede ham til doktor, blev det nærmeste udslag af den for ham vakte opmærksomhed, at han — gennem den indflydelsesrige prof. W. Scherer i Berlin, med hvem han var kommen i forbindelse — först fik tilbud om en professorplads i sammenlignende sprogvidenskab ved universitetet i Graz, hvilket han bestemt afslog, og derefter om en ansættelse ved universitetsbibliotheket i Halle. Dette sidste tilbud, der åbnede en lejlighed for ham til at få sit gamle ønske om bibliotheksvirksomhed opfyldt, mente han at burde tage imod, da der dog i öjeblikket ingen udsigter var for ham her hjemme. Den 1. Oktober 1876 tiltrådte han sin nye stilling og tilbragte derefter omtr. 6 år i Halle[1]. Også med de yngre sprogforskere i Leipzig, hovedrepræsentanterne for den da begyndende «unggrammatiske» retning, stod han i disse år i livlig forbindelse; han deltog jævnlig i deres sammenkomster og diskussioner om sprogvidenskabelige spörgsmål, og at han i sine bidrag til disse har udstrøt sædekorn, der senere gennem tilhørerne have båret frugt for sprogviden-

[1] Fra denne tid skriver sig det fotografi, hvorefter det ledsagende portræt er udført.

skabens videre udvikling, vil ikke blot forstås af enhver, der har kendt ham personlig og hørt det liv og den tankevægtige klarhed, hvormed han kunde udvikle sine anskuelser, men dette er også bevidnet af flere af deltagerne i hine sammenkomster.

Den 4. September 1881 døde C. W. Smith, og til ønsket om atter at få den slaviske lærerplads besat måtte naturligt slutte sig det andet ønske, ved denne lejlighed at kunne faa Verner knyttet til vort universitet som Smiths selvskrevne efterfølger. Atter nu bragte dog hans beskedenhed og mangel på selvtillid ham til först at afvise enhver tanke derom; men til alt held lykkedes det dog tilsidst hans venner her og vel også hans egen fædrelandskærlighed at overvinde hans mange betænkeligheder. Han indgav sin ansøgning, og den 9. August 1882 udnævntes han til docent i slavisk sprog og litteratur fra 1. Januar 1883 at regne; fra April 1888 forandredes hans titel til extraordinær professor. Sin universitetsgerning omfattede han med stor interesse og samvittighedsfuldhed, og hans tilhørere ville vedblive at mindes den vækkende klarhed, den utrættelige hjælpsomhed og tillige den ejendommelige fordringsløshed, der prægede hans forhold til dem. — Men skönt han var höj og svært bygget, var hans helbred egentlig ikke stærkt. Allerede for en halv snes år siden havde han for förste gang et mindre apoplektisk anfald, der dog dengang hurtig fortog sig, men ikke uden at efterlade sig gentagne mindelser; mere og mere fremtrådte der i hans udseende noget vist usundt, der i forbindelse med den mangel på hensyntagen til sit helbred, som han viste i indretningen af sit daglige liv, ofte måtte vække ængstelige anelser hos hans venner. Følelsen af nedgangen i de legemlige kræfter trykkede öjensynlig også i de senere år ham selv og gjorde ham endnu mere tilbagetrukken, end han altid havde været. Sidste efterår ramtes han atter af en delvis lammelse. Med næsten uforståelig viljeskraft blev han endnu ved at passe sine forelæsninger; men snart måtte han dog give tabt og lægge sig ind på diakonissestiftelsen, og her udåndede han stille den 5te November 1896 Kl. 11½ om aftenen.

Verner var en ejendommelig helstøbt personlighed. Med den mest gennemtrængende klarhed og skarphed i tanken forbandt han en sjelden ærlig, trofast og sandhedskærlig karakter; han var dertil i høj grad beskeden og fordringsløs — undtagen lige overfor sig selv —, ja i mange forhold næsten barnlig naiv. Han var fri for enhver gnist af forfængelighed og havde en næsten

uovervindelig sky for enhver offentlig fremtræden. Ligesom den mangel på initiativ og på tillid til egne evner, som ved forskellige lejligheder, f. ex. hans magisterkonferens, kom så stærkt til syne, stod i nær forbindelse med disse sidste sider af hans væsen, således ligger deri væsentlig også forklaringen af, at han, der havde forudsætninger for at kunne have ydet så meget, kvantitativt kun har skrevet så overordentlig lidet. Men dertil kom vel også, at han var noget af hvad han selv kaldte en videnskabelig Epikuræer: han var i virkeligheden meget flittig, og forskningen var hans störste glæde; men når det så var lykkedes ham at trænge til bunds i et eller andet problem og finde løsningen deraf, var han tilfredsstillet, og det var ham en plage nu at skulle sætte sig hen og udarbejde det hele til læsning for andre. Hvorledes det end forholder sig hermed, er det sikkert, at, medens det, navnlig i hans noget yngre dage, var ham en trang og fornöjelse lige overfor de enkelte, mundtlig eller i breve, at fremsætte sine tanker i den ham ejendommelige klare og koncise form, og medens han altid var utrættelig i at hjælpe andre med enhver oplysning, har han næppe offentliggjort noget uden under indflydelse af et eller andet tryk udefra. Jo ældre han blev, desto mindre kunde selv dette middel virke, og desto mere trættedes vel også de venner, der ellers så gerne havde set videnskaben delagtiggjort i hans forskninger, ved en for begge parter tilsidst lige pinlig påtrængenhed. En udsigt over hans livsgerning vil derfor også fuldt så meget måtte göre regnskab for hvad han ikke har fået offentliggjort som for hans trykte arbejder. Alle hans venner ville vistnok imidlertid kunne samles i det ønske og det håb, at dog nogle af hans efterladenskaber måtte findes egnede til udgivelse helst i forbindelse med et udvalg af hans fortræffelige breve og et optryk i det mindste af hans hovedafhandlinger. Der vilde på denne måde rejses ham et mindesmærke, som vilde vidne höjt om, hvad videnskaben har mistet i ham.

Verners förste trykte arbejde var nogle artikler i «Jyllandsposten» fra September 1873: «Fra en ferierejse i Rusland», med forfattermærket *K.* V.s forfatterskab til disse velskrevne artikler, der utvivlsomt kun ere blevne til efter udtrykkelig opfordring af redaktionen og som han selv aldrig vides at have omtalt, er egentlig först efter hans død tilfældig bleven konstateret.

En anden frugt af hans ophold i St. Petersborg fremkom i Nordisk tidskr. for filologi og pædagogik, n. r., I, 1874 under titelen «Nogle Raskiana». Han meddeler der nogle hidtil ukendte breve fra Rask til hans russiske ven I. N. Lobojko og et par andre fra Rask hidrörende opsatser, der ligeledes havde været i L.s værge. Efter dennes død nogle år i forvejen vare alle hans papirer komne til St. Petersborg, hvor V. af akademikeren Kunik var bleven gjort opmærksom på dem og havde taget afskrifter af dem. Disse afskrifter stillede V. til tidskriftets disposition, hvorimod han helst selv vilde have holdt sig helt tilbage som udgiver; dog gik han ind på at tilföje en indledning og nogle få noter. Det må være mig tilladt her at indskyde den personlige bemærkning, at denne V.s tilbageholdenhed i forbindelse med den omstændighed, at han i Århus var afskåren fra benyttelsen af forskellige litteraturværker, var grunden til at jeg på redaktionens vegne og i overensstemmelse med hans ønske kom til at gribe noget mere ind i udgivelsen, end det ellers vilde have været naturligt.

En opgave, som allerede vistnok fra hans studentertid af og indtil de sidste år stadig sysselsatte ham og som må betegnes som det, der skulde have været hans egentlige livsopgave, var en indgående behandling af accentuationen i de slaviske sprog, sammenlignede indbyrdes og med de øvrige sprog af vor æt. Han samlede efterhånden et overordentlig omfangsrigt materiale, mest i form af en uhyre masse seddeloptegnelser, der endnu findes efter ham, og han vilde i sin klare tænkning, sin samvittighedsfulde nöjagtighed og sikre, exakte methode have haft forudsætninger som næppe nogen anden for at kunne yde et banebrydende förste-rangs værk om dette så vigtige, men endnu så lidet oplyste emne. Desværre nåede han imidlertid aldrig til at få det påtænkte værk udarbejdet. En og anden enkelthed af hans resultater kan, foruden i breve, findes antydet i hans trykte arbejder, og til brug for sine tilhørere udarbejdede han navnlig en meget fuldstændig fremstilling af den russiske accentlære, som muligvis endnu vilde fortjene at udgives. Men dertil indskrænker sig vistnok også alt, hvad der vil kunne reddes for videnskaben af det uhyre arbejde, han har koncentreret om denne opgave. En del af hans resultater, f. ex. vedrörende den litauiske accentuations forhold til den slaviske og oprindelsen til de forskellige former af hin, ere også nu imidlertid blevne foregrebne af andre, medens

der på den anden side også i dette spörgsmål er fremkommet adskilligt, som V. aldrig vilde have anerkendt.

Ved siden heraf førtes han tidligt ind på undersøgelser over danske toneforhold, og foruden sine egne iagttagelser havde han f. ex. vistnok fuldstændig excerperet Höjsgaards accentuerede danske grammatik (1747) og på sedler opskrevet alle der forekommende ord med accentbetegnelse. I et brev til mig af $^{17}/_{1}$ 74 omtaler han sin plan at skrive to afhandlinger, den ene om «det såkaldte tonelags natur og væsen, dets historiske oprindelse og dets forhold til lignende fænomener i andre skandinaviske sprog», den anden om «tonelagets historie fra Holberg indtil nu», og han giver tillige en udsigt over de resultater, hvortil han er kommen. I følgende breve kommer han oftere tilbage til dette emne og meddeler mig de fremskridt, hans undersøgelser efterhånden gör. Således skriver han i et brev af $^{3}/_{7}$ 74: «Endelig skal jeg endnu tilföje, at jeg nu nok tror at kunne påvise muligheden af en udvikling af sangtonen[1] til tonestød — et punkt, som hr. doktoren særligt har henledet min opmærksomhed på. Jeg håber, at jeg skal kunne få en god afhandling ud af det nu samlede materiale og at ville kunne give idetmindste et brugeligt grundlag for fremtidige behandlinger af dette interessante og æteriske punkt af den danske grammatik.» Ligeledes meddeler han her, at han nu har besluttet sig til at slå de oprindelig påtænkte to afhandlinger sammen til én, der skal behandle «tonestødets fysiologi, dets historiske grund og dets udvikling i sproget fra Holbergs tid indtil nu» og kan passe til filol. tidskr. Da jeg derefter opmuntrede ham stærkt til ikke blot nu at udarbejde denne afhandling, i hvilken han vilde have haft meget nyt og interessant at byde, men tillige at benytte den til en doktordisputats, afviste han flere gange dette sidste på det allerbestemteste, ikke blot med henvisning til at han kun betragtede sig som fagmand i de slaviske sprog, men i de nordiske som dilettant, men også med en række andre, mer eller mindre hårtrukne argumenter, f. ex. at han er Jyde, medens den nuværende dannede udtale i København for ham står «som et fremmed sprog», o. s. v. «Men — ender han — nu skriver jeg afhandlingen til filol. tidskr., og så modtager jeg hr. doktorens tilbud om, når den foreligger, at sige mig, hvorvidt den kunde været brugt til en doktordisputats.

---

[1] Som i norsk og svensk, hvilken accentart må være oprindeligere end den danske. V. Th.

Jeg er overbevíst om, at De vil komme til samme resultat som jeg.» For min del er jeg overbevist om det modsatte; men der blev desværre ikke lejlighed til at dömme herom; thi afhandlingen blev alligevel aldrig udarbejdet. Hvad han har ladet komme offentlig frem af resultaterne af disse undersøgelser, indskrænker sig til nogle antydninger vedrörende enkelte punkter, særlig den forholdsvis sene overgang fra den oprindeligere «sangtone» til forskellen i dansk mellem stød og ikke stød og den måde, hvorpå hin atter kan være opstået i de nordiske sprog (se navnlig hans anmeldelse af Kock, Språkhistoriska undersökn. om svensk akcent, i Anzeiger f. deutsches alterthum VII, 1880)[1]. Dette er så meget mere at beklage, som det må indrömmes, at V., når vi ville sammenligne hans resultater, så vidt de kunne konstateres, med Sv. Grundtvigs fremstilling af «det danske sprogs tonelag« (se Beretn. om forhandl. på det 1ste nord. filologmøde i Kbhvn. 1876, s. 98 ff.), i virkeligheden såvel med hensyn til stødets og overhovedet «tonelagenes» natur som til hele den historiske udvikling var nået til langt rigtigere opfattelser og langt mere dybtgående resultater. Om Grundtvigs arbejde kan have bidraget til at V. senere hen opgav en samlet bearbejdelse heraf, er mig ubekendt, dog betvivler jeg det. Den egentlige grund var utvivlsomt den, at V. — foruden sine ovf. omtalte rejseplaner og påfølgende ansættelse i Halle — snart fik andre ideer at tumle med, som førte ham bort derfra, men som for øvrigt sikkert ere fremkomne under umiddelbar indflydelse af hans indgående syslen med slaviske og danske betoningsforhold.

Disse nye ideer omtaler han for förste gang i et udførligt brev til mig af 1. Maj 1875. Jeg tror, at hans egne ord her allerbedst ville give en forestilling om hvad det gælder. «Tillad

[1] Jeg tillader mig her (bl. a. i anledning af en bemærkning i Joh. Storms Engl. Philologie[2] I, 1, s. 87) at fremhæve, at når Verner, Anz. VII s. 6—7, i forskellen mellem stød og ikke-stød på dansk tillige finder et musikalsk eller «kromatisk» element, som jeg efter min udtale ikke kan anerkende som væsentligt eller konstant, tör jeg dog nu ikke mere så bestemt bestride, at V. for sit vedkommende kan have ret i sin opfattelse. Jeg er nu snarere tilböjelig til at tro, at der virkelig her kan foreligge en yderst fin forskel mellem den københavnske udtale og den, som Verner stadig havde bevaret fra sin hjemstavn Århus. Hele spörgsmålet om forholdet med den «kromatiske» accent i de forskellige danske dialekter — såvel dem, der tillige have udviklet «stødet», som dem, i hvilke dette ikke findes — fortjente snarest muligt en nöjere undersøgelse.

mig — skriver han — da jeg nu engang er i lag med at skrive, at overhænge Dem med en idé, som har pint mig meget i den senere tid . . . Idéen er temmelig pretentiøs, men vejen, ad hvilken jeg er nået til den, er yderst simpel. Den angår det punkt i den germanske lydforskydning, der efter Lottner's og Grassmann's afhandlinger (resp. i Zeitschrift XI & XII) resterer som den eneste hoveduregelmæssighed, nl. den hyppige overgang af jafetisk tenuis i indlyd til germ. media i st. f. til klangløs spirant: germ. **junga-s*, **tegu-s*[1] «dekade», præs. part. act. *-and-*, **dauda-s* «mortuus», 3 sg. præs. *-d* osv. Mest iöjnefaldende er differensen ved de 3 ligedannede jaf. ord *bhrātar, mātar, patar,* hvis germ. responsioner er *brōþar* men *mōdar, fadar.* Det kan vistnok fastslåes, at udviklingen fra jaf. tenuis er gået over klangløs spirant, klingende spirant til media (hvis denne og ikke snarere klingende spirant er fællesgerm.), altså f. ex. for dentalrækken udviklingen *t* > *þ* > *ð* > *d*[2], **mātar* > **mōþar* > **mōðar* > **mōdar*. *Mōdar* og *tegus* viser altså en videre fremskreden udvikling end *brōþar* og *tehun.* Men hvorfor er lydströmningen i det ene tilfælde gået videre end i det andet? Der må visselig være en grund: tilfældigheder må den komparative metode vel anerkende, men tilfældigheder en gros — som her — må den sikkert forkaste. Jeg kender kun en forklaring af Scherer (Zur Gesch. d. d. Spr. s. 82), if. hvilken den videre udvikling til media skulde forekomme «in häufiger gebrauchten Wörtern (wie *fadar, mōdar*)», altså den klangløse spirant i mindre hyppigt forekommende ord. Dette synes mig usandsynligt: Skulde f. ex. *fehu,* det germ. indbegreb af materielt velvære, penge, formue, ejendom osv., være et ord, der brugtes sjældnere end f. ex. *lagu-s* (on. *lögr,* ags. *lagu*)? Skulde *fadar* og *mōdar* være hyppigere brugte end *brōþar*? I got. findes jo slet ikke *mōdar,* men altid *aiþei,* kun et sted forekommer *fadar,* for hvilket ellers bruges *atta*; derimod har got. *brōþar*

[1] I selve brevet skriver V. stadigt $\overset{e}{i}$ i forudsatte fællesgermanske former. I stedet derfor sætter jeg her af typografiske grunde *e,* som V. også selv bruger i den trykte afhandling.

[2] Tegnene > i betydningen «bliver til» og ligeledes < «opstået af», hvis autor og rette anvendelse i de sidste år har været en del debatteret i tyske tidsskrifter, ere utvivlsomt först opfundne og indførte af Verner. Jeg finder dem brugte af ham i den angivne betydning allerede i det förste videnskabelige brev, jeg har fra ham, fra Januar 1874.

intet synonym. Er det rimeligt, at man har brugt tallene 4 og 100 (g. *fidvor*, *hund*) hyppigere end tallet 10 (g. *taihun*)?» Medens man ved en glosesammenligning vanskelig kan finde nogen etymologisk regel, fordi «det komparable stof er for lille», er der et andet område, der måske lader os öjne det til grund liggende moment: «man har efter min mening ikke lagt tilstrækkelig vægt paa den omstændighed, at den omtalte differentiering jo også forekommer under böjningen af visse stærke verber», således f. ex. on. *slá sló slógum sleginn*, angelsaks. *sleán slóh slógon slagen*, *cveðan cväð cvædon cveden* o. s. v. «For differentieringen i ordforrådet og i konjugationen må der søges en fælles forklaring» eller:

$$\frac{*tehun}{*tegu\text{-}s} = \frac{*slahan}{*slagana\text{-}s} = \frac{*br\bar{o}\text{þ}ar}{*m\bar{o}dar} = \frac{*kve\text{þ}an}{*kvedana\text{-}s}$$

«Den differentierende motor må være et vist fonetisk forhold, der varierende har ledsaget konjugationen». I det han så gennemgår de forskellige «vehikler», hvorpå den jafetiske konjugation var baseret, kommer han som eneste mulighed til det resultat, at «differentieringen må bero på den varierende jaf. tone». «I virkeligheden findes der en fuldstændig overénsstemmelse imellem betoningen af verbalformerne i sanskrit og den germ. konjugationsdifferentiering. Former med klangløs spirant i germ. viser i skr. tonen på rodstavelsen, hvorimod formerne med media viser tonen på endelsen» (f. ex. sanskr. præs. *bhár-āmi*, part. *bhár-ant-*, perf. *ba-bhā́r-a*, men pl. *ba-bhr̥-má*, opt. [= germ. præt. konj.] *va-vr̥t-jā́t*, o. s. v.). «Regelen må formuleres således: Jaf. tenuis går i efterlyden af betonet stavelse over til germ. klangløs spirant, i ubetonet stav. derimod til media.» Han viser dernæst, hvorledes det hidtil uklare forhold mellem *s* og *z* (*r*) i de germ. sprog (f. ex. on. *kjósa kaus kurum korinn*) på alle punkter finder sin fulde forklaring gennem en hermed parallel og samtidig differentiering af oprindeligt *s*. I det han derefter vender sig til ordforrådet, «finder nu förs og fremmest gåden *brōþar* contra *mōdar, fadar* sin løsning, idet betoningen i sanskrit netop er *bhrā́tar* contra *mātár, pitár!*» men også en række andre ord og suffixer stemme hermed.

Han slutter brevet således: «Hvis den fundne regel kan bestå sin prøve, vil den kunne afgive et udgangspunkt for en bedömmelse af den forgerm. tone . . . Grundprincipet i den Holtzmannske teori, betoningens indflydelse på den germ. vokalisme,

står efter min mening fast. Jeg tror, at jeg fra det fundne grundlag vil kunne nå frem til en bedömmelse af aflyden i dens hovedtræk uden at opstille vilde hypoteser. Dog — jeg tör ikke nu gå videre, da jeg måske bygger luftkasteller; det er jo meget muligt, at mit grundlag er falsk. Det er netop det, der fortiden piner mig. Sér jeg på resultatet, bliver jeg skeptiker: det sér jo noget utroligt ud, at den opr. betoning skulde kunne lade sig påvise gennem konsonantismen, at en forlængst forsvunden akcentuation endnu skulde afspejle sig i t. *schneiden geschnitten*, *sieden gesotten*. Men gennemgår jeg så regnskabet, er det mig ikke muligt at opdage regnefejlen, at finde, hvor der er en utilgivelig konklusion eller en falsk argumentation. Det vil De, hr. doktor, med et halvt öje kunne afgöre, og det er det, jeg gerne vil bede Dem om. Skulde De komme til resultatet «vrövl», skal dette ikke i mindste måde genere mig; jeg må vel som begynder have lov til at vrövle lidt, især når det ikke skér offentligt.»

At det ikke var «vrövl», men tværtimod en lige så genial som i sine konsekvenser vidtrækkende opdagelse, her forelå, måtte være indlysende for enhver sprogforsker. Det er da en selvfølge, at jeg ikke kunde göre andet end strax på det indstændigste opfordre ham til nu at udarbejde denne afhandling og tillige göre den almindelig tilgængelig for den lærde verden ved at skrive den på tysk og få den optagen i Kuhns Zeitschrift. Denne gang blev det lykkeligvis til virkelighed. Resultatet blev den epokegörende afhandling, der under den beskedne titel «Eine ausnahme der ersten lautverschiebung» og dateret «Kopenhagen, juli 1875»[1] er trykt i Kuhns Zeitschr. XXIII, s. 97—130. Den er skreven med en sådan genial klarhed i tankegang og bevisførelse, en sådan sikkerhed i methoden og forsigtighed i valget af bevismateriale, at den, så lille den er, til alle tider vil stå som et mesterværk. Men er det i denne afhandling lykkedes Verner at give en lige så simpel og slående som uanet og overraskende forklaring af et enkelt, hidtil gådefuldt fænomen — en forklaring, som ikke fra nogen side har fundet den mindste modsigelse, men

[1] I det væsentlige turde afhandlingen være udarbejdet i Århus, om den end först er afsluttet, efter at V. i forsommeren var kommen til København. For øvrigt vil det ved sammenligning med de ovenfor meddelte uddrag af V.s brev af 1/5 75 ses, at den i hele sit anlæg på det nöjeste følger den i brevet foreliggende fremstilling, blot med videre udførelse af enkeltheder.

under navnet «den Vernerske lov» er anerkendt af alle som et af sprogvidenskabens sikreste resultater —, så strækker afhandlingens betydning i videnskabens historie sig i virkeligheden langt ud over det begrænsede emne, den behandler. Dette ligger i det nye indblik, den åbnede, på den ene side i den lovbundenhed, der overhovedet hersker i lydudviklingen [1], og den sejhed, hvormed lydlige fænomener kunne vedblive at virke selv efter årtusinders forløb og under de mest skiftende former, på den anden side i den vigtige rolle som accentuationen — et punkt, som man tidligere kun havde skænket en ganske underordnet opmærksomhed — spiller i sprogenes liv og historie. Herigennem fik V.s afhandling en indflydelse som få andre specialarbejder på sprogvidenskabens senere udvikling og har givet stødet til en række nye opfattelser og nye arbejder — for øvrigt af höjst forskelligt værd.

Til den nævnte afhandling slutter sig umiddelbart en anden mindre «Zur Ablautsfrage», trykt i samme bind af Kuhns Zeitschr. s. 131—138 og dateret «Carthaus bei Danzig, am 31. August 1875». Han fremsætter her de resultater, hvortil han — som han alt berörer i det ovf. omhandlede brev — på grundlag af sin opdagelse var nået med hensyn til aflyden. Hovedpunktet her er den vigtige påvisning af, at germ. *e* svarer til et betonet «indogermansk *a*», medens et ubetonet *a* foran *r*, *l*, *n* og *m* ved en yngre omdannelse er blevet til germ. *o* (*u*). Denne sidste afhandling var Verner for øvrigt selv — til visse uden grund — temmelig misfornöjet med, dels og væsentlig fordi han havde måttet skrive eller dog afslutte den under forhold, hvor han var ganske blottet for litterære hjælpemidler [2], dels vistnok også fordi han — hvor vigtige end de resultater vare, hvortil han var kommen — dog ikke var nået så vidt, som han gerne havde ønsket og sikkert også lidt senere kunde have gjort.

---

[1] Hvad der ingenlunde er identisk med sætningen om «lydlovenes undtagelsesløshed» i den form, hvori dette dogme hævdes af den «unggrammatiske» skole, et dogme lige over for hvilket også V. altid stillede sig meget skeptisk.

[2] Han skriver f. ex fra Carthaus, 5. Dec. 1875, efter at begge afhandlinger ere gåede til rentryk: «Den anden afhandl. «Zur ablautsfrage» ... har jeg efterhånden set mig så gal på, at jeg vilde tage den i mig igen, hvis jeg kunde göre det med anstand. Ikke at jeg tror, at idéen, der ligger til grund for den, er forfejlet, men udarbejdelsen er så uendelig mangelfuld, da jeg har måttet skrive efter hukommelsen . . . Jeg skal aldrig mere indlade mig på at skrive afhandlinger på gæstgivergårde.»

Imidlertid trøster han sig (brev af 4/10 75) efter afslutningen af begge disse afhandlinger med, at han dog har opnået ét ved sine spekulationer, nemlig at «have skrevet noget», uden hvilket han ikke mener at kunne göre sig håb om den nødvendige understøttelse for næste år til fortsættelse af den kašubiske rejse.

Om sit forhold til opdagelsen af en anden lydlov, den såkaldte «palatallov»[1] har Verner selv udtalt sig i den for hans hele tænke- og udtryksmåde så karakteristiske artikel, som han har skrevet i Literarisches Centralblatt 1886, sp. 1707 ff. for at göre ende på de lidet opbyggelige prioritetsstridigheder, som desangående vare førte mellem forskellige tyske sprogforskere. Ud over hvad han der selv meddeler, har jeg intet at oplyse. Jeg finder, mærkeligt nok, ikke dette punkt omtalt i noget af hans ret hyppige og udførlige breve til mig fra hine år og erindrer kun en samtale med ham derom i sommeren 1875, ved hvilken lejlighed han, aldeles afgjort, ikke engang antydede, at han også selv havde gjort denne iagttagelse. Og dog er dette hævet over enhver tvivl, selv om det ikke nu kan konstateres, ad hvilken vej han var kommen til erkendelsen af den nævnte lov, hvor langt han var nået dermed, eller hvorledes han havde tænkt sig at fremstille den.

I løbet af de år, han opholdt sig i Halle, skrev han forskellige småting i tyske tidsskrifter, deriblandt en selvstændig afhandling: «Germanisch *nn* in verbindung mit nachfolgendem consonanten» (i Zeitschr. f. deutsches alterthum, n. f., IX, 1877)[2]. Den går ud på at forklare nogle ejendommelige former som gotisk fortid *kunþa*, kunde, eller stammen *kunþa-*, bekendt, hvor man ikke skulde vente *þ* men *d*, eller afledninger som *kunsti-*, kunst,

---

[1] D. v. s. den lov, hvorefter de indisk-iraniske palataler *c* (*tš*) og *j* (*dž*) ere opståede af *k* og *g*, når disse lyd have stået foran *i* eller foran et *a*, der svarer til et *e* i de europæiske sprog, — hvad der altså viser, at de europæiske sprogs vokalflerhed *e*, *o*, *a*, i modsætning til hvad man indtil da havde antaget, er oprindeligere end de indisk-iraniske sprogs dertil svarende *a*.

[2] Den er dateret «Halle a. S. 27. 3. 77». Tanken i denne afhandling har han dog haft halvandet år för; han meddeler mig den i brev fra Carthaus af 4. Okt. 1875 som en forbedring af sin udtalelse i KZ. XXIII, s. 123 note 1 (hvor det brugte argument «ikke var en forklaring, men kun en undskyldning»), idet han bemærker: «Jeg har på min rejse nærmere overtænkt de dette vedrörende forhold og tror at have hittet rede i sagen. Jeg har efter at være kommen til ro endogså forsøgt at skrive en afhandling desangående, men har måttet opgive det af mangel på hjælpemidler.»

hvor *s* hidtil var uopklaret. Forklaringen — der for øvrigt gav anledning til en del diskussion og vistnok ogsaa må modificeres noget — søger han i, at *nn* i vedkommende stammer er opstået af ældre *nv*, der kan have udviklet sig til en overgangsform *nf*. — Hertil kommer nogle anmeldelser, af hvilke navnlig de to af Kräuter, Zur lautverschiebung, og Axel Kock, Språkhist. undersökningar om svensk akcent (begge i den til samme tidsskrift hørende «Anzeiger f. deutsches alterth.») ere af betydelig interesse og give ham lejlighed til at fremsætte en del af sine egne tanker. — Der kan ikke være tvivl om, at alle disse småarbejder (hvilke han selv omtaler som «hoveriarbejde») kun ere fremkomne som følge af et tryk fra Scherer, der var medredaktør af nævnte tidsskrift og lige over for hvem V. har følt en vis forpligtelse, så at han ikke har ment at kunne undslå sig for at følge hans opfordringer.

Efter at V. var kommen tilbage til København, har han så godt som intet offentliggjort uden en ret anselig række artikler om forskellige slaviske forhold, særlig russisk litteratur, i Salmonsens store konversationsleksikon, skrevne med hans sædvanlige grundighed og samvittighedsfuldhed. Ellers er der ikke for offentligheden fremkommen nogen frugt af de arbejder, der i disse år sysselsatte ham. Dertil hørte först og fremmest hans allerede omtalte slaviske accentstudier, der under opholdet i Halle synes at have stået noget i stampe, men som han nu ivrigt genoptog.

Da i 1888 dr. E. v. d. Recke havde udgivet en piece i retskrivningsspörgsmålet, «Store og smaa Bogstaver», tog V. — i harme over den her brugte, for lægfolk muligvis bestikkende bevisførelse — med iver fat på at skrive et genmæle, skönt han hidtil aldrig havde givet sig særlig af med retskrivningsspörgsmålet. Alle, der kendte ham, imødeså med största interesse hans arbejde, og det er vel sandsynligt, at forventningen herom har afholdt mere end en fra at tage ordet; men — da det kom til stykket, kunde V. alligevel ikke bestemme sig til at afslutte og udgive sit arbejde. Hvad der findes efter ham af manuskriptet dertil, vil dog måske endnu fortjene at udgives, selv om forfatteren ikke har fået lagt sidste hånd derpå.

Ellers havde han i alle de senere år fortrinsvis været sysselsat med undersøgelser over sproglydenes svingningskurver. Han benyttede dertil en Edisons fonograf af ældre konstruktion, hvortil han — mekanisk og mathematisk geni som han var, ved siden af sin store sproglige begavelse — af egen opfindelse havde föjet

en lige så simpel som sindrig mekanisme til at iagttage og i höj grad forstörre lydbølgerne. De således observerede svingningskurver overførte han så på papir i en sådan forstörrelse, at billedet af en enkelt stavelse måtte måles i alenvis. Den 12. April 1892 holdt han i Videnskabernes Selskab (af hvilket han var bleven medlem i 1888) et foredrag om sin methode og sine resultater («forsøg på at optegne sproglyds svingningskurver»). Foredraget hørtes med den störste interesse af alle tilstedeværende; men de mest indtrængende opfordringer fra de forskelligste sider til at offentliggöre en meddelelse herom, afviste han som sædvanlig med et utal af argumenter i modsat retning, og alt dette må nu betragtes som gået i graven med ham — som så meget andet.

Se vi tilbage på det liv, som nu er afsluttet, kan det ikke nægtes, at de frugter, det har afsat, kvantitativt kun i ringe grad svare til, hvad man kunde vente af Verners eminente begavelse. Det allermeste af hvad han har tænkt og virket, er kun blevet til tilløb og forarbejder, der ikke ere komne udenfor hans fire vægge, knap nok udenfor hans hoved. Og dog, hvor lidet end det, han har skrevet, fylder i omfang, har han dog gennem disse arbejder og også gennem impulser, han har udstrøet, sat sig et minde, der aldrig vil dø, sålænge der lever en sprogvidenskab. Så meget mere bör da vi hans landsmænd med taknemmelighed og stolthed bevare Karl Verners minde.

Vilh. Thomsen.

Fortegnelse over Verners trykte arbejder:

Fra en Ferierejse i Rusland. Skitse af K. Jyllandsposten 10., 11., 12. og 13. Sept. 1873.

Nogle Raskiana. Nord. tidskrift for filologi og pædagogik, ny række, I, 1874, s. 284—304.

Eine ausnahme der ersten lautverschiebung. Zeitschrift für vergleich. Sprachforschung, hrsg. von A. Kuhn, XXIII, s. 97—130.

Zur ablautsfrage. Smst, s. 131—138.

Germanisch *nn* in verbindung mit nachfolgendem consonanten. Zeitschr. für deutsches alterthum XXI, 1877, s. 425—434.

Anm. af Kräuter, Zur lautverschiebung, Strassburg 1877. Anzeiger f. deutsches alterthum u. deutsche litteratur IV, 1877, s. 333—342.

Anm. af Axel Kock, Språkhistoriska undersökningar om svensk akcent, Lund 1878. Smst. VII, 1880, s 1—13.

Anm. af H. Kirste, Die constitutionellen Verschiedenheiten der Verschlusslaute im Indogermanischen, Graz 1881. Deutsche Litteraturzeitung 1881, nr. 17, sp. 660—662.

Anm. af Axel Kock, Tydning af gamla svenska ord, Lund 1881. Smst. 1881, nr. 43, sp. 999—1000.

Die Kopenhagener Universitätsbibliothek vor 1728. (S. Birket Smith, Om Kjøbenhavns Universitetsbibliothek för 1728, Kbh. 1882.) Centralblatt für Bibliothekswesen, hrsg. v. Dr. O. Hartwig, Oberbibliothekar in Halle, u. Dr. K. Schultz. I. 1884, s. 182—192.

Zur Frage der Entdeckung des Palatalgesetzes. Literar. Centralblatt 27. Nov. 1886, nr. 49, sp. 1707—1710.

En række artikler i Salmonsens store Konversationslexikon, I—VI.

Det romerske colonats udvikling.

Af **A. Ræder.**

I.

Ved colonus forstaaes i den efter-konstantinske tid en fri, men stavnsbunden og af grundeieren afhængig bruger af fremmed jord. Den retslig stavnsbundne colon nævnes første gang i en forordning af keiser Konstantin aar 332[1]. Men snart finder vi colonatet udbredt over hele Romerriget; Palæstina var den sidste provins, hvor det blev indført; dette skede ved en forordning af keiserne Valentinian, Theodosius og Arcadius[2].

Samtidig med at omtrent hele den frie arbeiderstand paa landet gjennem colonatet blev bunden til jorden og derigjennem til jordens eiere, udviklede der sig, under paavirkning af colonatets retsformer, en anden stavnsbunden stand. Herrerne begyndte nemlig at anbringe ogsaa slaver, servi, paa samme maade paa et brug, en parcel af sin jord. Herved fik man en «quasi colonus», en «servus casatus» eller «servus adscriptus»; denne var ligesom colonen stavnsbunden, men vedblev at være ufri; medens colonen havde arvefæste til sit brug, havde slaven kun en prekær besiddelse; medens colonens vilkaar var faste og uforanderlige, sad slaven paa herrens naade, afhængig af de vilkaar, denne til enhver tid maatte stille ham.

Udviklingen gik i den retning, at den stavnsbundne colons og den livegne servus adscriptus's kaar stadig mere og mere

[1] Cod. Theod. V 9, 1: Apud quemcunque colonus iuris alieni fuerit inventus, is non solum eundem origini suae restituat, verum super eodem capitationem temporis agnoscat.

[2] Cod. Just. XI 51.

nærmede sig til hverandre; colonernes stilling forværredes, medens slavens samtidig bedredes og sikredes. Men de to klasser holdtes dog skarpt ud fra hverandre, selv om forskjellen dem imellem praktisk talt snart blev liden. Endnu i middelalderen gjenfinder man dem ved siden af hverandre paa de store godser f. eks. i Italien og i Frankrige, det sidste sted under benævnelserne les vilains francs og les vilains serfs.

Colonatet danner, kanske for den væsentligste del, det retslige grundlag for det middelalderske stavnsbaand og livegenskab i Syd- og Vesteuropas lande. Alene dette forhold giver colonatet og dets historie den største betydning. Det er derfor rimeligt nok, at denne institution i fremtrædende grad har beskjæftiget baade retslærde og historikere, især siden den blev gjort til gjenstand for den første virkelig videnskabelige undersøgelse, nemlig af *Savigny* i et foredrag i Berliner-akademiet 21 mars 1822.

Colonatets retsformer er nu saa nogenlunde udklaret; det skede igrunden alt ved Savigny's behandling af themaet. Men anderledes staar spørgsmaalet om colonatets oprindelse og første udvikling, før dets lovfæstning i den diokletianske tid, da arvelighedens og bundenhedens princip trængte igjennem inden alle stænder og lag i samfundet. Lovfæstningen forudsætter her, som overalt naar det gjælder sociale forhold, en foreliggende faktisk tilstand; colonatet eksisterede i det praktiske liv, før det kom ind i lovene; det foreliggende faktum har fremkaldt lovfæstningen, ikke, som før mest antaget, omvendt. Men naar man skal prøve at udklare colonatets genesis og første udvikling, saa har man hidtil staaet ligeoverfor en sørgelig mangel paa kilder. Juristerne havde ingen interesse for denne udvikling, der foregik udenfor lovens ramme; for dem fik sagen først betydning, da den blev gjenstand for lovgivning; man vil derfor forgjæves blade igjennem Digesterne uden at finde et eneste sted, der ligefrem gaar ind paa forholdet. Det samme gjælder, omend ikke i samme grad, litteraturen forøvrigt; her finder man, især hos de forskjellige scriptores rei rusticae og i Plinius's breve, flere værdifulde oplysninger, som er til stor hjælp, nu da nye kilder, indskrifterne, er begyndt at flyde rigeligere; indskrifterne bringer os til at forstaa og benytte mange bemærkninger baade hos

juristerne og andre forfattere, som man før ikke helt ud kunde udnytte.

Først gjælder det at fastslaa, fra hvilken klasse inden folket colonstanden har udviklet sig. Paa dette spørgsmaal tør man nu give et bestemt svar: den oprindelige grundstok af coloner rekruteredes fra den frie stand, ikke fra slavestanden.

Man har nemlig lovsteder, der bestemt fastslaar colonernes frie stand[1]. Alle de i nedenstaaende note citerede lovtekster er ældre end keiser Anastasius's forordning (Cod. Just. XI 48, 19 og XI 48, 23), der skabte de saakaldte «coloni liberi» ved at stavnsbinde alle frie arbeidere, der i 30 aar havde opholdt sig paa et og samme gods; de gaar saaledes paa de almindelige coloner. Colonernes frie stand fremgaar ogsaa deraf, at de kan indgaa lovmæssigt ægteskab. De kunde videre have separat eiendom, kunde gjøre krigstjeneste, beklæde de kommunale munera, ja under visse omstændigheder indstævne sin herre for retten[2]. De stilles i modsætning til slaverne, og deres stilling betegnes, i modsætning til slaveriet, med et eget udtryk «nexus colonarius»[3].

---

[1] Keiser Theodosius udtaler (Cod. Just. XI 52): «licet condicione videantur (coloni) ingenui, servi tamen terrae ipsius, cui nati sunt, aestimentur.» Videantur betyder her efter 4de aarh.'s sprogbrug «viser sig», «sees», altsaa «omendskjønt de ifølge sin stilling viser sig at være fribaarne, maa de dog betragtes som slaver ligeoverfor den jord, de er født for.» Cnf. Fustel de Coulanges, Recherches (Paris 1885) p. 102[5]. Feilagtig oversættelse af dette sted har ført til, at det er blevet brugt til at bevise netop colonernes ufrie stand. Keiser Valentinian (Cod. Just. XI 53, 3) fastsætter straffen for dem, der tager imod flygtende coloner, slaver og frigivne; efterat have talt om coloner og slaver fortsætter han: «In libertis etiam . . . is modus sit, quem circa liberos duximus colonos retinendum.» Valentinian III (Cod. Theod. Novel. tit. 30, 5 ed. Hänel): «Qua professione deprompta, salva ingenuitate, licentiam non habeant (coloni) recedendi.» Konstantin (Cod. Theod. V 9, 1): «Ipsos etiam colonos, qui fugam meditantur, in servilem conditionem ferro ligari conveniet, ut officia, quae liberis congruunt, merito servilis condemnationis compellantur implere.» Honorius forordner i aar 409 angaaende Scyrerne (Cod. Theod. V 4, 3): «Omnes sciant, susceptos non alio iure quam colonatus apud se futuros . . . . opera autem eorum terrarum domini libera utantur.»

[2] Cod. Just. XI 50, 1 og 2.

[3] Cod. Theod. Novel. Valent. III, tit. 30, 6: «Filios earum aut colo-

Ogsaa hos forfatterne findes colonernes frie stand omtalt som et faktum. Saaledes udtaler Salvian[1] sig meget tydelig i den retning, og det samme gjør pave Gregor den store under sin omtale af colonerne paa den romerske kirkes godser[2].

Ved siden heraf maa mærkes den retslige udvikling, colonatet efter at være lovfæstet gjennemløber. De to codices indeholder en hel del herhen hørende tekster. Disse viser, at man har en stadig, gradvis udvikling henimod altid større bundethed og større ufrihed. Dette viser tydelig nok, at colonatet har sit udgangspunkt i den frie stand, men at det faar mere og mere af ufrihed over sig, saa det tilsidst faktisk ikke skiller sig meget ud fra det ufrie livegenskab, der var udgaaet fra og formelt fremdeles var slaveri. Megen ugreie er forvoldt, ved at man har sammenblandet colonatet med dette fra slaveriet udgaaede livegenskab; man har ikke skillet mellem colonus og den allerede før nævnte servus adscriptus.

Alle forsøg paa at forklare colonatet, som oprindelig udgaaet af slaveriet, som et mere eller mindre modificeret slaveri, maa saaledes forkastes, enten man med *Rodbertus*[3] lader slaverne uden forudgaaende frigivelse gaa over i colonatet, eller med *Puchta*[4] og *Giraud*[5] lader en betinget frigivelse gaa forud. Der findes hverken i codices eller hos juristerne et eneste sted, der lader sig anvende til forsvar for en saadan betinget frigivelse, anvendt paa landarbeiderne. Frigivningens former og virkninger var ordnet ved lov, hørte ind under ius publicum, og der kunde efter retssætningen «privatorum pactionibus ius publicum mutari non potest» ikke ved privat akt paa den maade disponeres over den frigivnes

nario nomine aut servos, ita ut illos nexus colonarius teneat, hos conditio servitutis.»

[1] Salvian. De gubernatione Dei V 8, 9: «Nam quos suscipiunt ut extraneos et alienos, incipiunt habere quasi proprios; quos esse constat ingenuos, vertuntur in servos.»

[2] Gregor Epist. IV 21: «licet et ipsi ex legum districtione sunt liberi».

[3] Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik herausgeg. v. Hildebrand 1864.

[4] Cursus der Institutionen. B. II § 214.

[5] Essai sur l'histoire du droit français au moyen age. Paris 1846. T. I p. 161.

børn og efterkommere, der var frie individer[1]. Der maa ialtfald være givet en lov, der aabnede adgang til en saadan ogsaa de kommende slegter bindende frigivelse; men af en saadan lov er der intet spor at finde. En anden sag er, at frigivnes børn og efterkommere i tidens løb kom til for en stor del at levere det folkemateriale, hvorfra colonstanden rekruteredes; at saa var tilfældet falder næsten af sig selv; men dette har intet med colonatets genesis at gjøre.

Der er ogsaa gjort forsøg paa at udlede colonatet fra andre ufrie forhold i Romerstatens ældre tid. *Laferrière*[2] udleder det saaledes af det ældre klientel. Men det vilde være rent uforklarligt, at vore kilder ikke oftere nævnte institutionen, hvis den saaledes allerede skrev sig fra republikkens tid; en saadan antagelse strider ogsaa mod den udvikling, vi kan se colonatet gjennemløbe i det 3—5 aarh. Ganske uden sammenhæng med den gamle klientstand er dog colonstanden neppe, saaledes som senere skal sees. Det samme gjælder *Huschkes* forsøg[3] paa at knytte colonatet til den gamle gjældsufrihed; det er ogsaa at søge for langt tilbage; nexus-ufrihedens ophævelse strider desuden mod en saadan antagelse. At gjældsforhold i sin tid fik indflydelse paa colonatets udvikling og delvis paa dannelsen af et materiale for colonstanden, er derimod ikke usandsynligt.

Andre har søgt at udlede colonatet af ufrie forhold ikke i Italien, men i provinserne, i forhold der var ældre end den romerske erobring, som Romerne altsaa forefandt og lod bestaa, med den følge, at denne ufrihedsform efterhaanden fra vedkommende land spredte sig udover hele riget. Denne forklaring af colonatets oprindelse er bleven hævdet af *Guizot*[4], der søger at paavise dets eksistence ialfald i Gallien i den førromerske tid. At der her har bestaaet et med colonatet meget beslegtet forhold staar vistnok fast; men det lader sig

---

[1] Papinian Dig. XXXVIII 1, 42: «iuri publico derogare non potuit, qui fideicommissariam libertatem dedit.»

[2] Histoire du droit civil de Rome et du droit français (Paris 1846). T. II p. 438.

[3] Ueber den Census und die Steuerverfassung der früheren Römischen Kaiserzeit (Berlin 1847), p. 159.

[4] Histoire de la civilisation en France (Brüssel 1839). T. III p. 213.

ikke paavise noget, der tyder paa, at dette tidligere galliske forhold har øvet nogen indvirkning paa colonatets udvikling i Italien og de andre provinser. Noget lignende er af *Rudorff*[1] paavist for Ægyptens vedkommende. Flød vore kilder rigeligere, lod kanske det samme sig paavise for de fleste provinsers vedkommende; det er ikke usandsynligt, at der næsten overalt har eksisteret et slags stavnsbaand i førromersk tid. Dette har ganske vist befordret det senere colonats udbredelse og har for disse provinsers vedkommende skaffet materiale til den senere colonstand; men det er ikke det, der har konstitueret colonatet; det er ikke derfra den specielle form af stavnsbaand og bundethed, der har udviklet sig inden det romerske samfund, og der er blevet lovfæstet under navn af colonatet, skriver sig.

Man maa saaledes vistnok opgive at søge colonatets konstitutive princip i tidligere forekommende former af ufrihed i Italien eller i provinserne. Nu maa det indrømmes, at den arvelige bundethed, der karakteriserer colonatet, strider mod den ældre romerske retsopfatning[2]. Det er derfor naturligt, at man har søgt ud over Romerriget, til barbariske nationer for at finde det søgte udgangspunkt. Mommsen (Hermes 15 p. 411) peger paa muligheden af en saadan løsning af problemet, om hvis betydningsfuldhed han sammesteds siger: «Es giebt nicht viele Probleme von gleicher Wichtigkeit»: «Wie dies Princip (erbliche Dienst-verpflichtung) im tiefsten Grunde der Auffassung des lebendigen römischen Rechts widerstreitet, so ist es der Grundstein desjenigen Systems, das in seiner Vollendung von Byzans den Namen entlehnt hat. Ob der Genesis dieser Neubildung nachzukommen sein wird, entscheide ich nicht: sie ist aber so unrömisch, dass der erste Anstoss darin wohl vom Ausland gekommen sein mag, etwa bei Gelegenheit der Ansiedelung deutscher dediticii auf römischem Gebiet durch Kaiser Marcus. Die Saat germanischer Leibeigenschaft ist dann auf fruchtbaren Boden gefallen und hat weit über ihre ursprünglichen Schranken hinaus gewuchert.»

Forsøget paa at føre colonatets første konstitution tilbage

---

[1] Rhein. Museum 1828 p. 64 og p. 133.
[2] Savigny. Vermischte Schriften. II p. 46.

til overflytningen af germanske krigsfanger paa romersk grund skriver sig fra *Wencks* kommentar p. 284 i hans udgave af Codex Theodosianus af en nyfunden konstitution af aar 409 af keiserne Honorius og Theodosius[1]. Det gjælder en fangen barbarstamme, Scyrerne; keiserne giver godseierne ret til at faa sig overladt nogle af fangerne og bruge dem «iure colonatus». Wenck mener, at man her staar ligeoverfor en efterligning af tidligere befulgt praksis, og at denne praksis giver den søgte forklaring paa colonatets oprindelse. Denne tanke blev taget op af *A. W. Zumpt* i en afhandling om colonatets oprindelse[2]. Zumpt gjennemgaar de forskjellige steder i litteraturen, hvor saadanne overflytninger af germaner omtales, og kommer til det resultat, at colonatet skriver sig fra Marcus Aurelius's overflytning af germanske dediticii. *Huschke* (l. l.) tror at kunne føre disse overflytninger i colonatets former helt op til keiser Augustus, hvem han anser for colonatets stifter ved en særegen bestemmelse, der skulde være den af keiser Valentinian paaberaabte lex a maioribus constituta[3]. Zumpts forklaring antoges ogsaa af *Savigny* i en ny omarbeidet udgave af hans afhandling om colonatet[4], delvis ogsaa af *E. Kuhn*[5] og erklæredes af *Marquardt*[6] som en «anerkannte und als sicher zu betrachtende Ansicht.»

Hovedstederne i den gamle litteratur, der handler om saadanne barbaroverflytninger i tiden før Konstantin den store, fra hvis tid, som allerede nævnt, det ældste lovsted om colonatet skriver sig, er følgende[7]: Sueton Augustus 21 og Tiber 9. Capitolinus Marcus Aurelius 22 og 24; Dio Cassius 71, 11. Trebellius Pollio Claudius 9; Zosimos I 46. Vopiscus Aurelian 48 og Probus 15 og 18; Zosimos I 68. Eutrop 9, 25. Orosius 7, 25. Ammianus Marcellinus 28, 1, 5

[1] Cod. Theod. V 4, 3 ed. Hänel.

[2] Rhein. Museum 3 (1843) p. 1 og fl.

[3] Cod. Just. XI 51.

[4] Vermischte Schriften II p. 61.

[5] E. Kuhn, Städtische Verfassung des Röm. Reichs. Leipzig 1864. I p. 200.

[6] Marquardt, Röm. Staatsverwaltung II[2] p. 240.

[7] Cnf. Heisterbergk, Die Entstehung des Colonats (Leipzig 1876), p. 27[1].

samt Eumenes Paneg. Constantio Caesari 1, 7, 8, 9, 21. Undersøger man disse steder, vil man finde, at det først er Trebellius Pollio, som skrev mellem aarene 302 og 306, der bestemt udtaler, at de under Claudius den II overflyttede germanske dediticii blev bosatte som coloner[1]. Trods al vaghed i udtrykket har dog ogsaa skildringerne af tidligere barbaroverflytninger en colonlignende karakter. De af Sueton, Capitolinus og Zosimos[2] brugte udtryk om maaden, hvorpaa vedkommende dediticii blev bosat, viser, at de ikke blev gjort til slaver, men heller ikke til frie selveiere; de maa have indtaget en eller anden mellemstilling, saaledes som jo i virkeligheden colonatet er.

Man ser heraf, at colonlignende barbaroverflytninger kan forfølges noksaa langt tilbage i Roms historie; men det er ikke det samme, som at disse overflytninger har dannet det grundlag, hvorfra colonatet har udviklet sig[3]. Det man har villet finde, naar man har søgt udenfor Romerriget for at faa en løsning paa spørgsmaalet om colonatets oprindelse, er det nye princip, det retslige grundlag, hvorpaa colonatet med dets stavnsbaand er baseret. Romerne skulde altsaa sammen med Germanerne have overført deres livegenskab. Men nu er der intet, der antyder et saadant laan, der findes ikke et ord i de nævnte tekster og heller ikke noget andet sted, der peger hen paa noget saadant. Det vilde forøvrigt passe daarlig med romersk skik at hente retssatser og institutioner

---

[1] Claudius 9: «factus limitis barbari colonus ex Gotho.»

[2] Sueton Aug. 21: «Suevos et Sigambros dedentes se traduxit in Galliam atque in proximis Rheno agris collocavit» og om samme begivenhed Tiber 9: «iuxta ripam Rheni sedibus assignatis collocavit.» Capit. Marc. Aurel. 24: «infinitos ex gentibus in Romano solo collocavit.» Collocare bruges netop om colonerne, f. eks. Cod. Just. XI 48, 8: «. . . . apud aliquem se collocaverunt aut excolentes terras partem fructuum pro terra debitam dominis praestiterunt.» Zosimos I 46 udtrykker sig saaledes om den af Capitolinus nævnte begivenhed: «*γῆν λαβόντες εἰς γεωργίαν προσεκαρτέρησαν*»; men «*γῆν λαμβάνειν*» er det samme som «terram colendam suscipere», der anvendes om coloner, f. eks. Cod. Just. XI 51: «quae semel colenda susceperunt»; Ammianus Marc. XIX 11, 6: «terras suscepere . . . ut . . . tributariorum onera sustinerent et nomen.»

[3] Max Weber, Die röm. Agrargesch. in ihrer Bedeutung für das Staats- und Privatrecht (Stuttgart 1891), p. 260.

fra barbarer; særlig paa det agrariske omraade er det Germanerne, der er Romernes elever, ikke omvendt[1]. En saadan antagelse vilde i tilfælde bero paa en ren hypothese uden noget grundlag i kilderne og kunde først komme i betragtning, hvis der ikke fandtes nogen anden forklaring. Dertil kommer, at man for den ældste tid ikke kan paavise noget med colonatet stemmende forhold hos Germanerne. Man benytter Tacitus's bekjendte sted i Germania[2]; men Tacitus betoner her udtrykkelig, at dette livegenskab angik slaver, ikke frie. Der kan Romerne altsaa, saavidt vi ved, ikke have fundet principet.

Nu faar man det indtryk, at enkelte af de nævnte forfattere kanske snarest tænker sig sagen saaledes, at disse overflytninger gav anledning til at Romerne for første gang anvendte en saadan form; da er principet, selve tanken romersk. Men tænker man sig sagen saaledes, saa har man igrunden opgivet at søge det, man vilde finde; man er kommet tilbage til Romerriget; selve principet skyldtes ikke fremmed paavirkning; det er blot folkematerialet, der kommer udenfra. Hertil kommer, at de germanske dediticii's bosættelse var begrænset til enkelte af de romerske lande: Italien, Gallien, Donaulandene, Thrakien og Lilleasien. De andre landsdele berøres ikke deraf, saaledes ikke provinsen Africa, hvor vi snart skal se, at colonatet tidlig og frodig udviklede sig. Allerede dette gjør det lidet sandsynligt, at colonatet skyldes disse overflytninger; det ligger nærmere at antage, at disse overflytninger fik sin karakter, ordnedes i overensstemmelse med former, der allerede havde udviklet sig eller holdt paa at udvikle sig inden Romerriget. En anden sag er, at disse overflytninger vistnok i ikke ringe grad bidrog til at fremskynde denne udvikling og øge folkematerialet for en colonstand ialfald for enkelte provinsers vedkommende.

Man kommer saaledes til det resultat, at colonatet sandsynligst har udviklet sig inden Romerriget uden paavirkning

---

[1] Giraud l. l. I 150.

[2] Cap. 25: «Ceteris servis non in nostrum morem discriptis per familiam ministeriis utuntur: suam quisque sedem, suos penates regit. Frumenti modum dominis aut pecoris aut vestis ut colono iniungit, et servus hactenus paret.»

udenfra, samt at det har sit udgangspunkt i den frie stand. Men om maaden, hvorpaa dette har foregaaet, om det ledende princip for udviklingen, har meningerne atter været delte. Medens *Wallon*[1] og efter ham *Yanoski*[2] som aarsag mest fæster sig ved det tryk, der skal være udøvet fra de store godseiere mod smaabrugerne, fæster andre sig mere ved statsmyndighederne eller fiskale hensyn, saaledes som *Revillout*[3] og *Heisterbergk* (anf. skr.).

Naar man skal søge at finde udviklingens traad, institutionens genesis for colonatets vedkommende og derunder specielt søge at paavise menneskematerialet, hvoraf colonstanden kom til at dannes. ligger det nær at undersøge benævnelsen colonus og se, om den ikke kan give oplysninger og antyde retningen, en saadan undersøgelse bør tage. Colonus kommer af colere, at dyrke jorden. Ordet bruges om det personlige arbeide, specielt om arbeidet med haandhakken, der gik ud paa at fjerne ugræsset i rummene mellem de retløbende, ophøiede kamme, hvorpaa kornet drives frem, kanske det vigtigste arbeide i det romerske agerbrug[4]. Colonus betegner saaledes egentlig den personlige arbeider i agerbrugets tjeneste og har oprindelig intet at bestille med dennes retslige forhold til den jord, han bearbeider. Benævnelsen colonus blev dog ikke anvendt om enhver saadan arbeider, bruges saaledes ikke om slaven, der arbeidede snart her. snart der, ligesom colonus holdes skarpt ud fra de frie mercenarii og operarii, d. v. s. løs- eller dagarbeidere, der for længere eller kortere tid toges til hjælp ved gaardens drift. Man maatte saa at sige staa i et fastere forhold til den jord, man bearbeidede, for at kaldes colonus. Hos Cato betegner colonus nærmest «jordbruger» og anvendes om gaardens eier og driver. Hos Varro har ordet fremdeles denne betydning, men bruges dog ogsaa om forpagtere og leilændinger; det samme er til-

---

[1] Wallon Histoire de l'esclavage dans l'antiquité. 2 udg. Paris 1879. T. III p. 252–296.

[2] J. Yanoski. De l'abolition de l'esclavage ancien au moyen age. Paris.

[3] Revue historique de droit français et étranger. T. 2 (1856) p. 417–461 og T. 3 (1857) p 207–287.

[4] Cnf. Rodbertus, Hildebrands Jahrbücher 1864 p. 211.

fældet hos Columella og Plinius den ældre. Hos Plinius den yngre og juristerne bruges ordet ikke om selveiere, men om frie forpagtere for mere og mere at bruges om frie, mere og mindre afhængige brugere af fremmed jord.

Denne skiftning i brugen af ordet colonus skriver sig ikke derfra, at man en god dag har overført benævnelsen til en ny klasse inden samfundet[1]. Det er ikke navnet, der har skiftet indehaver; men det er navnets indehaver, der lidt efter lidt har forandret stilling og karakter. Det maa være den frie forpagter og bruger, der gradvis er sunket ned i stavnsbaand og afhængighed af jordens eier.

Saalangt var man omtrent kommet, da i begyndelsen af 80aarene nye kilder til problemets behandling pludselig aabnede sig og det i uanet fylde. Det er de talrige indskrifter, der siden den tid er fundet i Tunis og Algier og med et har hjulpet os langt paa vei med hensyn til spørgsmaalets besvarelse. Dette har haft tilfølge, at sagen er blevet taget op til ny behandling. Blandt nyere verker, der har kunnet benytte flere eller færre af disse indskrifter, kan foruden mindre afhandlinger, hvoraf flere efterhaanden vil blive nævnt, især merkes følgende. *Fustel de Coulanges's* grundlæggende arbeide «Le colonat romain» i hans Recherches sur quelques problèmes d'histoire, Paris 1885, samt flere afsnit i hans L'Alleu et le domaine rural, Paris 1889. *Max Weber*, Die röm. Agrargeschichte in ihrer Bedeutung für das Staats- und Privatrecht, Stuttgart 1891. *Segré*, «Studio sull' origine et sullo sviluppo storico del colonato romano» i Archivio giuridico. Volume 42, 43, 44 og 46, Pisa 1889—91. *A. Schulten*, «Die römischen Grundherrschaften» i Zeitschrift für Social- und Wirthschaftsgeschichte. B. 3. Weimar 1895, samt «Der röm. Colonat» i Histor. Zeitschrift. Neue Folge. B. 42 (1896).

II.

Det var i 1879, at den første herhen hørende africanske indskrift af betydning blev fundet ved Suk el-Khmis. Indskriften kaldes gjerne «Commodus's dekret» og er sat af colo-

[1] Fustel de Coulanges. Histoire des institutions politiques de l'ancienne France. L'Alleu p. 68.

nerne paa saltus Burunitanus mellem aarene 180—183 eft. Kr. Teksten findes flere steder, bedst i Bruns's «Fontes iuris romani antiqui», 6 udg. 1893 p. 244, og Corpus inscr. lat. VIII, nr. 10570 og 14464. Den er oftere blevet behandlet og fortolket, specielt af *Mommsen*[1], *Fustel de Coulanges*[2] og *Esmein*[3]. Indskriften lyder i oversættelse saaledes, efter Mommsens nyeste tekst hos Bruns:

1ste kolonne mangler.

2den kolonne: «..... Du kjender din procurators pligtovertrædelse, som han uden maadehold har øvet ikke alene med vor modstander Allius Maximus, men omtrent med alle generalforpagtere, mod al retfærdighed og til ødelæggelse for dine indtægter; han har ikke hjulpet os til vor ret og har i alle de aar, vi har klaget, ikke taget hensyn til vor klage, men har endog vist sig saa svag ligeoverfor vor indflydelsesrige generalforpagters paavirkning, at han har sendt soldater til samme saltus Burunitanus, har ladet mange af os gribe og mishandle, andre sætte i fængsel og nogle piske, uagtet adskillige endog var romerske borgere. Vor eneste forseelse har været, at vi ligeoverfor aaben forurettelse har paakaldt din majestæts hjælp gjennem et brev.» Herefter følger flere linjer, der dels er ulæselige, dels helt bortfaldet.

3dje kolonne: «..... I denne vor ulykke er vi nødt til endnu en gang at tage vor tilflugt til din naadige beskyttelse. Vi bønfalder dig, sacratissime imperator, at komme os tilhjælp. Ligesom det i det foran citerede kapitel af den hadrianske lov er frataget, saa være det frataget procuratoren, endsige generalforpagteren, ret til ligeoverfor colonerne at forhøie naturalafgifterne eller pligtarbeidet baade for deres egen person og med forspand («partes agrarias aut operarum praebitionem iugorumve»), og lad det være, saaledes som det er bestemt i de breve fra procuratorerne, der findes i det keiserlige arkiv for det karthagiske distrikt, at vi ikke om aaret er pligtige til mere end to dages arbeide i pløie-, to i saa- og to i høsttiden, og lad der ingen tvil være herom, da det jo er indridset i

---

[1] Hermes 15, p. 385 og 478.

[2] Recherches. Paris 1885, p. 25.

[3] Mélanges d'histoire du droit. Paris 1886, p. 293.

bronce læsbart for alle vore naboer, i det for vort gods indtil den dag idag gjældende statut, og garanteret i de breve fra dine procuratorer, som vi ovenfor har nævnt. Kom os tilhjælp, og da vi stakkels bønder, som beskedent skaffer os vort husophold ved vore hænders arbeide, ikke kan maale os hos dine procuratorer med den gjennem kostbare gaver indflydelsesrige generalforpagter, som er dem bekjendt gjennem de vekselvis overtagne forpagtninger, saa føl medynk med os og vær saa naadig ved dit svar at forordne, at vi ikke skylder mere, end vi er pligtige til ifølge Hadrians lov og dine procuratorers breve, det er tre gange to arbeidsdage om aaret, saaledes at ved din majestæts velgjerning dine paa dine godser fødte og opdragne bønder («rustici tui vernulae et alumni saltuum tuorum») ikke mere forurettes af dem, der har forpagtet dine eiendomme.»

4de kolonne. «Imperator Cæsar M. Aurelius Commodus Antoninus Augustus Sarmaticus Germanicus maximus til Lurius Lucullus og de andre. Procuratorerne skal under overholdelse af min ordning og bestemmelse sørge for, at der ikke bliver mere end tre gange to arbeidsdage, og at der ikke uretfærdigen fordres noget af Eder mod godsets uforanderlige reglement («contra perpetuam formam»).» Derpaa følger oversendelsesskrivelser etc.

Den anden større indskrift blev fundet i 1892 ved Aïn Wassel. Den blev først offentliggjort af finderen dr. *Carton*[1], kort efter af *Cagnat*[2]; bedste tekst af *Mommsen* i Bruns' Fontes p. 382. Commentarer blandt andre af *Carton*[3], *Mispoulet* og *Dareste*[4] samt af *A. Schulten*[5]. Denne indskrift, den thusdritanske eller «Ara legis Hadrianae» er desværre fuld af lakuner og blot stykkevis forstaaelig. Nærmest paa grundlag af Mommsens og Schultens tekst og forklaring lyder de forstaaelige stykker saaledes:

«Til held og lykke for imperator Cæsar L. Septimius Severus Pius Augustus . . . og Julia Domna Augusta, leirenes

[1] Revue archéolog. 19 (1892) p. 215.
[2] Revue archéolog. 20 p. 399.
[3] Revue archéol. 21 p. 22.
[4] Nouvelle revue hist. du droit français et étranger. 1892 p 117.
[5] Hermes 29 p. 204.

moder, har procuratoren Patroclus, keisernes frigivne, reist et alter og paa det indført nedenfornævnte lov. Afskrift af den hadrianske lov findes paa alteret. Procuratorernes forordning (sermo): I henhold til keiserens stadige omhu for menneskehedens vel bestemmes, at der for alle de markers vedkommende, hvor der hverken findes oljeplantager, frugttræer eller dyrkes korn, og som ligger i de i centurier opmaalte dele af saltus Blandianus og Udensis . . . og i de dele af saltus Lamianus og Domitianus, der er slaaet sammen med saltus Thusdritanus, og som ikke drives af generalforpagterne, tilkommer dem, som har occuperet dem, ret til at besidde og drive dem og lade dem gaa i arv til sin arving, saaledes som det er bestemt i den hadrianske lov om udyrket land og de marker, der i ti aar i rad har henligget udyrket.» Her følger nogle fragmentariske linjer, hvoraf fremgaar, at occupanterne skal svare en tredjedel af sin avling. «Af oliventræerne, som enhver af dyrkerne maatte have plantet, fordres der ingen afgift de første ti aar og af frugttræerne ikke de første syv aar, og der svares aldrig afgift af andre træfrugter (poma) end af de, der sælges af indehaveren. Den part tørre frugter (korn), som enhver skal svare, giver han i det løbende femaar («proximo quinquennio») til den, i hvis forpagtningstid han har occuperet jorden; men efter den tid indføres afgiften i godsets regnskabsbøger (rationibus).»

Foruden disse to større indskrifter er der fundet en hel del mindre og fragmenter af andre større, hvoraf de vigtigere vil blive nævnt efterhvert i det følgende. Omtrent alle disse indskrifter er fra det andet og tredje aarhundrede og skriver sig fra de store keiserlige og private godser i provinsen Africa og Numidien. Sammen med de talrige ruiner af byer og landsbyer vidner de om denne landsdels blomstrende forfatning i nævnte tid[1] og har, hvad der her er det vigtigste, uventet givet os et indblik i disse godsers drift og administration, samt de værdifuldeste oplysninger om den der bosiddende mængdes vilkaar.

Man vidste allerede tidligere, at der i Africa og tilliggende dele af Numidien fandtes store godser, og at mange af disse

[1] J. Toutain. Les cités romaines de la Tunesie. Paris 1896.

var samlet i keiserens eie. Efter Plinius den ældre eiede 6 mand halve provinsen Africa, da Nero dræbte dem og inddrog deres eiendomme[1], og Frontin siger, at keiseren besad «ikke lidet» i provinsen[2]. De nævnte indskrifter lærer os navnene paa en hel række keiserlige godser; især viser det sig, at den frugtbare Bagradasdal har været opfyldt af saadanne. Disse keiserlige besiddelser var distriktvis samlet i saakaldte tractus eller grupper, hver med sin overledelse[3].

Disse godser, der, som vi skal se, kunde være meget store, benævntes saltus og indtog som saadanne en egen retslig stilling. Ved saltus i teknisk betydning forstodes i keisertiden et gods, der ikke laa inden et municipium eller en koloni, altsaa inden en bykommunes territorium, men dannede et territorium eller en administrativ enhed for sig[4]. Saltus var oprindelig navnet paa udyrkede, skovbevokste steder[5]. Disse brugtes gjerne til græsgange, og der kunde af den grund bygges hytter til hyrderne; lidt efter lidt kunde jorden ryddes og huse bygges; men navnet blev dog siddende[6]. Paa grund af den oprindelige udyrkede tilstand kom saadanne

---

[1] Plinius, Historia naturalis 18, 35: «sex domini semissem Africam possidebant, cum interfecit eos Nero princeps».

[2] Frontin ed. Lachmann (Gromatici veteres) p. 53: «Caesar, qui in provincia non exiguum possidet».

[3] Angaaende disse godser og deres beliggenhed, administration og øvrige forholde handler udførlig A. Schulten i det allerede nævnte arbeide «Die römischen Grundherrschaften» af aar 1895.

[4] Frontin ed. Lachmann, p. 35: «Prima enim condicio possidendi haec est ac per Italiam, ubi nullus ager est tributarius sed aut colonicus aut municipalis aut alicuius castelli aut conciliabuli aut saltus privati.» Id. p. 46: «Nam inter respublicas non mediocriter eius modi controversia solet exerceri, quam frequenter coloniae habent cum coloniis aut municipiis aut saltibus Caesaris aut privatis.»

[5] Varro d. l. l. V 36: «Quos agros non colebant propter silvas aut id genus ubi pecus posset pasci saltus nominaverunt.»

[6] Festus sub v. saltus: «Saltus est ubi silvae et pastiones sunt, quarum causa casae quoque; si qua particula in eo saltu pastorum aut custodum causa aratur, ea res non peremit nomen saltus.» Ulpian. Dig. XIII 7, 25: «Puta saltum grandem pignori datum ab homine, qui vix luere potest nedum excolere, tu acceptum pignori excoluisti sic ut magni pretii faceres.»

strækninger ofte ved assignationen udenfor municipalgrænsen og de kommunale autoriteters jurisdiktion[1].

Provinsen Africa var særlig rig paa ekstraterritoriale godser. Dette kan delvis staa i forbindelse med forhold i karthagisk tid. Men hovedgrunden stikker vistnok i den ordning, Romerne traf, da de ordnede denne provins[2]. Kun 7 af de tidligere bykommuner blev bestaaende som civitates liberae et immunes; ellers opløste Romerne alle kommuner[3], saa de blot kom til at staa ligeoverfor private personer eller godseiere. Vistnok blev i løbet af keisertiden meget af provinsen ordnet som civitates; men en god del af de keiserlige og private saltus blev bevaret hele tiden nedigjennem. I det fjerde og femte aarhundreder finder man saaledes flere biskoper, der har sit navn efter saadanne saltus[4], saaledes en episcopus Burunitanus hos Victor Vitiensis[5]. Da hver kommune regelmæssig dannede et stift for sig, viser disse bispebenævnelser, at vedkommende saltus ikke var del af nogen bykommune, men stod for sig selv.

Om disse africanske saltus's størrelse og eiendommelige forhold taler allerede Frontin[6]: «Stridigheder om territorial-

---

[1] Siculus Flaccus ed. Lachmann Grom. v. pag. 164: «cum non potuerit universus ager in assignationem cadere propter aut asperitatem locorum aut praerupta montium, quamvis excederent fines lege datos, tamen quoniam vacabant, concessi sunt his, quorum finibus sumpti erant, nec tamen iuris dictio concessa est.»

[2] Weber, Agrargeschichte p. 185.

[3] Appian. Pun. 135: «*ὅσαι δὲ πόλεις συμμεμαχήκεσαν τοῖς πολεμίοις ἐπιμόνως ἔδοξε καθελεῖν ἁπάσας*.

[4] Mommsen, Hermes 15 p. 391. A. Schulten, Röm. Grundherrschaften p. 71.

[5] Persecutio Vandal. I 38.

[6] P. 53: «Inter res publicas et privatos non facile tales in Italia controversiae (de iure territorii) moventur, sed frequenter in provinciis, praecipue in Africa, ubi saltus non minores habent privati quam res publicae territoria; quin immo multis saltus longe maiores sunt territoriis; habent autem in saltibus privati non exiguum populum plebeium et vicos circa villam in modum municipiorum (saaledes med Mommsen, Lachmann læser mod haandskrifterne munitionum). Tum res publicae controversias de iure territorii solent movere, quod aut indicere munera dicant oportere in ea parte soli aut legere tironem ex vico aut vecturas aut copias devehendas indicere eis locis, quae loca res publicae adserere conantur. Eius

grænsen mellem kommunerne og private finder ikke saa let sted i Italien, men hyppig i provinserne, især i Africa, hvor privatmænd har saltus, der ikke er mindre end byernes territorier; ja mange har saltus, der er langt større end byterritorier; men paa disse saltus har privatfolk en ikke liden plebeierbefolkning og landsbyer rundt hovedgaarden lig byer. Da pleier byerne at begynde stridigheder om territorialgrænsen, idet de hævder, at de enten har ret til at kræve kommunale afgifter og byrder inden den del af grunden, eller til at udskrive rekruter fra landsbyen eller paalægge kjøring og transport i de distrikter, som de søger at lægge til sig. Men den slags stridigheder har de ikke blot med private, men endnu hyppigere med keiseren, som eier ikke lidet i provinsen.»

Det er om de nærmere forhold inden disse saltus i slutningen af det andet og begyndelsen af det tredje aarhundrede, indskrifterne oplyser os. Vi skal først holde os til de keiserlige saltus, som de fleste og betydeligste. Hver enkelt af disse styredes af en procurator, der gjerne var en keiserlig frigiven. Saadanne godsinspektører var Andronicus paa saltus Burunitanus, Patroclus paa saltus Thusdritanus, Provincialis paa saltus Massipianus (Corp. Inscr. L. VIII 587). Flere nærliggende saltus var, som ovenfor nævnt, slaaet sammen til en tractus under en overordnet procurator, gjerne af ridderrang[1].

Keiseren drev imidlertid ikke vedkommende saltus selv gjennem sin procurator. Den blev bortforpagtet til en conductor agrorum fiscalium eller generalforpagter. Paa den tid, colonerne paa saltus Burunitanus indleverede sin klage over sin procurator og vedkommende conductor, var en vis Allius Maximus conductor; man ser, at det var en mand fra de høiere lag i samfundet, som stod paa en god fod med de keiserlige procuratorer. Conductorerne forpagtede godset paa et vist aaremaal; man hører, at der med visse aars mellemrum skede ny bortforpagtning, og da vekslede vistnok con-

---

modi lites non tantum cum privatis hominibus habent, sed plerumque cum Caesare, qui in provincia non exiguum possidet.»

[1] Mommsen, Hermes 15 p. 398. Hirschfeld, Untersuchungen auf dem Gebiete der röm. Verwaltungsgesch. I p. 41. Marquardt, Röm. Staatsverwaltung II[2] p. 257.

ductor efter almindelig romersk skik[1]. Dette maa tænkes saaledes, at inden samme tractus overtog de der værende conductores snart den ene snart den anden saltus[2]. Forpagtningstiden var vel fem aar, som vanlig fra censor-forpagtningernes tid; herpaa gaar efter min opfatning det i den thusdritanske indskrift nævnte quinquennium, i modsætning til Cartons (Revue arch. 21 p. 26) og Schultens (Hermes 29 p. 224) opfatning af stedet, hvorom mere senere; Schultens slutning af dette sted, at forpagtningen maatte finde sted paa længere tid end 5 aar, slaar saaledes ikke til. I den thusdritanske indskrift, der jo egentlig angaar fem saltus eller dele deraf, nemlig saltus Thusdritanus, Blandianus, Udensis, Lamianus og Domitianus, tales om conductoribus, d. v. s. de enkelte saltus's conductores. I fragmenterne af en større indskrift fra Gasr Mezuar[3] ikke langt fra Suk el-Khmis, hvor den burunitanske indskrift fandtes, og i sit indhold meget lig den sidste, nævnes en C. Seius og en Caecilius Martialis, der vistnok ogsaa var conductores, hver vistnok for sin af to sammenslagne saltus[4].

---

[1] Commodus's dekret III 22: «procuratores, quibus notus est Allius per vices successionis per conditionem conductionis.» Cnf. Mommsen, Hermes 15 p. 412.

[2] Schulten, Röm. Grundher. p. 360 hævder, at udtrykket «per vices successionis» i Commodus's dekret gaar paa, at samme conductor overtog forpagtningen gang paa gang. Men dette er vel neppe rigtigt. Procuratoren i tractus Carthaginiensis, hvorunder saltus Burunitanus hørte, kjendte Allius Maximus gjennem hans vekslende forpagtninger snart af det ene og snart af det andet gods inden vedkommendes tractus. At stedet er at forstaa saaledes fremgaar foruden af selve udtrykket ogsaa af samme indskrifts II 1—2, hvor colonerne siger, at vedkommende procurator har øvet uret ikke blot i forbund med Allius Maximus men med omtrent alle conductores, hvilket vel maa betyde alle tidligere conductores af saltus Burunitanus.

[3] Corp. Inscr. L. VIII Suppl. I 14428.

[4] Dette forhold, at der her nævnes to mænd, der ikke godt kan have været andet end conductores, synes at tale mod Schultens opfatning Hermes 29 p. 205, at ogsaa denne indskrift er fra saltus Burunitanus, der da maa have været meget stor. Denne min antagelse støttes videre af, at vi fra Commodus's dekret fra aarene 180—183 ved, at Allius Maximus var forpagter for hele saltus Burunitanus; da nu den anden indskrift er samtidig, fra aaret 181, saa kan de to indskrifter neppe angaa samme saltus, nemlig Burunitanus, der alligevel bliver stor nok. Man har nemlig

Hvad driftsmaaden angaar, saa ser vi, at godset var delt i to dele, en del der dreves direkte af conductor, og en del der var udstykket i smaabrug, der var paa de saakaldte coloners hænder. At ikke hele godset var udstykket mellem smaabrugere, saa conductor blot forpagtede deres afgifter, fremgaar tydelig af indskrifterne. Indskriften fra saltus Burunitanus[1] ligesom indskriften fra Gasr Mezuar[2] viser, at vedkommende smaabrugere maatte yde godsets conductor pligtarbeide, paa det første sted 6, paa det andet 12 dage om aaret[3]. Saadant pligtarbeide forudsætter selvfølgelig, at conductor drev et stykke af godset selv. Det samme fremgaar af et udtryk i den thusdritanske indskrift; her tales om at de dele af godset, der ikke dreves af conductor[4], kunde occuperes af smaabrugere.

Man tør vistnok gaa ud fra, at conductor selv drev den del af godset, der laa nærmest omkring hovedgaarden, Frontins villa. De mere afsides liggende dele var bortsat til smaabrugerne, der ialfald for de større eiendommes vedkommende boede landsbyvis, i vici eller i castella, forsaavidt landsbyerne, som hyppig var tilfældet, var befæstede. Det var ved hjælp af smaabrugernes pligtarbeide, at conductor drev sine marker. Han havde derfor interesse af at øge pligtarbeidet, saaledes som vi ser tilfældet var paa saltus Burunitanus; desto mere land kunde han faa dyrket. De brugte udtryk lægger det nærmest at antage, at vedkommende pligtarbeide, som regel ialfald, blev anvendt paa godset i almindelighed, og ikke saaledes, at hver bruger havde sin bestemte lod af hovedgaarden at dyrke; dette sidste antager nemlig Max Weber i overens-

---

en indskrift funden ved Ain Zaga (Corp. I. L. VIII 14451) og vistnok endnu en fra Wed Zerga (C. I. L. VIII 10567) der viser denne saltus's store udstrækning.

[1] III 12: «non amplius annuas quam binas aratorias binas sartorias binas messorias operas debeamus.»

[2] C. I. L. VIII Suppl. I fragment I 11: «aratorias (operas) IIII sartorias IIII messicias IIII.

[3] Forskjellen i pligtarbeidsdagenes tal i disse to indskrifter tyder ogsaa paa, at de angaar to forskjellige saltus. Cnf. pag. 18 note 4.

[4] II 7; her læses med Schulten og efter ham Mommsen «nec a conductoribus exercentur.»

stemmelse med visse middelalderske forhold[1]. Havde dette været tilfældet, vilde det vistnok have staaet, at hver bruger eller colonus havde en saa eller saa stor lod at dyrke, ikke at han skulde yde saa eller saa mange dages pligtarbeide. Ved siden af pligtarbeidet trængtes selvfølgelig endel andre, faste arbeidere. Disse var da vel som regel slaver under en actor eller vilicus. At der paa de africanske saltus fandtes saadanne slaver fremgaar ogsaa af indskrifterne, f. eks. C. I. L. VIII 5383, 5384, 6976, 10891. Vi ser saaledes allerede forhold, der ligner de middelalderske dominicum og manses.

Det gjælder nu nærmere at bestemme de inden disse keiserlige saltus levende smaabrugeres vilkaar og stilling. Først bliver at undersøge, hvilke benævnelser der findes anvendt for at betegne denne stand. En almindelig benævnelse er plebs eller populus plebeius, der paa engang betegner, at standen bestod af frie mænd, og at den, socialt seet, hørte med til de lavere lag inden de fries samfund. Vi har allerede seet, hvorledes Frontin (p. 53) bruger udtrykket populum plebeium om arbeiderne paa de store godser. En indskrift fra Sriu fra Sept. Severus's tid taler om populus (C. I. L. VIII 14384). I sin biografi af Gordian bruger Capitolinus ordet plebs[2]. I en indskrift fra Marc Aurels tid findes plebs fundi[3]. Ogsaa i senere love gaar udtrykket plebs igjen (Cod. Th. XI 1, 26); Diokletian taler om plebs rustica (Cod. Just. XI 55, 1). Ved siden af plebs bruges rusticus. I Commodus's dekret kalder brugerne sig afvekslende coloni og rustici[4]. De samme benævnelser bruger endnu Gregor den store om hverandre, naar han taler om brugerne paa den romerske kirkes godser paa Sicilien (Gregor Ep. I 44, IV 26). Endnu en benævnelse er populares (C. I. L. VIII 8828).

---

[1] M. Weber, Agrargesch. p. 246 slutter sig til Mommsen (Hermes 15 p. 390), der i de i Commodus's dekret III 9 omtalte partes agrarias, som colonerne skulde svare, ser ikke en afgift in natura, men den del af hovedgaarden, som hver colon skulde dyrke. Dette punkt skal nedenfor nærmere blive behandlet.

[2] Capit. Gordian 7: «Apud plebem in agro suo concionabundus est locutus.»

[3] Revue arch. 21 (1893) p. 390; indskrift fra Henchir Salah.

[4] III 20: «homines rustici tenues manuum nostrarum operis victum tolerantes.» III 29: «rustici tui vernulae et alumni saltuum tuorum.»

Den i de africanske indskrifter hyppigst forekommende og egentlig tekniske benævnelse er colonus. Vi har allerede hørt, hvorledes brugerne paa saltus Burunitanus afvekslende kalder sig rustici og coloni (III 7). Der nævnes coloner paa saltus Massipianus baade paa Marc Aurels (C. I. L. VIII 587) og Sept. Severus's (C. I. L. VIII 588) tid, paa saltus Horreorum (C. I. L. VIII 8425 og 8426), foruden paa en række andre godser[1]. Benævnelsen colonus for saadanne frie smaabrugere paa de keiserlige godser i det andet og tredje aarhundrede er forøvrigt kjendt fra juristerne[2].

Med hensyn til colonernes stand fremgaar deres frie stilling tydelig nok af det allerede udviklede. Blandt colonerne paa saltus Burunitanus var flere endog romerske borgere[3]. Indskrifterne har desuden bevaret os en række latinske navne for coloner paa de africanske saltus.

Hver enkelt colon havde sit eget brug, hvoraf han mod visse afgifter nød udbyttet. At colonerne ikke drev jorden i fællesskab, men hver havde sit stykke, fremgaar med særlig tydelighed af den thusdritanske indskrift; her er tale om colonens ager[4], ligesom der under henvisning til lex Hadriana sikres den enkelte colon besiddelse- og arveret til den jord, han maatte opdyrke[5]. De boede dels, som allerede fortalt, landsbyvis, dels i mere spredt liggende casae.

Colonen havde at svare afgifter af sin jord. Først og fremst maatte han ud med en vis quotadel af den gjorte høst. Denne afgift kaldes i den thusdritanske indskrift «partes fructuum» (II 31). I samme indskrift (III 14) findes udtrykket «partes aridas fructuum» istedenfor «partes aridorum fructuum»; dette viser, at man i daglig tale brugte benæv-

---

[1] Revue arch. 25 (1894) p. 395, indskrifter fra to forskjellige godser Revue arch. 24, p. 411. C. I. L. VIII 8812, 8777, 8701, 8702.

[2] Callistratus Dig. L 6, 6: «Coloni Caesaris a muneribus liberantur, ut idoneores praediis fiscalibus habeantur.» Papirius Justus Dig. L 1, 38, 1. «Imperatores Antoninus et Verus Augusti rescripserunt colonos praediorum fisci muneribus fungi sine damno fisci oportere.»

[3] II 15: «nonnullos cives etiam Romanos.»

[4] III 17: «in cuius conductione agrum occupaverit »

[5] II 8: «isque qui occupaverint possidendi ac fruendi heredique suo relinquendi id ius datur quod est lege Hadriana comprehensum.»

nelsen partes[1], og specielt om afgiften af tørre varer partes aridae og af vin og olje kanske partes liquidae[2]. Partes aridorum fructuum omtales ogsaa i indskriften fra Gasr Mezuar efter Schultens meget sandsynlige konjektur[3]. Paa samme maade er de i Commodus's dekret nævnte partes agrarias[4] at forstaa; de betegner det samme som partes fructuum og agraticum, der forekommer i en forordning af keiserne Valentinian og Valens (Cod. Th. VII 20, 11). Mommsen (Hermes 15 p. 402) forklarer partes agrarias som «Ackerfrohnden» og Max Weber (Agrargesch. p. 247) som colonernes pligtarbeide paa «Herrnland»; men denne fortolkning, der i og for sig kun passer daarlig til teksten[5], maa i hvert fald opgives efter fundet af den thusdritanske indskrift.

Størrelsen af den quotadel, der skulde svares, nævnes kun i den thusdritanske indskrift. Her skulde colonen svare en tredjedel af avlingen[6], dog saaledes, at der ikke svaredes noget af oliventræerne de første ti aar efter plantningen og intet af almindelige frugttrær i de syv første aar og efter den tid kun af den frugt, der blev solgt; ikke af den brugeren selv benyttede til sig og sit hus[7]. Dette kan synes en noksaa stor afgift; afgiften af den romerske ager publicus, der var occuperet, var $^1/_{10}$ af korn og $^1/_5$ af frugt (Appian Bel. civ. I 17). Men colonus partiarius havde gjerne at svare halvparten af bruttoudbyttet. Afgiften var vistnok heller ikke lige stor overalt. Ved siden af denne hovedafgift nævnes

[1] Cnf. Plinius Ep. IX 37: «Non nummo sed partibus locem.»

[2] Formula Wisigoth. 37: «Spondeo me annis singulis secundum priscam consuetudinem de fruges aridas et liquidas atque universa animalia vel pomaria.»

[3] C. I. L. VIII 14428 fragm. I 12: «. . . arido]rum fructuum.» Cnf. Hermes 29 p. 204.

[4] III 5: «Ut kapite legis Hadrianae, quod supra scriptum est, ademptum est, ademptum sit ius etiam procuratoribus, nedum conductori adversus colonos ampliandi partes agrarias aut operarum praebitionem iugorumve.»

[5] Esmein, Mélanges p. 302. Fustel de Coulanges, Recherches p. 40. Schulten, Hermes 29 p. 223.

[6] III 3: «tertias partes . . . . dabit.»

[7] III 11: «nec alia poma in divisione umquam cadent, quam quae venibunt a possessoribus.»

i indskriften fra Gasr Mezuar en anden afgift paa 1 %[1]. Ogsaa i en indskrift fra Henchir Sidi-Ben Hamida nævnes en saadan afgift (Revue arch. 24 (1894) p. 411). Men begge disse indskrifter er for fragmentariske til, at man tør slutte noget om disse afgifters natur. At de senere coloners afgifter ofte svaredes in natura, kjendte man til fra lovtekste[2].

Ved siden af disse afgifter stod det colonerne paahvilende pligtarbeide. Her giver indskrifterne os nye og særdeles værdifulde oplysninger paa et omraade, der før var saa omtrent ukjendt; dette gjælder ikke blot det mere specielle tilfælde, driften paa de keiserlige godser, men colonatet i sin almindelighed. Man har hidtil vidst omtrent intet om pligtarbeide fra colonernes side, saa Savigny (Verm. Schr. 2 p. 37) har kunnet udtale: «Davon dass sie (die Colonen) Dienste auf dem herrschaftlichen Gut geleistet hätten, findet sich keine Erwähnung.» Det bedre indblik, man nu faar i dette forhold, bygger atter en bro over fra colonatet og dermed beslegtede forhold til det middelalderske servage og livegenskab med dets sterkt udprægede tendens til pligtarbeide.

Ganske uden hentydning til saadant pligtarbeide er dog den tidligere kjendte litteratur ikke; men disse hentydninger har man hidtil ikke rigtig kunnet forstaa. Udtrykket operae i betydning af colonernes dagsverk paa hovedgaarden findes i en forordning af keiser Valentinian, aar 371[3]. Forstaaelig bliver nu ogsaa en lovtekst, som Mommsen (Hermes 15 p. 406) henfører hid[4]; her er tale om, at conductor skal overlevere

[1] C. I. L. VIII 14428: «frumenti de commune re m. C. modios singulos modios praestare.» Cnf. Schulten, Hermes 29 p. 205.

[2] Valentinian og andre Cod. Just. XI 48, 5: «Domini praediorum id quod terra praestat accipiant, pecuniam non requirant, quam rustici optare non audent, nisi consuetudo praedii hoc exigat.» Cod. Just. XI 48,20, 2: «Sin autem reditus non in auro sed in speciebus inferuntur, vel in totum vel ex parte.» Med specielt hensyn paa Africa forordner Konstantin Cod. Th. XI 16, 1: «Patrimoniales fundos extraordinariis oneribus . . . fatigari non convenit, cum eosdem et auri speciem et frumenti plurimum modum constet persolvere.»

[3] Cod. Just. XI 53, 1: Her tales om dem, der tager mod flygtende coloner: «maneat eos poena . . . tam in redhibitione operarum et damni, quod locis quae deseruerant factum est, quam multae cuius modum in auctoritate iudicis collocamus.»

[4] Cod. Th. V 14, 4 = Cod. J. XI 66, 2: «Certum habeant, quod

et gods «cum ea dote vel forma, cui nunc habeatur obnoxia»; forma er regulativet for godset, lig den forma perpetua, der omtales for saltus Burunitanus (III 17), hvorpaa colonernes pligter og afgifter var fastslaaet; dos er den conductor tilkommende ret til pligtarbeide fra colonernes side. Man har en forordning af Konstantin[1] af aar 328, der forbyder at kræve ekstraordinært pligtarbeide af colonerne i saa- og høstetiden; dette forudsætter, at der fandtes ordinært pligtarbeide i disse tider, og det bliver ikke forbudt.

Med hensyn til pligtarbeidets størrelse ser man, at der for colonerne paa saltus Burunitanus var 6 dage om aaret, to i pløie-, to i saa- og to i høsttiden[2]. Colonerne var ikke blot pligtige til personligt arbeide «operarum praebitionem»; thi operae er det samme som dagsverk[3]; de havde at møde frem med et spand; det er «iugorum praebitionem». Indskriften fra Gasr Mezuar viser, at colonerne paa det eller de her omhandlede saltus svarede 12 dagsarbeide, 4 i hver af de nævnte tre terminer[4]. Dette viser, at arbeidspligten kunde være noksaa forskjellig.

Men ved siden af dette faste, regelmæssige pligtarbeide fandtes der ogsaa mere extraordinært saadant. Dette fremgaar af en række indskrifter. Paa saltus Massipianus maatte colonerne paa egen bekostning bygge op de forfaldne bygninger paa hovedgaarden og to porte, alt paa ordre af den keiserlige procurator[5]. De samme coloner bygger paa samme

---

cum unaquaque villa cum ea dote vel forma, cui nunc habetur obnoxia ad novi domini iura migraverit.» Angaaende dote og ikke onere cnf. Mommsen, Hermes 15 p. 405 note 4.

[1] Cod. Ju. XI 48, 1: «Nunquam sationibus vel colligendis frugibus insistens agricola ad extraordinaria onera detrahatur, cum providentiae sit opportuno tempore his necessitatibus satisfacere.»

[2] III 7: «. . . ademptum sit procuratoribus, nedum conductori, adversus colonos ampliandi partes agrarias aut operarum praebitionem iugorumve.» III 12: «non amplius annuas quam binas aratorias, binas sartorias, binas messorias operas debeamus.» III 27: «ter binas operas.» IV 5: «Procuratores . . . ne plus quam ter binas operas curabunt.»

[3] Paulus Dig. XXXXVIII 1, 1: «Operae sunt diurnum officium» om frigivnes pligtarbeide.

[4] C. I. L. VIII 14428 fragm. I 11: «aratorias IIII, sartorias IIII, messicarias IIII.»

[5] C. I. L. VIII 587: «Pro salute imperatoris Caesaris M. Aureli

maade en porticus til ære for keiser Septimius Severus (C. I. L. VIII 588). Paa castellum Cellense[1] bygger under Gordian (243) colonerne castellets mure. Det samme gjør et par aar i forveien (234) colonerne paa castellum Dianense[2]. Samme keiser Aleksander Severus lader sine coloner bygge op murene paa Sarteitanernes paganicum eller raadhus[3]. Ogsaa til bygning eller vedligeholdelse af helligdomme, der maatte findes paa vedkommende saltus, krævedes pligtarbeide af colonerne. Vi ser saaledes et sted — uvist hvilket — at colonerne bygger et tempel til Ceres[4]. Det var vel ikke heller sikkert, at frivilligheden altid var saa stor, naar det gjaldt at reise de mange altere til keisernes ære rundt om paa godserne[5].

Angaaende dette pligtarbeides oprindelse har man henvist til de i 70aarene fundne fragmenter af lex coloniae Genetivae fra aar 44 f. Kr. Det fremgaar nemlig af disse, at man i de romerske colonier og municipier i ikke ringe udstrækning fordrede pligtarbeide af kommunens borgere[6], noget der vistnok i tidligere dage fandt sted ogsaa i Rom. I colonia Genetiva, hvis af Cæsar givne lex vistnok var i overensstemmelse med

---

Antonini Augusti liberorumque eius coloni saltus Massipiani aedificia vetustate conlapsa sua pecunia restituerunt, item arcuus duos suo aere fecerunt iubente Provinciale Augusti liberto procuratore eodemque dedicante.»

[1] C. I. L. VIII 8777: «Pro salute et incolumitate domini nostri . . . Ant. Gordiani . . . murus constitutus a solo a colonis eius Castelli Cellensis.»

[2] C. I. L. VIII 8701: «Caesar M. Aurelius Severus Alexander muros castelli Dianensis exstruxit per colonos eiusdem Kastelli.»

[3] C. I. L. VIII 8828: «Severus Alexander muros pagacinensis Serteitanis per populares suos fecit curante Sal. Semp. Victore procuratore suo instantibus Helvio decurione . . . et Cl. Capitone principe.» Muri pagacinenses er (cnf. Schulten, Rhein. Museum 1895 p. 512) murene til paganensernes paganicum; cnf. C. I. L. VIII Suppl. I 16368.

[4] Revue arch. 21 (1893) p. 395 funden ved Henchir Salah: «Pro salute imperatorum Augustorum M. Aurelli Antonini Armeniaci liberorumque eius L. Aurelli Veri Armeniaci plebs fundi . . . maceriam domus Cererum sua pecunia fecit idemque dedicavit magistro P. Statilio Silvano.»

[5] C. I. L. VIII 8425, 8426, 8702. Revue arch. 25 (1895) p. 395.

[6] Bruns Fontes[6] p. 132 cap. 98: «Quamcumque munitionem decuriones huiusce coloniae decreverint, si maior pars decurionum atfuerit, cum ea res consuletur, eam munitionem fieri liceto, dum ne amplius in annos singulos inque homines singulos puberes operas quinas et in iumenta plaustraria iuga singula operas ternas decernant.»

de fleste andre kommuners, kunde byraadet kræve 5 dages pligtarbeide per aar af hver voksen borger, foruden fremmøde med forspand i 3 dage; dette arbeide gik til vedligeholdelse af mure etc. Til dette pligtarbeide, som borgerne skyldte sin kommune, sigter ogsaa Frontin[1], naar han taler om, at kommunerne ofte laa i strid med de ekstraterritoriale saltus og søgte at drage disse ind under sig; en af de rettigheder de søgte at vinde var at kunne paalægge vedkommende saltus's coloner pligtarbeide ligeoverfor kommunen ved transporter og lignende. Det var saaledes i det offentliges interesse, at kommunerne krævede pligtarbeide af borgerne.

I analogi med disse forhold inden kommunerne forklarer Mommsen (Hermes 15 p. 407) colonernes pligtarbeide paa de keiserlige saltus: «Die burunitanischen Pächter gehörten zu keiner Stadtgemeinde; also leisteten sie analogen Dienst ihrem Gutsherrn.» Det samme gjør Esmein (Mélanges p. 316): «Un premier signe relevateur c'est la corvée, qui partout et toujours est imposé par autorité publique ou associé au servage.» Det er vel heller ikke tvil om, at vedkommende saltus's kommunale karakter har været medvirkende aarsag til pligtarbeidets udvikling inden dens grænser ligesom til colonatets udvikling i sin almindelighed. De nævnte befæstningsverker, templer, flere økonomibygninger etc. var «publicis usibus», d. v. s. stod til hele godsbefolkningens disposition, som indskriften fra Gasr Mezuar udtrykker sig[2]. Men det er dog tvilsomt, om Esmeins paastaand lader sig opretholde i sin hele almindelighed. I Norge har man f. eks. en meget udbredt form af pligtarbeide, nemlig hos husmændene, der neppe kan siges hverken at have sin oprindelse i noget arbeide til det offentlige eller at bunde i gammel trældom. I Africa synes pligtarbeidet at have eksisteret ogsaa paa de private saltus. Naar f. eks. Numidius actor opførte taarne til godsets forsvar[3],

[1] Frontin p. 53: «Tum res publicae controversias de iure territorii solent movere, quod aut indicere munera dicant oportere in ea parte soli aut licere tironem ex vico aut vecturas aut copias devehendas indicere eis locis, quae loca res publicae adserere conantur.»

[2] C. I. L. VIII 14428 frag I 12: « . . tabernae publicis usibus.»

[3] C. I. L. VIII 8209: In his praediis Caeciliae Maximae C. f. turres salutem saltus eiusdem dominae meae constituit Numidius servus actor.»

skede vel dette paa samme maade, som naar procuratoren foretog noget lignende paa keiserlige saltus; ogsaa paa private saltus reistes altere[1] etc. Nu kan man sige, at disse store private saltus ogsaa havde en kommunelignende karakter, ogsaa de laa udenfor byterritorierne, ogsaa der var saaledes pligtarbeidet paa en maade en slags offentlig institution. Men man har indicier, der peger hen paa, at pligtarbeide heller ikke har været ukjendt i ældre tid paa almindelige private eiendomme i Italien eller nærmest omliggende romerske lande. Et sted hos Columella[2] peger i den retning. Det fortælles her, at man mange steder dyrkede panicum og milium, hvormed colonerne holdtes med kosten. Dette forudsætter, at colonerne til sine tider arbeidede paa de af herren direkte drevne dele af eiendommen; thi naar colonerne arbeidede for sig selv, holdt de sig naturligvis selv med kosten; og dette arbeide maa have været ikke saa lidet og forholdsvis let at beregne, siden man forberedte sig specielt med dette kosthold for øie. Dette peger unegtelig paa, at vi her staar ligeoverfor et slags pligtarbeide til visse tider af aaret. Der er ogsaa et andet sted, hvor Columella berører dette forhold[3]. Columella opfordrer her godseierne til ikke at være stridige og holde for meget paa sin ret ligeoverfor colonerne, f. eks. naar det gjælder betalingsterminerne, tilveiebringelsen af ved og lignende ydelser, der ofte kan bringe colonerne uforholdsmæssig stort bryderi. Ved «lignis» maa vel forstaaes fælding af træer, hugning og fremkjørsel af veden. Dette bliver saaledes et slags pligtarbeide, da det selvfølgelig var i godseierens skov, at hugningen maa tænkes at have fundet sted[4].

---

[1] Revue arch. 26 (1895) p. 278 fra Bir Tersas.

[2] II 9, 17: «Inter frumenta etiam panicum et milium ponenda sunt . . . nam multis regionibus cibariis eorum coloni sustinentur.»

[3] Columella I 7, 2: «Sed nec dominus in unaquaque re cum colonum obligaverit tenax esse iuris sui debet, sicut in diebus pecuniarum, ut lignis et ceteris parvis accessionibus exigendis, quarum cura maiorem molestiam quam impensam rusticis affert.»

[4] M. Weber, Agrargesch. p. 244 finder colonernes pligtarbeide omtalt ogsaa et andet sted hos Columella, nemlig I 7, 1: «Comiter agat (dominus) cum colonis facilemque se praebeat; avarius opus exigat quam pensiones, quoniam et minus offendit et tamen in universum magis prodest.» Weber ser i det her nævnte opus colonens arbeide paa herrens mark; men

Hvilket var nu disse coloners retslige forhold til den jord, de brugte? Virkelige forpagtere var de ikke; thi da maatte de have en kontrakt. En forpagtning var nemlig efter romersk ret en kontrakt; til grund for hver locatio og conductio laa en lex locationis og conductionis; i denne maatte der være stipuleret en fast afgift[1], der af juristerne altid omtales som en pengeafgift[2]. Havde colonerne paa saltus Burunitanus havt kontrakt, havde de ikke havt nødig at gaa den administrative vei og klage til keiseren; de havde kun behøvet for domstolen at kræve sin ret. Naar colonerne ikke paaberaaber sig sin kontrakt, men henviser til lex Hadriana, til procuratorernes breve, til forma perpetua og udtaler, at conductors og procuratorernes fremgangsmaade ligeoverfor dem stred ikke mod ius, men mod fas[3], saa kom det deraf, at de ingen kontrakt havde og følgelig ingen privatretslig beskyttelse; de kunde ikke indklage sin sag for domstolene. Colonerne paa disse godser gaar ind under kategorien «colonus partiarius». Dette fremgaar af, at de svarede en quotadel af bruttoudbyttet, altsaa ingen fast afgift og ingen afgift stipuleret i penge; herunder kan ogsaa merkes udtrykket divisio i den thusdritanske indskrift[4]; divisio bruges netop om den mellem grundeieren og colonus partiarius foretagne deling af produkterne[5]. Men nu var det karakteristisk for disse coloni partiarii, at de ikke var forpagtere i lovens forstand; de havde ingen kontrakt; deres forhold var ikke et juridisk beskyttet; lovene og juristerne befatter sig overhovedet ikke med dem, de nævnes kun et sted og der for udtrykkelig at undtages fra kategorien virkelige forpagtere[6].

---

sammenhængen viser, at der her ikke kan menes andet end colonens arbeide paa hans egen jord.

[1] Gaius Inst. III 142: «Locatio et conductio, nisi merces certa statuta sit, non videtur contrahi.» Gaius Dig. XIX 2, 25: «Si merces promissa sit generaliter, locatio et conductio non contrahi videtur.»

[2] Cnf. Fustel de Coulanges Rech. p. 12.

[3] III 3: «cum omnibus fere conductoribus contra fas atque in perniciem rationum tuarum sine modo exercent.»

[4] III 12: «nec alia poma in divisione umquam cadent quam quae venibunt a possessoribus.»

[5] Schulten, Hermes 29 p. 223.

[6] Gaius Dig. XIX 2, 25, 6: «Apparet autem de eo nos colono

Forholdet mellem en colonus partiarius og grundeieren er et privat arrangement, der ligger udenfor loven; paa de keiserlige saltus ordnedes det ad administrativ vei. Occupanterne paa saltus Thusdritanus og de dermed forbundne saltus sikres ius possidendi, en ret en virkelig forpagter med kontrakt ikke kunde have[1]. Det er den paa godset opslaaede forma perpetua, der indeholder de for vedkommende coloner gjældende betingelser. Denne forma nævnes, foruden i Commodus's dekret, i sin almindelighed i en lov af Valentinian I[2]. Den thusdritanske indskrift er vel nærmest selv en saadan forma; det samme gjælder den lex, der bestemmer vilkaarene paa det gods, der omhandles i indskriften fra Henchir Sidi-Ben-Hamida[3]; en for alle et gods's coloner gjældende lex nævnes ogsaa af Ulpian[4]. Denne forma indeholder det samme, der ellers kaldes consuetudo praedii, som nævnes i senere tider som afgjørende for colonernes pligter og vilkaar, saaledes i tre forordninger fra Valentinians tid (aar 366 og 367)[5] samt af Justinian[6]. Consuetudo praedii beholdt sin betydning helt ned i middelalderen[7].

---

dicere, qui ad pecuniam numeratam conduxit: alioquin partiarius colonus quasi societatis iure et damnum et lucrum cum domino fundi partitur.»

[1] Mispoulet, Nouvelle revue historique du droit français et étranger, XVI (1892) p. 123.

[2] Cod. Th. V 14, 4: «. . . cum ea dote vel forma, cui nunc habetur (villa) obnoxia.»

[3] Revue arch. 24 (1894) p. 411: «ex hac lege dari debitam . . . . . qui ex hac lege constitutus est . . . ex hac lege dari, fieri, praestari.»

[4] Dig. XIX 2, 9, 3: «Si colonis praediorum lege locationis, ut innocentem ignem habeant, denuntiatum est.»

[5] Cod. J. XI 48, 5: «Domini praediorum id quod terra praestat accipiant, pecuniam non requirant, quam rustici optare non audent, nisi consuetudo praedii hoc exigat.» Cod. Th. X 1, 11: «. . . reditus domui nostrae debitos quotannis iuxta consuetudinem arcariis tradunt (coloni).» Cod. J. XI 68, 5: «. . . cum adversus consuetudinem memoratis onera dicantur inferri.»

[6] Cod. J. XI 48, 23, 2: «ipse provinciae moderator providet . . . veterem consuetudinem in reditibus praestandis eis (colonis) observare.» Cod. J. XI 50, 1: «plus quam ante consueverat.» C. J. XI 48, 20, 1: «per solita tempora.»

[7] Formul. Wisigot. 37: «Spondeo me annis singulis secundum priscam consuetudinem.»

Denne forma, lex eller consuetudo var en gang for alle givet af godsets eier; alle, som slog sig ned paa godset som coloner, gik derved ind paa de der givne betingelser, anerkjendte alle der nævnte bestemmelser som bindende for sig. Samtidig var paa den anden side formaens bestemmelser bindende for godseieren og hans repræsentanter. Colonerne paa saltus Burunitanus klager over, at conductor og procuratorerne øgede deres afgifter udover formaen og den til grund for denne liggende lex Hadriana[1]. Commodus fastslaar, at intet maa fordres af dem udover formaens bestemmelser[2]; disse er bindende for begge parter. I det senere, det lovfæstede colonats tid, var et brud paa forma eller consuetudo fra eierens side det eneste tilfælde, da colonen havde ret til at føre klage og indstævne herren for retten; dette forordner allerede Konstantin[3], og det indskjærpes af senere keisere[4].

Paa de africanske keiserlige saltus synes den for hver saltus gjældende forma at være givet af de keiserlige procuratorer, det vil sige af det enkelte gods's procurator i forening med den overordnede procurator for vedkommende distrikt eller tractus. Naar colonerne paa saltus Burunitanus klager over brud paa formaen, saa henviser de foruden til formaen selv, der fandtes offentliggjort paa godset, indridset i bronce, ogsaa til vedkommende procuratorers breve, der fandtes i arkivet i Karthago[5]; formaen er vel nærmest at

---

[1] III 5: «Ut kapite legis Hadrianae, quod suprascriptum est ademptum est, ademptum sit ius etiam procuratoribus nedum conductori adversus colonos ampliandi partes agrarias aut operarum praebitionem iugorumve.»

[2] IV 8: «ne quit per iniuriam contra perpetuam formam a vobis exigatur.»

[3] Cod. J. XI 50, 1: «Quisquis colonus plus a domino exigitur, quam ante consueverat et quam in anterioribus temporibus exactus est, adeat iudicem.»

[4] Arcadius og Honorius C. J. XI 50, 2, 4: «Sed ut in causis civilibus huiusmodi hominum generi (colonis) adversus dominos vel patronos et aditum intercludimus et vocem negamus exceptis superexactionibus, in quibus retro principes facultatem eis super hoc interpellandi praebuerunt.»

[5] III 10: «ut se habent littere procuratorum, quae sunt in tabulario tuo tractus Karthaginiensis, non amplius annuas quam binas aratorias, binas sartorias, binas messorias operas debeamus itque sine ulla controversia sit, utpote cum in aere inciso et ab omnibus omnino undique versum

opfatte som en kopi af vedkommende originaldokumenter. Paa samme maade er den thusdritanske indskrift at opfatte; den udgiver sig for at være en sermo procuratorum (I 9) og indeholder under henvisning til et kapitel af lex Hadriana de nærmere bestemmelser, der skulde gjælde for det af 5 saltus bestaaende godskompleks.

Selvfølgelig havde procuratorerne ved ordningen af en saadan forma at holde sig til givne keiserlige bestemmelser og til almindelig praksis, saaledes som Commodus udtrykkelig antyder i sit svar til de burunitanske coloner[1]. For de keiserlige domæner i Africa sees Hadrian at have udstedt en egen lov, lex Hadriana. Denne, der enten har gjældt alle derværende saltus eller muligens blot dem, der laa inden tractus Carthaginiensis, kjender vi kun fra den thusdritanske indskrift og fra Commodus's dekret. Desværre citeres blot et par kapitler af denne lov, der maa have været et større reglement delt i capitler. Loven indeholdt vel mere almindelige bestemmelser, hvis anvendelse paa de enkelte saltus blev overladt til procuratorerne. I Commodus's dekret nævnes et kapitel, hvori det var forbudt procuratorerne at forandre paa de engang givne bestemmelser. De specielle bestemmelser selv stod derimod neppe i loven; f. eks. intet om pligtdagenes antal. Dette synes at fremgaa af det faktum, at dette antal kunde være forskjelligt paa to nabosaltus saaledes som indskriften fra saltus Burunitanus og den fra Gasr Mezuar viser. Hermed stemmer ogsaa, at colonerne paa saltus Burunitanus hvad pligtdagenes antal angaar beraaber sig ikke paa lex Hadriana, men paa forma perpetua og procuratorernes breve; selve den hadrianske lov paaberaabes naar det gjælder at fastslaa, at procuratorerne ikke har ret til at gjøre forandringer i colonernes disfavør.

I den thusdritanske indskrift nævnes et andet kapitel af samme lov. Dette har handlet om uopdyrket mark paa de africanske domæner, og det bestemtes, at saadan udenvidere kunde occuperes, ligesaa opdyrket mark, der havde ligget

---

vicinis nostris perpetua in hodiernum forma praestitutum et procuratorum litteris, quas supra scripsimus ita confirmatum.»

[1] IV 5: «Procuratores contemplatione discipulinae et instituti mei, ne plus . . .»

øde i mindst 10 aar[1]; alt mod en aarlig afgift af $^1/_3$ af bruttoavlen; det occuperede land skulde occupanten d. v. s. colonen have i arvefæste. Herigjennem aabnes et indblik i det retslige forhold, hvori colonerne til en begyndelse kunde staa til jorden. Store dele af de keiserlige saltus laa endnu uryddet («agri rudes»). Det gjaldt at lokke arbeidere til, der var villige til at rydde jorden; det var hensigten med Hadrians lov. Vilde man have brugere til den ødeliggende jord, maatte vedkommende rydningsmænd selvfølgelig sikres udbyttet af sit arbeide; det samme var tilfældet, naar det gjaldt at faa arme til at tage op igjen de marker, der i mindst 10 aar havde henligget udyrket, om de end engang var ryddet. Hadrian indrømmede derfor mulige occupanter arvelig brugsret til jorden. Herved sikredes administrativt occupanterne samme rettigheder, som er kjendt fra de samtidige jurister for in perpetuum-indehavere af ager vectigalis[2]. Samme ret og betingelser kjendes helt ned til Justinians tid under navn af ius perpetuum og ius emphyteuticum anvendt paa de keiserlige domæner.

Da lex Hadriana gjaldt ialfald for en stor del af Africa, og der vel krævedes mindst ligesaa gode betingelser for den øvrige del af de nordafricanske lande, tør man vistnok gaa ud fra, at arvefæstet ialfald efter Hadrians tid var den almindelige form for de derværende coloners forhold til sin jord. Normen for de keiserlige domæner har ganske vist paa grund af den herskende konkurrence efter arbeidere draget lignende bestemmelser efter sig for de private godser. Herved er selvfølgelig ikke sagt, at denne form raadede overalt; forholdene kunde i udviklingens medfør være forskjellige; men det er dog grund til at antage, at arvefæstet blev den seierrige form, den der kom til at sætte sit præg ogsaa paa tidligere brugere og deres vilkaar. Angaaende de Buruni-

[1] II 8: «isque qui occupaverit possidendi ac fruendi heredique suo relinquendi id ius datur, quod est lege Hadriana comprehensum de rudibus agris et iis, qui per X annos continuos inculti sunt.»

[2] Gaius Inst. III 145: «veluti si qua res in perpetuum locata sit, quod evenit in praediis municipum, quae ea lege locantur, ut quamdiu inde vectigal praestetur neque ipsi conductori neque heredi eius praedium auferatur.»

tanske coloner og de andre i indskrifter og litteraturen nævnte coloner fra denne tid foreligger der ingen oplysninger angaaende dette forhold. Men der er intet i deres stilling, saavidt vi kjender den, der strider mod antagelsen af arvefæste ogsaa for deres vedkommende, tvertimod alt passer derpaa. Man maa desuden erindre, at den hadrianske lov gjaldt ogsaa for saltus Burunitanus og dermed vel ogsaa dens bestemmelser om brugernes ret til jorden. Nu kan det selvfølgelig tænkes, at der før den hadrianske lovs udstedelse har været coloner paa ialfald visse dele af disse saltus, og at disse oprindelig har siddet paa andre vilkaar end de i denne lov nævnte. Men i dette forhold maa der snart have fundet en udjevning sted, saa de nye og de ældre coloners vilkaar blev de samme. Paa saltus Burunitanus ser vi saaledes, at alle coloner havde lige betingelser, alle paaberaaber sig forma perpetua. I den thusdritanske indskrift synes der i det stærkt læderede stykke i slutningen af kolonne II og begyndelsen af kolonne III, hvor der er tale om de afgifter, som occupanterne af ødeliggende land har at svare, at have staaet en henvisning til andre, vel ældre brugere paa andre dele af godserne; de nye occupanter skal have lige afgifter med dem[1], de thusdritanske occupanter er coloner i sin vorden. I et andet tilfælde ser man, at jord inden en keiserlig saltus ikke udenvidere occuperedes, men uddeltes til coloner[2], selvfølgelig til alle under samme vilkaar; her som overalt maa konkurrencen antages at have virket hen mod en unificering af betingelserne for store strækningers vedkommende.

Hermed løses ogsaa spørgsmaalet, om colonerne var bundet til godset, eller om de frit kunde forlade det. Der findes ingen

[1] A. Schulten, Hermes 29 p. 223 foreslaar her en læsemaade som: «nec maiores partes fruc[tuum qua]m co[lonus is qui deserta a cul]toribus occupave[rit sed pariter ac hi so]lent tertias part[es fructuum dare debe]bit.» En saadan læsemaade giver en god mening; men lakunerne er saa store, at den blot faar staa for, hvad Schulten foreslaar den som, en mulighed.

[2] C. I. L. VIII 8812: «Domino nostro imp. Caes. M. Aurelio Severo Alexandro pio felice Augusto terminationes agrorum definitionis Matidiae adsignantur colonis Kasturrensibus iussu viri egregii Axi Aeliani proc. Aug. ration. priv. per Caelium Martialem agrimensorem.» Adsignare betyder her blot uddele, selvfølgelig uden betydning af, at vedkommende coloner fik eiendomsret; de fik kun ius possidendi.

antydning til noget stavnsbaand i alle disse africanske indskrifter. Man maa antage, at det juridisk stod colonerne frit at drage bort, dog kun under forudsætning af, at de havde opfyldt alle sine forpligtelser; stod de derimod i nogensomhelst gjæld eller restance, var de bundne, indtil alt var opgjort; disse deres forpligtelser, Digesternes reliquiae colonorum, fulgte arvelig med godset. Men da colonerne i Africa, som regel ialfald, var coloni partiarii, havde de ikke godt for at komme i ordentlige restancer, saa det neppe, som skeet er[1], tør antages, at den derværende colonstand som regel var stavnsbunden gjennem saadanne reliquiae. Noget lovfæstet stavnsbaand bestod saaledes ikke i det andet og langt ud i det tredje aarhundrede[2]. Men praktisk talt stillede sagen sig anderledes. Forlod colonen godset, saa opgav han dermed sit brug og alt det han og hans forfædre havde nedlagt der af arbeide og penge ved jordens rydning, plantninger etc. Hans hele eksistence var knyttet til godset. Gik det ham godt, blev han der; gik det ham daarlig, hvad nyttede det ham saa at drage bort; han kunde ikke faa bedre betingelser noget andet sted og vandt saaledes intet ved at begynde fra nyt paa et andet gods. Og slog han sig ikke ned noget sted, da kom han ind under de omvandrende, erhvervsløses tal, som den keiserlige administration uden videre sendte hjem til det sted, de havde sin hjemstavn eller origo, det vil her sige, den saltus, han og hans forfædre havde boet paa. Praktisk talt var colonerne saaledes bundne til godset; man ser, at colonerne paa saltus Burunitanus, hvor meget de end klager, ikke taler om at forlade godset. Det var saaledes blot at lovfæste en hundredeaarig praksis og bestaaende forhold, naar en eller

---

[1] Carton, Revue arch 21 (1893) p. 37.

[2] Esmein, Mélanges p. 317, hævder, at det allerede paa denne tid var colonerne forbudt at forlade godset: «C'est que le départ, la fuite leur sont interdits.» Denne Esmein's paastand hænger sammen med, at han i lex Hadriana ser den af Valentinian og andre (Cod. J. XI 51) paaberaabte «lex a maioribus constituta», der dannede det retslige grundlag for de senere coloners stavnsbaand. Denne antagelse er ganske vist feilagtig; en lex, der de iure indfører stavnsbaand for coloner, kan desuden ikke godt være ældre end den diokletianske tid; et de facto bestaaende stavnsbaand kan derimod have været af en meget ældre dato.

anden keiser vel nærmest i slutningen af det 3dje aarhundrede applicerede stavnsbaandet paa den agerdyrkende mængde, ligesaavel som paa de andre stænder inden det romerske samfund.

Med hensyn til de øvrige vilkaar, hvorunder colonerne paa de keiserlige domæner levede, saa maa det erindres, at de keiserlige saltus som fundi excepti[1] var unddragne fra den municipale jurisdiktion, politi, munera og andre forpligtelser. Godsforvaltningen, de keiserlige procuratorer, træder i de municipale autoriteters sted; forsaavidt godset var bortforpagtet traadte i visse forhold ogsaa conductor ind i herrens sted. Paa saltus Burunitanus øver procurator politimyndighed; han rekvirerer soldater og lader colonerne, endog dem der var romerske borgere, fængsle, ja piske[2], og ligeoverfor saadan behandling har de ingen anden udvei end at paakalde den høiere administration og tilsidst keiserens naade og beskyttelse. Procuratorens politimyndighed omtales ogsaa af juristen Callistratus[3], der fortæller, at keiser Antoninus Pius paalagde sine procuratorer at forbyde saadanne folk adgang til de keiserlige godser, der kunde formodes at ville faa istand uro blandt colonerne. I forbindelse hermed staar striden, om hvorvidt politi og soldater havde ret til udenvidere at betræde de keiserlige og de private saltus, naar det gjaldt forfølgelsen af flygtende slaver. Eierne har synlig sat sig derimod, og Antoninus Pius forordnede, at der behøvedes et tilladelse af statholderen, altsaa den overordnede statsmyndighed, for at foranstalte en saadan undersøgelse[4]. Denne forordning vanskeliggjorde forfølgelserne og medførte saa store ulemper, at allerede Marc Aurel maatte ophæve den

---

[1] Hygin ed. Lachmann, Grom. vet. p. 197: «excepti sunt fundi bene meritorum, ut in totum privati iuris essent nec ullam coloniae munificentiam deberent.»

[2] II 9: «hoc eiusdem Alli Maximi conductoris artibus gratiosissimis . . . imo indulserit, ut missis militibus in eundem saltum Burunitanum alios nostrum adprehendi et vexari, alios vinciri, nonnullos cives etiam Romanos virgis et fustibus effligi iusserit.»

[3] Callistratus Dig. I 19, 3: «Si tamen quasi tumultuosum vel iniuriosum adversus colonos Caesaris (curatores Caesaris) prohibuerint in praedia Caesariana accedere, abstinere debebit idque divus Pius Julio rescripsit.»

[4] Ulpian Dig. XI 4, 1.

og give politiet friere hænder[1]. Procurator havde ved siden heraf opsynet med markeder og den handel, der maatte finde sted inden godsets grænser, og var i den egenskab udrustet med en magt og myndighed lig den, der tilkom de romerske ædiler i kraft af deres opsynsret. Vi ved nemlig, at keiserne lod sig tildele ret til at afholde markeder paa sine saltus med alle dermed følgende rettigheder. Keiser Claudius, der strængt overholdt alle ydre lovformer, udbad sig saadan ret af senatet[2]; senere uddelte keiserne overalt denne ret[3].

Under afsnittet om ekstraordinært pligtarbeide fremhævedes, hvorledes colonernes pligt var dertil. Indskrifterne viser, at de indkaldtes til saadant arbeide af procuratoren. I en indskrift fra Marc Aurels tid bruges saaledes det udtryk, at de gamle forfaldne huse paa saltus Massipianus blev gjenopbygget af colonerne paa procuratorens befaling[4]. Hvorvidt en procurator kunde gaa i vilkaarlighed ligeoverfor colonerne, sees bedst af Herodians og Capitolinus's skildring af en opstand i Africa af landbefolkningen mod keiser Maximinus; opstanden var netop forvoldt ved en procurators optræden; han landsforviste og dræbte colonerne af egen magtfuldkommenhed[5].

Colonerne var saaledes ganske afhængige af procuratoren. Mod misbrug fra dennes side stod der dem ingen anden udvei aaben end at klage til den overordnede procurator og keiseren. De kommunale domstole havde ingen kompetence til at dømme en saadan saltus's indbyggere. Theoretisk stod de direkte under provinsstatholderen; men denne var ofte langt borte, og resultatet blev, at de praktisk talt fik finde sig i procuratorens retslige afgjørelser[6].

Der er allerede talt om de afgifter, colonerne havde at

---

[1] Ulpian Dig. XI 4, 3.

[2] Sueton Claudius c. 12: «Ius nundinarum in privata praedia a consulibus petit.»

[3] Dig. L 11, 1. Cod. J. IV 60.

[4] C. I. L. VIII 587: «Pro salute imp. Caes. M. Aureli Antonini Aug. liberorumque eius coloni saltus Massipiani aedificia vetustate conlapsa sua pecunia restituerunt, item arcuus duos suo aere fecerunt iubente Provinciale Augusti liberto procuratore eodemque dedicante.»

[5] Herodian VII 4, Capitolinus Gordian 7.

[6] Siculus Flaccus ed. Lachmann, Grom. vet. p. 164. Mommsen,

svare af sin jord. Til hvem indleveredes disse? til godsets conductor eller direkte til procuratoren? Det var ganske vist en almindelig praksis i keisertiden, at staten skjød arbeidet med skatteindkrævningen og ansvaret for beløbet fra sig og i kommunerne lagde det over paa dekurionerne. Det vilde stemme hermed, at colonernes afgifter svaredes til conductor, og at denne var ansvarlig for det hele beløb, baade jordafgiften og mulig kopskat. Dette hævdes ogsaa af A. Schulten, den sidste, der har behandlet spørgsmaalet. Dette hænger sammen med hans opfatning af conductor som arveforpagter (l. l. p. 356) og forpagter af det hele gods (p. 357), medens efter hans opfatning colonerne var conductors forpagtere, eller «Afterpächter» ligeoverfor godsets eier, og at colonerne egentlig forpagtede paa 5 aar, en forpagtning, der dog stiltiende fornyedes (p. 357 og 362). Jeg har allerede før (s. 17) fremhævet, at Commodus's dekret taler mod, at conductor paa den tid overtog godsernes forpagtning paa livstid, ja at forpagtningen gik i arv; det er en senere udvikling; forpagtningen skede som regel paa 5 aar ad gangen, og der veksledes hvergang conductor. Samtidig har jeg fremholdt, at colonerne ikke var forpagtere paa aaremaal, men lig de thusdritanske occupanter, der netop blev coloner, sad paa arvefæste; de kan saaledes ikke opfattes som conductors forpagtere, som «Afterpächter». Ifølge forma perpetua havde colonen arvelig ret til sit brug og stod forsaavidt uafhængig af conductor; denne forpagtede hele godset, forsaavidt det ikke var i colonernes hænder, og med forpagtningen gik retten til colonernes pligtarbeide. Colonen havde altsaa ikke sin jord i kraft af efterforpagtning hos conductor; han stod, pligtarbeidet fraregnet, direkte under godsbestyrelsen, d. v. s. procurator. Er dette saa, maa han ogsaa antages at have svaret sin afgift direkte til procurator[1]. Hermed stemmer den burunitanske indskrift, forsaavidt det herved bliver forklarligt, hvilken direkte interesse procurator kunde have af at forhøie colonernes partes agrarias.

Hermes 15 p. 401. Esmein, Mélanges p. 309. Schulten, Röm. Grundherrsch. p. 246.

[1] Mommsen, Hermes 15 p. 404.

At forholdet mellem procurator, conductor og colonerne maa tænkes saaledes, synes mig ogsaa at fremgaa af den thusdritanske indskrift. Her staar i slutningen: «Den part tørre frugter, som enhver (occupant) skal svare, giver han proximo quinquennio til den, i hvis forpagtningstid han har occuperet jorden; men efter den tid indføres afgiften i godsets regnskabsbøger.»[1] Som man ser, skilles her mellem to maader at svare afgiften paa, enten til conductor eller «rationibus»; rationes bruges om godsets regnskabsbøger, der førtes af godsbestyrelsen, altsaa procurator, der derfor ofte benævnes rationalis; denne regnskabsbog eller hovedbog, ogsaa kaldet descriptio, svarer delvis til Ulpians forma censualis (Dig. L 15, 4) og stemmer ganske med de polyptica, der kjendes fra lovsteder (Cod. Th. XI 26, 2; XII 28, 13), fra kristen tid[2] og hvoraf eksemplarer er bevaret for kirkegods i Frankrige fra det 9nde aarh. Afgiften skal altsaa først nogle aar svares til conductor, men senere til procurator; denne har altsaa indkrævet de ordinære faste afgifter, blot for tilgaaende occupanters vedkommende gjøres den undtagelse, at de til en begyndelse svarede afgiften til conductor. Grunden til denne ordning er ikke vanskelig at finde. Ved hver occupation blev den del af godset, som conductor kunde tage op til direkte drift, mindre; da det for keiseren var hovedsagen, at godset mest muligt blev dyrket, gjaldt det at gjøre ogsaa conductor interesseret i at trække occupanter til; dette skede ved, at han inden sin forpagtningstid fik vedkommende nye occupants afgift, selvfølgelig uden derfor at svare større canon; en følgende conductor fik derimod blot retten til hans pligtarbeide; thi nu gik afgiften direkte ind til procurator, kom i regnskaberne. «Proximo quinquennio» betyder «i det løbende femaar», d. v. s. i resten af den conductors forpagtningstid, under hvem occupationen maatte finde sted; conductor forpagtede som før fremholdt paa et quinquennium. Schulten (Hermes 29 p. 225) maa ud fra sit standpunkt forklare proximo

[1] III 14: «Quas partes aridas fructuum quisque debebit dare, eas proximo quinquennio ei dabit in cuius conductione agrum occupaverit, post it tempus rationi[bus . . . inferentur].»

[2] Cassiodor Ep. V 14 og 39. Gregor den store, Ep. IX 40.

quinquennio som de første fem aar efter occupationen og videre opfatte forholdet saaledes, at conductor, der ogsaa senere inddrev afgifterne, beholdt dem for sig selv de første fem aar, men senere maatte aflægge regnskab for dem. Men nu handler denne indskrift ikke om conductors forhold til godsets eier, men om de betingelser under hvilke coloner kan occupere jord inden vedkommende saltus; den hele indskrift er en slags forma perpetua, der fastsætter colonernes vilkaar; i en saadan hører det hjemme, at der bestemmes hvem colonerne havde at svare sin afgift til, først conductor, senere procurator; men det passer derimod ikke her at komme med en bestemmelse, der aldeles ikke angaar occupanterne, men blot et indre forhold mellem conductor og godsets eier eller intendant.

Betalte disse coloner andre afgifter end de allerede nævnte? betalte de ogsaa skat til staten? Indskrifterne nævner intet herom. Men de betalte vel den almindelige kopskat. Denne svaredes vistnok direkte til procurator, saaledes at colonen selv fik kvitteringssedlen (Scaevola, Dig. XIX 1, 52); selvfølgelig kunde procurator imangel af betaling lade sælge colonens ius possidendi til hans fædrene jordstykke (Mommsen, Hermes 15 p. 407). For municipale munera var selvfølgelig colonerne paa de ekstramunicipale keiserlige saltus frie. Anderledes var det, ialfald til en begyndelse, med colonerne paa de keiserlige godser, der laa inden et municipiums territorium; angaaende disses pligt til munera handler en række lovtekste og forordninger.

Colonbefolkningen paa en saadan keiserlig saltus havde ingen politisk organisation, dannede ingen kommune. De manglede dog ikke enhver organisation; man hører, at de havde i sin spidse en saakaldt magister. Paa saltus Burunitanus nævnes en saadan magister Gaius Julius Salaputis, der besørger colonernes klage og keiserens afgjørelse hugget i sten[1]. Paa en anden saltus forekommer en lignende magister ved navn P. Statilius Silvanus[2]. En lignende stilling indtog

---

[1] IV 29: «. . . cura agente G. Julio . . . ope Salaputi magistro.»

[2] Revue arch. 21 (1893) p. 390 fra Henchir Salah: «Pro salute Imperatorum Augustorum M. Aurelli Antonini Armeniaci liberorumque

vel den Helvius decurio og Cl. Capito princeps, der nævnes i en anden indskrift (C. I. L. VIII 8828). Man kommer ved disse colonmagistri til at tænke paa den middelalderske franske landsbymaire. Som erstatning for den manglende politiske organisation havde colonernes samfund en religiøs karakter (Mommsen, Hermes 15 p. 394) med sit tempel (Revue arch. 21 p. 390) og præst (C. I. L. VIII 14384).

For at faa det rette billede af disse coloners stilling maa videre merkes den beskedne tone, hvormed de burunitanske coloner omtaler sig selv ligeoverfor keiseren. De kalder sig «vi stakkels bønder, der ved vore hænders arbeide skaffer os et beskedent livsophold» og «rustici tui vernulae et alumni saltuum tuorum»; og der er efter deres opfatning en dyb kløft mellem dem og den fornemme, indflydelsesrige conductor, procuratorernes ven. I indskrifterne kaldes colonerne efter den jord, det gods de boede paa, og keiserne kalder dem for coloni nostri.

Som man vil se, har vi paa de keiserlige saltus i Africa fundet en talrig stand af frie smaabrugere, der er ganske afhængig af godsbestyrelsen og praktisk talt er bundet til jorden. Man mangler blot en lovfæstning af de faktiske forhold og tilstande, og colonatet stod der fuldt færdigt.

Vi har nu betragtet de paa de keiserlige saltus boende coloners stilling, Men i Africa var der ogsaa store saltus paa private hænder; ogsaa paa dem fandtes coloner, der i det store og hele synes at have levet under omtrent samme vilkaar som deres standsfæller paa de keiserlige domæner. Allerede det tidligere (s. 16) citerede sted af Frontin, der skrev paa Domitians tid, godtgjør dette. Frontin skriver her: «Stridigheder om territorialgrænsen mellem kommunerne og private finder ikke saa let sted i Italien, men hyppig i provinserne, især i Africa, hvor privatmænd har saltus, der ikke er mindre end byernes territorier; ja mange har saltus, der er langt større end byterritorier; men paa disse saltus har privatfolk en ikke liden plebeierbefolkning og landsbyer rundt hovedgaarden lig byer. Da pleier byerne at begynde stridig-

---

eius L. Aurelli Veri Armeniaci plebs fundi . . . maceriam domus Cererum sua pecunia fecit idemque dedicavit magistro P. Statilio Silvano.»

heder om territorialgrænsen, idet de hævder, at de enten har ret til at kræve kommunale afgifter og byrder inden den del af grunden, eller til at udskrive rekruter fra landsbyen eller paalægge kjøring og transport i de distrikter, som de søger at lægge til sig. Men den slags stridigheder har de ikke blot med private, men endnu hyppigere med keiseren, som eier ikke lidet i provinsen.» Ogsaa et andet sted nævner Frontin disse godsers storhed[1].

Frontins udsagn at privatmænd eiede store ekstraterritoriale saltus i Africa ogsaa efter Neros konfiscationer[2] bekræftes gjennem indskrifterne. En senator Junius Faustinus Postumianus (C. I. L. VIII 5971 og 11763) eiede en saltus, der laa ved Theveste, nær den keiserlige saltus Massipianus og en anden privat saltus Beguensis, hvis eier Lucilius Africanus aar 138 ved en senatsbeslutning fik ret til at holde marked paa sin eiendom (C. I. L. VIII 270). Nær Cirta havde Caecilia Maxima (C. I. L. VIII 8209 og 11834), en femina clarissima, en saltus, ligesaa den arriske familie (C. I. L. VIII 8280 og 8241). Senatoren Rufus Volusianus, stadpræfekt i Rom 310 og hans hustru Caecina Lolliana eiede ligeledes en saltus der (Revue arch. 26 p. 278). Ved Mascula laa en saltus tilhørende Junianus Martialinus vir clarissimus (Revue arch. 24 p. 420). Nær Tipasa havde Hortensiernes slegt en saltus, ligesaa Cincius Hilarus (Schulten, R. G., Nachtrag p. 404 nr. 6—8). Som man ser, vi kjender nu en række private saltus, der alle synes at have været paa senatorers hænder.

Disse private saltus sees at være blevet styret paa omtrent samme maade, som tilfældet var med de keiserlige saltus. I de keiserlige procuratorers sted traadte private funktionærer, ofte med samme titel. Den nævnte Volusianus's gods styredes af en procurator[3]; flere lignende private pro-

---

[1] Frontin p. 47: «sicut in Africa, ubi spatiositas et inundatio camporum eius modi controversias facillime in errores deducit.»

[2] Plinius, Hist. nat. 18, 35.

[3] Revue arch. 26 (1895) p. 278: «In his praediis Rufi Volusiani clarissimi viri et Caecinae Lollianae et filiorum clarissimorum virorum trium Thasius procurator fecit.»

curatorer kjendes gjennem andre indskrifter[1]. En procurator var kanske ogsaa den funktionær i den Hortensiske possessor-families eie, der har sat en indskrift paa denne families eiendom[2]. Dog kunde et saadant gods ogsaa drives af en slave som actor[3].

De private saltus blev tildels drevet med slaver; dette fremgaar allerede af den sidst citerede indskrift; en servus actor forudsætter slaver som underordnede. Men ved siden af slaverne var der en stand af frie brugere, ganske lig den vi har lært at kjende paa de keiserlige godser; de bar da ogsaa det samme navn, coloner. At driften kunde foregaa med slaver og frie brugere paa en gang, viser et sted i Digesterne, hvor juristen Scaevola taler om et africansk gods, der var testamenteret med sin slavebesætning og colonernes restancer[4]. De frie smaabrugeres eksistence bevidnes ved det nævnte sted hos Frontin, hvor vi hører, at privatmænd i Africa paa visse godser havde «non exiguum populum plebeium». En nylig funden indskrift viser, at inddrivningen af disse coloners afgifter undertiden blev bortforpagtet, ganske som kommunerne bortforpagtede lignende indkomster[5]. Naar Lucilius Africanus aar 138 af senatet fik ret til at afholde nundinae paa sin saltus Beguensis (C. I. L. VIII 270. Bruns, Fontes[6] p. 196), saa forudsætter dette, at der paa godset fandtes en fri befolkning, der kunde have nytte af denne foranstaltning; han gjorde det ikke blot for sine naboers skyld; og for slavebestandens vedkommende havde han ingen brug for en saadan markedsret.

Colonerne boede ogsaa paa de private godser ofte landsbyvis. Vi har allerede hørt, hvorledes Frontin siger, at de

---

[1] C. I. L. VIII 2891, 2892, 8993. Revue arch. 20 (1892) p. 152.

[2] Schulten, Röm. Grundherrsch. p. 404 nr. 6: «In his praediis Hortensi Gaudenti et filiorum eius Gaudentiis. Restitutus prov. CCXXXVIIII (= aar 278).»

[3] C. I. L. VIII 8209: «In his praediis Caeciliae Maximae C. f. turres salutem saltus eiusdem dominae meae constituit Numidius servus actor.»

[4] Dig. XXXIII 7, 27, 1: «Adfini suo ita legavit: fundum Cornelianum Titio ita ut est instructus cum omnibus rebus et mancipiis et reliquis colonorum dari volo; haec testatrix Romae litis causa ex Africa veniens.»

[5] Revue arch. 24 (1894) p. 420: «. . . in his praediis Juniani Martialini clarissimi viri vectigalia locantur . . .»

beboede «vicos circa villam in modum municipiorum». Paa saltus Beguensis laa deres hytter ved hinanden, saa der opstod et bymæssigt anlæg, der, som ogsaa andre steder, kaldtes Casae. Der er ingen grund til at tænke sig de private saltus's coloner under synderlig andre vilkaar end de keiserlige. Ogsaa de private saltus laa udenfor kommunernes territorier og blev følgelig styret af eieren eller hans repræsentanter; ganske vist havde keiseren paa grund af sin forordningsmyndighed og som legibus solutus lettere for at skabe ret og give sine godser et kommunalt præg, end de private saltuseiere formaaede; men de faktiske forhold var neppe meget forskjellige. Betegnende er indskriften fra Junianus Martialinus's saltus (Revue arch. 24 p. 420), her benævnes colonernes afgifter, hvis inddrivning bortforpagtes, uden videre for vectigalia, den samme benævnelse der bruges om borgernes afgifter til det offentlige.

Denne indskrift viser, at ialfald colonerne paa dette gods svarede sin afgift in natura; ellers havde der ikke været nogen grund til bortforpagtning af afgifternes indkrævning; brugerne var følgelig coloni partiarii, ligesom paa de keiserlige saltus. Almindeligt pligtarbeide nævnes ikke for de private godsers coloners vedkommende; men som allerede før (s. 26) fremhævet, er der neppe nogen grund til at betvile, at saadant fandt sted. Colonernes pligt til ekstraordinært pligtarbeide synes at fremgaa af indskriften fra Caecilia Maximas saltus (C. I. L. VIII 8209), hvor Numidius servus actor beretter, at han har bygget taarne til vedkommende saltus's forsvar, ganske paa samme maade som de keiserlige procuratorer foretog lignende byggearbeider ved colonernes hjælp. De private coloners afhængighedsforhold ligeoverfor eieren eller hans repræsentant fremgaar forøvrigt tydelig af Frontins allerede ofte citerede sted; Frontin bruger her om de private eiere af africanske saltus udtrykket «habent non exiguum populum plebeium»; i habent ligger udtrykt, at denne frie brugerstand ikke stod meget frit ligeoverfor eieren.

Man tør saaledes vistnok gaa ud fra, at der efterhaanden ogsaa paa de private saltus i Africa udviklede sig en colonstand, hvis vilkaar ordnedes i analogi med og med mønster

i de keiserlige saltus, der maa betragtes som udgangspunktet for denne nydannelse.

Det er saaledes paa de ekstraterritoriale saltus, at colonatet først udviklede sig i Africa. Manglen paa kommunalt selvstyre gjorde, at godseieren eller godsstyret her praktisk talt traadte i øvrigheds sted for den frie arbeiderstand, der sad som smaabrugere paa godset, og resultatet var det eiendommelige afhængighedsforhold, som karakteriserer colonatet. Hele denne udvikling, der fandt sted udenfor loven, kunde ikke undlade at have indvirkning paa forholdene inden de ikke ekstraterritoriale godser, især for saavidt disse tilhørte keiseren. Keiseren eiede nemlig meget jordegods, der laa inden kommunernes territorier. Colonerne paa disse godser var selvfølgelig oprindelig underkastet de municipale autoriteter; de modtog sin dom af de municipale domstole, de havde at bære de municipale munera. Allerede i det andet aarhundrede ser man imidlertid keiserne arbeide for at faa sine godser eximeret, sine coloner fritaget for enhver forpligtelse ligeoverfor kommunen[1]. I det 3dje aarhundrede maa disse bestræbelser have fundet sin afslutning, og alt keiseren tilhørende gods var praktisk talt eximeret og derved gjort afhængigt alene af den keiserlige godsadministration, d. v. s. det var kommet i ganske samme stilling som de oprindelig ekstraterritoriale saltus. Som bekjendt var det ikke blot keiserens jordegods, der gjennemløb denne udvikling; det samme var tilfældet med senatorstandens inden kommunernes grænser liggende eiendomme. Ogsaa disse eximeres lidt efter lidt, for endelig i den diokletiansk-konstantinske tid ganske at blive løst fra forbindelsen med vedkommende kommune. Haand i haand med denne tingenes gang foregaar forandringen i colonernes stilling; fra frie brugere beskyttet af de almindelige offentlige love, synker de ned til at blive en grundeieren afhængig, tilsidst stavnsbunden stand.

[1] Dig. L 1, 38, 1: «Imperatores Antoninus et Verus Augusti rescripserunt colonos praediorum fisci muneribus fungi sine damno fisci oportere idque excutere praesidem adhibito procuratore debere.» Dig. L 6, 6, 11: «Coloni quoque Caesaris a muneribus liberantur ut idoneores praediis fiscalibus habeantur.»

(Sluttes i næste hæfte.)

Brakylogi.

Af Kr. Nyrop.

Det er en bekendt sag, at man undertiden i en sætning må underforstå et verbum fra en umiddelbart foregående (sjældnere efterfølgende) sætning, ikke blot i den engang benyttede form, men også, hvad der er særligt ejendommeligt, i en anden form, som let kan forstås ud af sammenhængen. I sin latinske grammatik (4de udg., § 478, anm. 1) anfører Madvig følgende exempel fra Cicero: *Olim, quum regnare existimabamur, non tam ab ullis, quam hoc tempore observor a familiarissimis Cæsaris.* Her må efter *non tam* underforstås *observabar* af det følgende *observor*. Det samme fænomen foreligger i følgende franske exempel: *Quelle bonté est-ce que je veoyois hier en credit et demain ne l'estre plus* (Montaigne, Essais II, kap. 12)? Her må ud af *veoyois* i den første bisætning suppleres et *(que je) verrai* i den anden.

En videregående brakylogi har vi i fransk i de tilfælde, hvor to sidestillede verber anvendes i en sammensat tid med kun ét hjælpeverbum, skønt det ene kræver *être*, det andet *avoir*. *Jusques à tant que revenus sereiz . . . . et parleit à mon frere* (B. de Sebourc XIV, 89). — *Et fud conclud qu'on enverroit quelque homme prudent devers Picrochole sçavoir pourquoi ainsi soudainement estoit party de son repos et envahy les terres esquelles n'avoit droict quiconques* (Rabelais I, kap. 28). — *Quand elle fut entrée en sa maison et fermé la porte après elle* (id., II, kap. 22).

Vi rører her ved den udtryksmåde, der kaldes zeugma, hvor der af det anvendte verbum underforstås et nyt verbum, der dog må være af beslægtet betydning, så at det falder ind under samme almindelige begreb. Madvig (smst. anm. 4) giver et exempel fra Tacitus: *Germanicus, quod arduum sibi, cetera legatis permisit.* Fra moderne sprog skal jeg anføre følgende: *Je voy je ne sçai quels degoustez de nostre noblesse qui parlent de conserver la religion et l'Estat tout ensemble: et que les Espagnols perdront à la fin l'un et l'aultre* (Satyre Ménipée, ed. Frank, S. 124). Fra *parlent* må her foran den anden bisætning suppleres *(qui) disent.* En endnu dristigere brakylogi findes hos Molière i «L'Étourdi» (v. 1341 ff.):

Vous leur aurez ouï leur disgrâce conter
Et leur aurez fourni de quoi se racheter,
Mais que, parti plus tôt, pour chose nécessaire,
Horace vous chargea de voir ici son père, etc.

Her må *mais que* opfattes lig *mais vous direz, vous ajouterez que* hvilket forstås udaf *aurez ouï*, der atter er et brakylogisk udtryk for *vous direz que vous avez ouï.* Jeg har også noteret et moderne spansk exempel: *Los señores contribuyentes le suplicaron que no se metiese en tales baraundas, que se iba a calentar demasiado la cabeza* (Juan Valera, Doña Luz. Madrid 1888. S. 247). Foran den anden bisætning må suppleres et *dijeron, añadieron* eller lign., der forstås ud af *suplicaron.*

En sådan brakylogi berører ikke blot sætningens verbum men også dens subjekt, hvilket ses af følgende to spanske exempler, hvor der af nadie (ingen) må underforstås som subjekt for den følgende sætning et «han» eller «alle»: *También existe en España una asociación que persigue el mismo fin, pero contra las corridas de toros nadie se atreve á luchar porque sabe de antemano que es trabajo perdido* (V. Fuentes, Eco del Español hablado. Leipzig 1891. S. 17). — *Aquí ya la autoridad pareció suficiente, y nadie quiso averiguar más, sino dar por firme y valedera la noticia* (D. Pardo Bazán, La dama joven. Barcelona 1885. Side 192).

Brakylogiens område er overordentligt stort, men endnu, så vidt jeg ved, utilstrækkeligt undersøgt. Som en foreløbig inddeling af herhenhørende fænomener vil jeg foreslå følgende fire grupper:

1) Forkortelse eller afstumpning af et ord, en ordgruppe, sætning eller sætningsforbindelse. Exempler: *Kilo* (= kilogramme). *Une première* (= une première représentation). *Un bas* (= un bas-de-chausses). *Adieu* (= à Dieu soyez). Dette fænomen kaldes i almindelighed ellipse og er for nyligt behandlet i en kort artikel af O. Jespersen i Salmonsens konversationslexikon (V, 953—954); det forekommer mig dog, at forf., idet han med fuld føje tager afstand fra den misbrug af begrebet ellipse mange grammatikere gør sig skyldige i (exempler herpå findes i K. Mikkelsen, Dansk sproglære s. 451 ff.; smlgn. Dania III, 254 ff.), næsten går til den modsatte yderlighed og drager grænsen for snævert. Som ellipse må dog også det i nr. 2 omtalte fænomen opfattes, men J. omtaler det aldeles ikke.

2) Udeladelse af et fælles element i to parallele ord, ordgrupper, sætninger: *Råd- og Domhus. Hof- og Statskalender. Kirke- og Undervisningsministerium. Tobaks- og Cigarhandel. Sø- og Handelsret. Over- og Underret*[1]. *La langue des douze et treizième siècles*[2]. *Mes voeux sont exaucés et mes ennuis cessés*, osv.[3].

3) Udeladelse af det fælles element kan også finde sted, selv om det skulde have forskellig grammatikalsk form i de forskellige led. På ældre fransk sagde man således ikke blot *le bien et soulagement du peuple* (Monluc), men også *la hardiesse et courage des soldats* (Montaigne); som lævning heraf siger man endnu *au lieu et place de.* Således også på spansk: *El interés y emoción del publico* (smlg. nærmere min Spanske grammatik[2], § 63). Til en verbalform i ental kan suppleres en verbalform i flertal, således som det ses af følgende vers af Corneille:

Ma crainte est dissipée, et mes ennuis cessés.
(Le Cid v. 1023.)

Endel danske exempler anføres af Mikkelsen anf. sted s. 450.

4) Underforståelse ud fra et anvendt ord til et ord af beslægtet betydning. Til de ovenfor anførte exempler på zeugma skal føjes følgende vers fra La Prose de sainte Eulalie (v. 5—6):

Elle non eskoltet les mals conselliers
Qu'elle Deo raneiet chi maent sus en ciel

Her må man på grundlag af ordet *conselliers* supplere «der (eller: og de) råder hende til». Undertiden må det brakylogiske udtryk suppleres ikke fra et enkelt ord, men fra hele sammenhængen: *Girò per tutta la casa se potesse trovarla.*

---

[1] På et skilt ved indgangen til Frederiksberg have fra Smallegade læses *Slib- og Klinkning*. Smlg. det folke-etymologiske *Ud- og inventarium.*

[2] I dette exempel er naturligvis ligesom i de foregående i denne gruppe det fælles element, så at sige, sat udenfor en parentes. Her er ikke tale om nogen forbindelse af grundtal og ordenstal, som E. Baruel mener (Fransk syntax. Kbhvn. 1891. S. 131).

[Smlgn. Hom. *X* 349: *δεκάκις τε καὶ εἴκοσι.* — Thuc. IV 81, 2: *ἀνταπόδοσιν καὶ ἀποδοχήν,* hvor van Herwerden foreslår *ἀνταποδοχήν,* hører det foran stillede *ἀντ-* vist til begge ord. *Red.*]

[3] En nærmere undersøgelse af dette fænomen måtte også eftervise i hvilke tilfælde det fælles ikke kan udelades; man kan som bekendt ikke sige: Han tog sin hat og afsked med sin familje.

Anmeldelser.

Den gamle danske Dødedans, udg. med Indledning og Ordforklaring for Universitets-Jubilæets Danske Samfund af *Raphael Meyer*. Kbhvn. 1896. 91 ss.

Denne berömte gamle danske bog er da endelig udkommen «hel og holden», men tidens tand har jo desværre gnavet store huller, som vi ikke ævner at udfylde.

Det er for så vidt heldigt, at det er en germanist, der har besørget udgivelsen, som man derved i indledningen får en fyldig jævnførelse med de bekendteste nedertyske dødedanse (i Lübecks Mariekirke og udgg 1489 og 1520), hvorhos udgiveren påviser, dels at den danske dødedans har flere forbilleder, og ikke er udarbejdet efter nogen enkelt, dels at den danske bearbejder ikke har været bange for at vise selvstændighed i sin bearbejdelse, og at han flere steder har nået en större virkning end de tyske forbilleder. Men på den anden side vilde det have været heldigt, om udgiveren havde været bedre kendt med læsningen af gamle danske håndskrifter, så han ikke havde begået de mange fejl ved gengivelsen af citaterne fra «Comoedia de mundo et paupere» efter gl. kgl. saml. 794 fol.; s. 11 not. 5 findes således mindst 8 fejl, s. 27 l. 5 ff. 2 fejl, og disse var alle undgåede, hvis han istedenfor at benytte håndskriftet havde citeret efter Birket Smiths udgave.

Fremhævelsen af det dramatiske element i den danske dødedans er noget bredere end strængt nødvendigt; nogle af de mange citater til sammenligning kunde gerne have været sparede.

Hvad spörsmålet om Dødedansens alder i den danske skikkelse angår, mener udg., at den bevarede udgave må stamme fra omtr. 1536, ikke som af C. Bruun i Aarsberetn. fra d. kgl. Bibl. II 160 f. hævdet fra tiden efter 1550, og det kan ikke nægtes, at der er meget, der taler for denne mening, selvom det vel må anses for umuligt at føre bevis derfor.

Udgaven af teksten er i det hele god; dog har udg. s. 39 v. 51 læst *Oc* istedenfor, hvad der ganske tydeligt står i originalen, *De*, og s. 78 har han rettet orig.s *bslutning* til *beslutning* uden at sige noget derom; også burde det vel være gengivet, hvor originalen har to store bogstaver i begyndelsen af en tiltale eller et svar, så udg. ikke allevegne havde ladet sig nöje med ét stort bogstav, ligesom originalens sidetal burde være anført i udgaven; det vilde være meget ønskeligt, om Univ.-Jub. d. Samf. vilde pålægge sine udgivere altid at indsætte dette, hvorved man opnåede at kunne bruge nytrykket, når originaludgaven var citeret. — Udgaven er forsynet med gode kopier efter de gamle træsnit i

originalen; forresten kunde disse vel ogsaa have været anbragte på samme steder som i originalen, om dette end havde medført noget mere ulejlighed for trykkeriet.

Ordforklaringerne kunde vist uden skade have været udeladte eller dog stærkt forkortede, da de væsenligst indeholder oplysninger om sådanne ting, som enhver, der vil give sig af med Dødedansen, enten må antages at vide på forhånd eller med lethed andensteds kan finde fyldigere oplysninger om. Forresten bör udg. i fremtiden søge at lade være at bruge *ø* og *ö* så löjerligt i flæng, som han her har gjort. En enkelt fejl skal bemærkes: *id* er ikke afledet af on. *iðn*, men af on. *ið* (forkl. t. v. 144).

Trods det, der således kan indvendes mod udgaven, må der rettes en tak til udgiveren, fordi han endelig har fået draget dette værk frem fra en ufortjent glemsel og tilmed har givet os så fyldige oplysninger om forholdet til de nedertyske dødedanstekster.

E. Rørdam.

Byron, The Prisoner of Chillon and other Poems. In kritischen Texten mit Einleitung und Anmerkungen herausgegeben von *Eugen Kölbing*. (Byrons Werke. II.) Weimar 1896, Felber. IX+450 pp.

I England er en ny samlet Udgave af Byron, besørget og rigt forsynet med Noter af Digteren Henley, nylig begyndt at udkomme; det første Bind indeholder Byronske Breve fra 1804—13[1].

[1] Byrons allerførste Brev er fra 1798, da han gik i sit 11te Aar, og er ikke medoptaget. Det er skrevet et halvt Aars Tid efter, at han ved sin Grandonkels Død var blevet umyndig Ejer af Newstead. Da det, mig bekendt, ikke har været trykt før, meddeler jeg det her som Kuriøsitet, bogstavret, i dets egen Ortografi og med dets Ringeagt for Interpunktion; Originalen er fremlagt i Bibliotekssalen i *Trinity College* i Cambridge; det er skrevet paa Linjer (undtagen Efterskriften, der da ogsaa staar lidt skævt) i en omhyggelig, køn, rund Barnehaand, der aabenbart har gjort sig svær Umage:

«Dear Madam,

My Mamma being unable to write herself desires I will let you know that the potatoes are now ready and you are welcome to them whenever you please.

She begs you will ask Mrs Parkyns if she would wish the poney to go round by Nottingham or to go home the nearest way as it is now quite well but too small to carry me.

I have sent a young Rabbit which I beg Miss Frances will accept

Endvidere bebudes der fra den engelske Forlægger Murray en Udgave af Byrons Værker; den vil for en stor Del blive baseret paa de Byron-Manuskripter, der er i Murrays Besiddelse, og vil fra samme Kilde inddrage nyt Stof. Samtidig med Fremkomsten af disse Udgaver, der vidner om en nyvakt Interesse for Byron i England, hvor han længe har været tilsidesat, har den Udgave af *The Siege of Corinth*, som Prof. Kölbing besørgede i 1893, forandret Karakter. Den stod, da den fremkom, som en Udgave af et enkelt af Digterens Arbejder; nu er den blevet første Bind i en Udgave af «Lord Byrons Werke,» hvoraf endvidere andet Bind nylig har set Lyset. Denne Udgave er beregnet paa tolv Bind, der skal indeholde Byrons vigtigste Digtninge, dog af *Don Juan* kun et Udvalg, ligesom ikke heller alle Dramaerne synes at skulle medtages. Naar den en Gang foreligger færdig, vil den i sine omstændelige Indledninger og sine samvittighedsfuldt udarbejdede Anmærkninger indeholde en Sum af Detailmeddelelser, hvorfra senere Byron-Forskere vil kunne hente mange Oplysninger og nyttige Vink.

I det nu udkomne andet Bind gaar Kölbing frem efter samme Principper som i det første; om Udførelsen af disse har jeg allerede udtalt mig i en Anmeldelse af *The Siege of Corinth* (nærværende Tidsskr. II S. 181). Heller ikke i dette andet Bind undgaar — efter mit Skøn — Kölbing en altfor stor Vidtløftighed ved at medtage Ting, der staar i for fjern eller for traadfin Forbindelse med Emnet. Ogsaa her sker det, at hans Betragtning af Digterens Poesi bliver for tør og fornuftmæssig. Han styrer ikke klar af den Fejl, som er saa mangen ærlig Kommentators, der med lærd Ro betragter Enkeltheden i et Digterværk, ganske at miskende hvad der foregik i Digterens bevægede Sind, da han skrev sin Strofe. Saaledes f. Eks. med de smukke Linjer i *The Prisoner of Chillon,* der skildrer Fængslet, og som ved deres simple Jævnhed virker saa gribende:

There are seven pillars of Gothic mould,
In Chillon's dungeons deep and old,
There are seven columns, massy and grey,
Dim with a dull imprisoned ray,
— — — — — — — — — — — —

---

off and which I promised to send before. My Mamma desires her best compliments to you all in which I join. I am

Dear Aunt
Yours sincerely
Byron

Newstead Abbey Novr. 8th
1798

I hope you will excuse all blunders as it is the first letter I ever wrote.»

And in each pillar there is a ring,
And in each ring there is a chain;
That iron is a cankering thing,
For in these limbs its teeth remain.

Prof. Kölbing har nu opstøvet, at et gammelt engelsk Tidsskrift en Gang har gjort nogle Løjer med disse Linjer ved at fingere, at de var en Efterligning af følgende spøgefulde Børnerim:

As I was going to St. Ives,
I met seven wives,
Each wife had a sack,
Each sack had a cat,
Each cat had a kit
In the sack along with it;
How many kits, cats, sacks and wives
Were there going to St. Ives?

Og saa forblindet i sin Iver efter at finde Analogier og Reminiscenser er Kommentatoren, saa optaget af at udgranske, fra hvilket Punkt i tidligere Litteratur hvert simpelt og naturligt Udtryk hos Digteren kan være udrundet, at han gør Tidsskriftets Spøg til fuldt Alvor og mener, at Byron, da han digtede sin Strofe, har haft dette Børnerim i Tankerne, — «denn zufällig ist die Ähnlichkeit doch gewiss nicht» (p. 249—50). Der er i en Opfattelse som denne noget af en Helligbrøde mod Poesiens Væsen, — eller er det for stærkt et Udtryk, saa vidner den i ethvert Tilfælde om en fuldstændig momentan Mangel paa Forstaaelse hos den flittige lærde af, hvad der psykologisk foregaar i Digteren, naar han former sin Poesi. Skulde det virkelig være sandsynligt, at der, naar en Digter som Byron optaget og varm slaar de første Takter an af en alvorlig og dyster Digtning, indfinder sig for hans Bevidsthed en fersk Børneramse? Og, om end dette kan tænkes, skulde han da glad interesseret byde den velkommen som en fortræffelig Model, hvorefter han kunde forme sine gribende Ord? — Nej, saa mekanisk formes god Poesi ikke. Byron er jo dog ingen Magister Glob. — Det synes, at Misopfattelser af lignende Art som denne hos Prof. Kölbing er ved at trænge ind i Nutidens filologiske Betragtning af Digterværkerne. Denne Tendens indeholder en Fare, som det er heldigt at have Øjet aabent for.

Det nærværende Bind af Kölbings Udgave indeholder iøvrigt af Byronske Tekster et i poetisk Henseende interessantere Stof end det foregaaende. Det optages nemlig af det lille Bind Digte, der under Titlen *The Prisoner of Chillon and Other Poems* udkom 1816, og som tilligemed 3dje Sang af *Childe Harold* udgør Førstegrøden af Byrons andet Livsafsnit, der rummer hans bedste

og mægtigste Poesi. Man finder i dette Bind indledet og kommenteret, foruden *The Prisoner of Chillon*, saa smukke og interessante Ting som *Darkness*, *The Dream* (blandt de Oversættelser af dette Digt, som Kölbing nævner, savner en Dansk Poul Møllers[1]), *The Incantation* og *Prometheus*, Poesier, der bærer Præg af det Mørke og den bitre Fasthed, der var om Byrons Sind efter de sidste Begivenheder i Hjemmet.

I Indledningen til *Darkness,* denne kraftig malende, lidt teatralske Fantasi om vor Klodes Undergang, meddeler Kölbing Indholdet af en anonym fantastisk Roman fra 1806, *The Last Man*, og giver enkelte Uddrag af den. Han opstiller den Formodning som nærliggende, at Byron har kendt Bogen og væsentlig gennem den faaet Impulsen og Ideen til sit Digt. Hvad Kölbing anfører om og af Romanen som Støtte for sin Antagelse synes ikke overbevisende. Hellere end at søge Spiren til Digtet i en den Gang 10 Aar gammel Roman, der ikke lader til at have vakt synderlig Opsigt, bør man gaa til Byrons umiddelbare Omgivelser paa hin Tid og hans egen Sindstilstand. Kölbing anfører (p. 148) en Ytring af den franske Litteraturhistoriker Villemain, hvori denne vil føre Digtet tilbage til en Indflydelse fra Shelley, men tilføjer tvivlende, at han ikke kan se «worauf sich seine Annahme einer Beeinflussung Byrons durch Shelley gerade bei Abfassung dieses Gedichtes gründen könnte». Hvad Grundlag Villemain har haft for sin Anskuelse, ved jeg ikke; mulig beror den, som Kölbing antyder, paa en Forveksling med Mrs. Shelleys senere Roman *The Last Man*. Prof. Kölbing ved jo imidlertid saa godt som nogen, at Byron, der traf Shelley i Schweiz, paavirkedes stærkt af ham i denne Periode. I en flere Aar gammel Afhandling i «Tilskueren» (1888, p. 136) paapegede jeg — paa Grundlag af Udtalelser fra Shelley i et Brev til Vennen Peacock —, at Byron temmelig sikkert har faaet Ideen til at henlægge Ahrimans Rige til Toppen af Alperne fra den yngre Digter; og jeg bestyrkes i denne Anskuelse ved at se, at senere ogsaa Kölbing gennem disse Shelleyske Ytringer ganske uafhængigt er kommen til samme Antagelse af denne punktuelle Paavirkning (se en Notits af Kölbing i «Englische Studien», XXII Bd., p. 141—42). Men i det selv samme Brev, hvorom der her er Tale (af 24 Juli 1816), henviser Shelley netop til Buffons Teori om, at vor Klode skulde gaa under ved en fortsat Afkøling, ved en Isskorpe, der bredte sig over den: «I will not pursue Buffon's sublime but gloomy theory — that this globe which we inhabit will, at some future period, be changed into a mass of frost by the encroachments of the polar ice, and of that produced on the most elevated points of the earth.» *Darkness*, hvis Udgangspunkt netop støtter paa en saadan Teori («*the icy earth*», L. 4), er ligeledes skrevet i

[1] «Efterladte Skrifter», 1848, I, pp. 85—93.

Juli; — det ligger da nær at antage, at Shelley under sine Ideers Udvikling for Byron ogsaa har bragt dette Emne paa Bane og fyldt hans Sind med disse Verdensundergangs-Forestillinger, som desuden ved deres mørke Uhygge stemmede godt med Byrons egen Sindstilstand paa den Tid. Kölbing bemærker selv (p. 141), efter Meddelelse fra en naturvidenskabelig Fagmand, at Spekulationer over Jordens Tilintetgørelse var almindelige ved Slutningen af forrige og Begyndelsen af dette Aarhundrede; — de beskæftigede, som vi har set, bl. a. Shelley.

Kölbing mener (hvad allerede Moore udtalte), at *Incantation*, der senere blev indskudt i *Manfred*, oprindelig er rettet mod Lady Byron, som Digteren netop da var særlig bitter imod. Han har sikkert Ret i det væsentlige. Den falske Angivelse af Byron i Digtsamlingen, at disse Forbandelsesvers oprindelig var et Kor i et ufuldendt «Hekse-Drama, der blev begyndt for nogle Aar siden», er aabenbart tilføjet for at bortlede Opmærksomheden fra den Adresse, Digtet oprindelig havde.. En Linje i *Incantation* som *that most seeming virtuous eye* (ment om den tiltalte) synes at faa en særlig Betydning, naar man erindrer, at den er dannet over det Udtryk, Hamlets Fader bruger om sin tidligere Gemalinde: *my most seeming virtuous queen;* — det var en Vending, Byron maa have fundet saare vel egnet til nu at optages og anvendes paa hans egen tidligere Hustru. Muligvis kan Byron have ændret et og andet i denne *Incantation*, inden han satte det i Digtsamlingen og senere i *Manfred*. Men at Hovedstroferne gælder Lady Byron, er vist utvivlsomt. Kölbing ser et yderligere Bevis for dette deri, at det udviser Berøringspunkter med Digtet *A Sketch*. Det synes mig at frembyde endnu flere Paralleler med *Lines on hearing that Lady Byron was ill.* Disse *Lines*, der aander en voldsom Bitterhed mod Lady Byron (de var ikke bestemt til Offentliggørelse og er først bleven trykte efter Byrons Død), ligger i Tid meget nær op til *Incantation.* Og medens der i Stroferne i *Incantation* forekommer Udtryk, der ikke passer paa Manfred, mod hvem de udslynges i Dramaet, findes der stærke Overensstemmelser i dem med Skildringen af Lady Byron i *Lines*. Der tillæges i *Incantation* Manfred Egenskaber som List, Hykleri, Ubarmhjærtighed, Grusomhed, — Egenskaber, han slet ikke ellers i Dramaet viser sig i Besiddelse af. Men i *Lines* fæstes netop disse Egenskaber til Lady Byron i Udtryk som *deceit, equivocations, crooked ways, this cold treason of thy heart* (*Incantation*: *By thy cold breast and serpent smile, — By thy unfathom'd gulfs of guile*), *implacability, buying other's grief at any price* (*Inc.*: *By thy delight in others' pain*). Selv den over alle Grænser voldsomme Betegnelse af Lady Byron i *Lines* som *the moral Clytemnestra of thy lord,* hvorved hun altsaa beskyldes for aandelig talt at have myrdet sin Ægtefælle, har noget tilsvarende i *Incantation: by thy*

brotherhood of Cain (dette kan jo iøvrigt nok anvendes paa Manfred, der har voldt Søsterens Død; — skulde Byron oprindelig have skrevet det endnu tydeligere *sisterhood*?). Alt i alt findes der saaledes i disse *Lines* stærke Kriterier til yderligere at faststlaa, at *Incantation* helt eller delvis oprindelig er slynget ud mod Lady Byron.

Men, for at komme bort fra Enkeltheder ved denne Prof. Kölbings Byron-Udgave, om man end stedvis kan have Lyst til at tage Forbehold eller gøre Indvendinger, saa vidner den som Helhed om en grundig og møjsommelig Efterforskning og Granskning og om en uhyre Lærdom i alt, hvad der staar i Forbindelse med Digteren og hans Arbejder, og den vil med sit overordentlig righoldige bibliografiske, filologiske og litteraturhistoriske Materiale give den søgende mangen interessant Oplysning og byde ham mangen litterær Lækkerbidsken.

Febr. 1897.

Ad. Hansen.

Platon: Apologien og Kriton. Bearbejdede til Skolebrug af *F. W. Wiehe*. Femte Udgave ved *E. Trojel*. Kbhvn. 1896, Gyldendal XV+88 S.

At en Skolebog og specielt en græsk Skolebog oplever en femte Udgave, maa vel siges at være et Bevis paa, at Bogen i det hele tilfredsstiller Skolens Krav, og at den er skrevet efter alt i alt heldige Principer. Der har altid været almindelig Tilfredshed med Wiehes Udgave af Platons Apologi og Kriton, og Tilfredsheden vil næppe blive mindre med den nylig udkomne 5te Udgave. Bogen er undergaaet en ret gennemgaaende Forandring, hvortil Udgiveren har kunnet benytte Professor Gertz's Oversættelse af Apologien og Professor Heibergs Bemærkninger til Apologien og Kriton i dette Tidsskrifts 3die Række, fjerde Bind.

Indledningen er grundig gennemarbejdet, og adskillige fejlagtige eller uklare Fremstillinger i 4de Udgave ere i 5te Udgave rettede eller traadte frem i et klarere Lys (Afsnit 2 og 3). Som Indledningen nu er affattet, vil det vistnok kunne lønne sig for Læreren at begynde Repetitionen af Apologien med at gennemlæse Side IV—X med Klassen.

Tekstrettelserne i 5te Udgave ere ikke mange og i det hele ikke af væsentlig Betydning. De betydeligste og for Meningen heldigste ere Schanz's 19 D *αὐτῶν* for *αὐτοὺς*, Gertz's 23 A *τοῦτο μὲν λέγειν* for *τοῦτ' οὐ λέγειν τὸν Σωκράτη*, Schanz's

32 A *μαχόμενον* for *μαχούμενον*, Meisers 37 B *τοῦ τιμησάμενος* for *τούτου τιμησάμενος* og Schanz's 39 B *ἐλέγξοντες* for *ἐλέγχοντες*. I 22 A er Udgiveren vendt tilbage til Codices' Læsemaade, der ogsaa giver et mere ejendommeligt Udtryk. Derimod er *αὐτῷ* i 41 A blevet staaende, her synes Gertz's *οὕτω* at burde foretrækkes.

Af ortografiske Forbedringer kan mærkes *προστεθηκέναι* i 30 E og *ἐκτείσω* i 37 C. I 31 D er Augmentet indført i *ἀπωλώλη*.

Hvad Kommentaren angaar, saa maa det siges, at mange af Noterne nu ere langt bedre formede end i den tidligere Udgave, ligesom Oversættelserne paa ikke faa Steder ere bedre. Ligeledes er adskilligt overflødigt Stof i 4de Udgave fjernet. I 21 A er dog Oversættelsen ved *ἀνοίσω* for fri i en Skolebog. Den kan bevirke en mangelfuld Forstaaelse. I 19 A burde ved Oversættelsen af *εἴ τι ἄμεινον* være tilføjet et *ellers*. I 19 C mangler en Forklaring af *τις* i *τοιαύτη τις*; det samme er Tilfældet i 25 B (*πολλὴ ..... τις*). I 20 A savnes en syntaktisk Oplysning eller Henvisning ved *προσελθών*. I 20 C er den almindelige, efter min Mening urimelige Forklaring af *ἐμμελῶς* beholdt, skønt Richard Christensen i sin Bog om Sofisterne har givet en langt naturligere Forklaring. I 23 A mangler den syntaktiske Forklaring ved *ὥσπερ ἂν εἰ εἴποι*; ligesaa i 27 A og paa et Par andre Steder. I 29 A vilde en Forklaring til *ὅν* være ønskelig. I 32 A synes Noten til *μὴ ὑπείκων δὲ* mig ikke saa god som i 4de Udgave. Det samme gælder *ὅ τι μαθών* 36 B. Udtrykket *ἐν τοῖς βαρύτατα* 43 C, smlgn. 52 A, burde vist have haft sin rationelle Forklaring. I 44 D Slutning trænges baade til fyldigere syntaktisk og saglig Forklaring. Noget lignende gælder i syntaktisk Henseende *ὅτι ἂν τύχωσι, τοῦτο πράξουσιν* i 45 D. I 47 A savnes *αὖ* i Oversættelsen af *πῶς αὖ τὰ τοιαῦτα ἐλέγετο*.

I 26 A, 29 A og 52 D ere nogle slemme Fejl, som fandtes i 4de Udgave, rettede.

Medens de syntaktiske Forklaringer i det hele ere gode og tilfredsstillende, forekommer det mig, at Partiklerne ikke altid ere komne til deres Ret i Noterne. Eksempelvis skal nævnes *δ' οὖν* i 17 A, Stillingen af *δέ* i *ὑμεῖς δ' ἐμοῦ* 17 B, *γε* i *τὸ ἐπὶ τούτῳ γε* i 27 B og i *φασί γέ* i 44 A; medens der gaves Forklaring til *εἰ δὲ μή* i 53 E i forrige Udgave, er den udeladt i denne. I 18 E ses det ikke bestemt, hvorledes Udgiveren forstaar *εἶεν*. Desuden forekommer det mig, at Udgiveren ikke har været heldig i Anvendelsen af de to Principer, som han bruger i de syntaktiske Noter, selvstændige Forklaringer og Henvisninger til Hudes Syntaks. Snart bruges den første Fremgangsmaade, snart den sidste, og Valget er ofte noget vilkaarligt. Anmelderen foretrækker af flere Grunde den sidste.

Jeg vilde have ønsket, at Udgiveren havde undladt at bruge ἄν i Betydningen ἐάν. Det er en unødvendig Vanskelighed at lægge paa Eleverne. Af Trykfejl har jeg ikke fundet mange; i 19 A mangler Spiritus lenis i ὀλίγῳ; i 19 B staar Anm. 5 for 4; i 27 B mangler første Bogstav i ἵππους; i 27 A skal Biord rettes til Bindeord; i 37 D staar σῦν for οὖν.

Kolding, April 97.

Georg Bruun.

Ad Lysiam.

Or. XII 88. *Καίτοι οὗτοι μὲν (Ἐρατοσθένης καὶ οἱ συνάρχοντες αὐτοῦ) σωθέντες πάλιν ἂν δύναιντο τὴν πόλιν ἀπολέσαι· ἐκεῖνοι δέ, οὓς οὗτοι ἀπώλεσαν, τελευτήσαντες τὸν βίον πέρας ἔχουσι τῆς παρὰ τῶν ἐχθρῶν τιμωρίας.*] Verba *πέρας ἔχουσι* significationem *summum gradum rei alicuius tenendi* habere loco q. e. Lycurg. Leocr. 60: *περὶ τὰς πόλεις συμβαίνει πέρας ἔχειν τὴν ἀτυχίαν ὅταν ἀνάστατοι γένωνται* inspecto satis apparet; quam sententiam ab nostro loco abhorrere omnes consentiunt. Herwerden *ἀπόρως ἔχουσι* coniecit, quod mihi quidem sublanguidum esse videtur. Sed fortasse una littera deleta mutatave locus sanabitur, si adverbium *πέρα* (vel *πέρᾳ*, cf. Demosth. ed. Blass) rescribemus, quo facto ea sententia evadit, quam Reiske *non possunt iam poenas .... repetere* vertens expressit (ultra poenam positi sunt).

Carolus Hude.

Det romerske colonats udvikling.

Af **A. Ræder.**

III.

Samtidig med at colonatet paa den skitserede maade udviklede sig i Africa, foregik en mere og mindre ligartet proces i de fleste andre af Romerrigets provinser. For flere af disses vedkommende gjælder det, at man allerede før den romerske erobring kan paavise med colonatet nogenlunde analoge forhold, saaledes som før nævnt specielt i Ægypten og Gallien. Flød vore kilder rigeligere, turde det samme lade sig paavise kanske for de fleste provinsers vedkommende. I ethvert tilfælde kan der for saagodtsom alle provinser ikke have manglet paa et folkemateriale, hvoraf colonatet let kunde udvikle sig og senere rekruteres. Vore kilder tillader os imidlertid ikke for de forskjellige provinser at forfølge udviklingen. Indskrifterne, der flyder saa rigeligt for Africa's vedkommende, yder os andre steder ikke den samme hjælp; forholdene har her ikke været lige saa gunstige for indskrifters bevaring, som tilfældet var i Africa, hvor det pludselige forfald og tilbagevenden til barbari virkede heldig i den retning.

Særlig interesse har selvfølgelig forholdene i Italien; det er ogsaa mest med disse for øje, at spørgsmaalet om colonatet og dets udvikling tidligere er seet. Vi skal tage vort udgangspunkt i Italiens agrarforhold omkring aar 100 efter Kr. og herunder specielt behandle et par punkter, der har betydning for det foreliggende spørgsmaals besvarelse, nemlig spørgsmaalene om mindre selveiendommes forhold til store godser og om driftsmaaden paa de store godser eller smaabrug kontra stordrift.

1. Mindre selveiendomme i Italien. Den gjængse opfatning er, at Italiens jord, ialfald fra republikens sidste aarhundrede af, var samlet i store godser, med andre ord, at den mindre selveiendom var saa at sige forsvunden. Man fæster sig ved de samtidige forfatteres klage over, hvorledes de rige tilvendte sig bøndernes jord. Sallust, Vergil, Horats, Tacitus, Columella, de to Senecaer, Quintilian, Petronius og Juvenal, alle saa klager de over de stores gridskhed efter land; de smaa selveiere er en saga blot; det er overflødigt at citere de kjendte udraab og deklamationer i den retning. Men det er her som overalt; den slags ytringer maa aldrig opfattes efter ordene; af enkelte tilfælder, ja ofte undtagelser gjøres en almindelig regel. Man maa derfor a priori stille sig skeptisk ligeoverfor den slags klager og deri se ganske vist en sandhed, men en sandhed med store modifikationer.

Heldigvis mangler vi ikke ganske midler til at korrigere de nævnte forfatteres udsagn. Man har ogsaa her indskrifter, der vistnok yder os sparsomme oplysninger; men saa er de af dobbelt værd paa grund af deres uomtvistelige objektivitet. Størst værd har alimentærtavlerne fra keiser Trajans tid, tabula Baebianorum (C. I. L. IX 1455) og tabula Veleias (C. I. L. XI 1147), om hvis betydning for spørgsmaalet om jordfordelingen i Italien omkring aar 100 Mommsen har givet en ypperlig udredning (Hermes 19, p. 393 og flg.). Tabula Baebianorum indeholder en fortegnelse over en række grundeiendomme i kolonien Benevents distrikt med angivelse af disses værditakst og det beløb, der var sat fast i dem af de for alimentærinstitutionen bestemte midler. Paa den levnede del af fortegnelsen findes opført omkring 50 grundeiere, der paa sine hænder har samlet henimod 90 oprindelig forskjellige eiendomme. Naar den oprindelige deling, som saaledes lader sig paavise, har fundet sted, er ikke muligt at afgjøre; senest kan en saadan assignation have fundet sted paa det andet triumvirats tid; men den kan ogsaa have været ældre. Af de 90 oprindelig selvstændige eiendomme er kun en anslaaet til en værdi af lidt over 100000 sestertier, alle de andre var af mindre værdi; gjennemsnitlig er taksten mellem 20 og 50000 sestertier. Hvad vil nu disse takster sige, til hvor stort fladindhold svarer f. eks. en værdi af 50000 sestertier?

Sikkert svar kan ikke gives paa dette spørgsmaal; men til et nogenlunde nøiagtigt resultat kan man dog komme. Columella, der jo ikke er saa meget ældre, idet han skrev mellem aarene 60 og 65 eft. Kr., sætter (III 3, 9) hvert iugerum dyrket mark til en grundværdi af 1000 sestertier. Nu bestod jo eiendommene ikke blot af dyrket land; men samtidig regnedes vel forskjellige slags plantninger med ved takseringen, hvilket veier i modsat retning; Columella anslaar saaledes paa nævnte sted plantninger paa et vinland til den dobbelte værdi af selve jordbunden. Man kommer derfor vistnok til et nogenlunde brugbart tal ved at omsætte 1000 sestertier med 1 iugerum eller kanske snarere lidt mere. Eiendomme paa 20 til 50000 sestertier skulde altsaa være paa 20 til 50 iugera eller vel saa det, svarende til 5 à 12 hektarer (50 à 125 maal, 12 à 30 tønder).

Dengang assignationen fandt sted, var jorden saaledes delt i noksaa smaa bondegaarde. I den tid, der laa mellem assignationen og Trajan's tid, var der indtraadt en vis forandring i denne fordeling. De oprindelige eiendomme, henimod 90 i tal, var blevet samlet paa omkring 50 hænder. Men selv nu er større godskomplekser nærmest en undtagelse. Af de nævnte 50 eiere er der blot 2, der sidder inde med latifundier eller godser til en større værdi end en ridderformue, 400000 sestertier. Den ene, Gn. Marcius Rufinus, har paa sin haand 11 oprindelig selvstændige eiendomme til en samlet takstsum af 501000 sestertier, den anden, Annius Rufus, har 4 til en takst af 451000; men til disse sidste hører ikke mindre end 25 saltus eller beitesmarker. 9 har samlet eiendomme til en værdi af mellem 400000 og 100000 sestertier; alle de andre har eiendomme til en samlet takst af under 100000 sestertier, og iblandt dem eier mængden blot en enkelt gaard. Som man vil se, fandtes der i Samnium mange smaa selveiere endnu i tiden omkring aar 100 eft. Kr. Latifundiebesiddelsen er her ingenlunde regel, men snarere undtagelsen.

Den anden tavle, tabula Veleias, giver os et indblik i forholdene oppe paa Posletten, i egnen om Placentia. Vi befinder os her i et distrikt, hvor naturen særlig maatte indbyde til dannelsen af større godser. Det kan derfor ikke

forundre, at forholdet her stiller sig mindre heldigt for den mindre selveiendom end tilfældet var i Samnium. Jorden er mindre godt fordelt; de større godskomplekser spiller en betydelig mere fremtrædende rolle. Ogsaa for Placentia og Veleias vedkommende, hvilken kommune denne tavle angaar, er der den ulempe, at vi ikke kan bestemme tiden for den oprindelige assignation; vi kan heller ikke her komme sandheden nærmere, end tilfældet var ved tabula Baebianorum; assignationen kan have fundet sted under Antonius og Octavian, men kan ogsaa være af ældre dato. Ogsaa her var jorden ved assignationen blevet delt i mindre eiendomme, omend lidt større end i det beneventanske. Men sammenslagning af to eller flere eiendomme paa én haand har her fundet sted i langt større udstrækning. Af de i denne tavle opførte eiere har ikke mindre end halvparten eiendomme til en samlet takstværdi af mere end 100000 sestertier; en femtepart har endog jord for mere end 400000. Den anden halvpart har eiendomme til en mindre værdi end 100000. Deraf eier en fjerdepart eller 13 af 52 for mellem 35 og 60000. Her maa dog merkes, at en hel del af disse store godser ikke bestod af sammenslagne mindre selveiergaarde, men allerede fra begyndelsen af havde dannet større selvstændige eiendomme. Vi støder nemlig paa en hel del saltus. Dette var ikke saltus i teknisk betydning, d. v. s. eiendomme udenfor den municipale territorialgrænse; de laa inden territoriet, men var oprindelig som uopdyrket land ikke kommet med under assignationen; de var senere blevet opdyrket og dannede nu store, værdifulde eiendomme. Resultatet er, at der selv paa Posletten fandtes ikke saa lidet af mindre selveiergaarde, selv om forholdet, som allerede nævnt, ikke stiller sig saa gunstig som for Samniums vedkommende.

En reservation maa dog straks gjøres. Samme mand knnde sidde inde med jordeiendomme i flere kommuner. Man maa derfor gjøre en vis indskrænkning i de fundne tal. Nogen særlig indvirkning vil dog dette forhold ikke have for de mindre eiendommes vedkommende. Det er ikke rimeligt, at f. eks. romerske stormænd i større udstrækning lagde sig til enkelte smaagaarde rundt om i Italien; driften og tilsynet vilde blive for vanskelig og kostbar. For de større godser

stiller sagen sig anderledes; saadanne kunde i betragtelig mængde være samlede i udenfor kommunen boende mænds hænder.

Der er ingen grund til at antage, at forholdene i nogen retning var exceptionelle i de to egne, i hvis jordfordeling disse indskrifter aabner os et indblik. Alt taler for, at vi her lærer at kjende netop to repræsentative landskaber. Bæbianertavlen viser forholdene i de mere bjergfulde egne, Veleiatertavlen viser, hvorledes tilstanden var paa de frugtbare, aabne sletter. Man tør derfor med nogenlunde tryghed lade de for disse to egne fundne resultater gjælde for Italien i sin almindelighed, med undtagelse af ganske enkelte landskaber som den romerske kampagne og den apuliske slette, hvor forholdene artede sig paa en egen maade. De sikre, statistiske data, indskrifterne giver os, stemmer ganske vist ikke med det billede, man i almindelighed har gjort sig om jordens fordeling i Italien paa den her omhandlede tid. Naar man støttet til tidens skribenter har tænkt sig Italien saa omtrent udelukkende delt i store godser, viser denne opfatning sig feilagtig. Selv om de store godser ialfald paa de frugtbare, aabne strækninger spillede en dominerende rolle, saa fandtes der dog selv her ikke saa faa selveiere med mindre brug; og hvad de mere bjergfulde landskaber angaar, saa falder her kanske den større halvdel af jorden paa de mindre selveiendomme. Den italiske bondestand er ganske vist gaaet stærkt tilbage, specielt fra den anden puniske krigs tid; men ganske forsvunden er den dog ikke; tvertimod de selveiende bønders tal var ganske respektabelt.

En lignende overdrivelse finder vistnok sted med hensyn til et andet forhold, der staar i berørelse med det nævnte om jordens fordeling. Jeg sigter til de vilkaar, den italiske korndyrkning befandt sig under paa den omhandlede tid. Man har gjerne antaget, at korndyrkning var absolut ulønsom i Italien og følgelig spillede en liden rolle under driften, og man har i dette forhold seet en af de momenter, der i første linje maa tages i betragtning, naar det gjælder at forklare den antagne koncentrering af jorden paa faa hænder og de mindre selveieres forsvinden. Det er konkurrencen med det billige korn fra kornprovinserne, der skulde have ødelagt hele

det italiske kornmarked. Dette ræsonnement kan være rigtigt nok, men ganske vist med noksaa store modifikationer. Den nævnte konkurrence kan umulig have gjort sig saa sterkt gjældende over hele Italien. Ganske vist virkede den paa halvøens vigtigste kornmarked, selve hovedstaden, ligesom den virkede i de større havnebyer med omliggende distrikt. Men man skulde ikke fjerne sig saa langt fra kysten, før dette forhold forandredes. Transportomkostningerne blev snart saa store, at de gjorde konkurrencen fra det tilførte korn mindre følelig. De lidt længere fra havnestæder beliggende byer maa derfor antages at have været meget brugbare lokale markeder, hvor omegnens jordbrugere kunde faa sit korn afsat til nogenlunde lønsomme priser; disse mere i landets indre liggende strøg falder paa det nærmeste sammen med de strækninger, for hvis vedkommende vi kom til det resultat, at en selveiende bondestand havde holdt sig bedst. For hele Italiens vedkommende gjælder forøvrigt, at man overalt selv dyrkede det korn, der trængtes til slavernes underhold, hvilket, naar hensyn tages til den sterkt vegetarianske levemaade ialfald for slavernes og arbeiderstandens vedkommende, ikke vil sige saa lidet. Man maa derfor være forsigtig, naar man vil anvende konkurrencen med det indførte korn til at bevise nødvendigheden af den mindre selveierstands forsvinden for hele Italiens vedkommende.

2. Smaabrug kontra stordrift. Det andet spørgsmaal, der trænger en udredning, angaar driftsmaaden paa de større godser, der trods bevarelsen af en selveiende bondestand fandtes overalt og paa sine steder spillede en mere og mere dominerende rolle. Den gjængse opfatning er, at disse godser blev drevet ved hjælp af slaver under opsyn af en vilicus, der selv var slave. En gjennemgaaen af de oplysninger, der paa dette omraade staar til vor raadighed, vil vise, om denne opfatning heltud er begrundet.

Blandt Scriptores rei rusticae er *Columella* den, der staar den tid, som interesserer os her, nærmest; han skrev mellem aarene 60 og 65 eft. Kr. Columella var fra Spanien; men dette kan ikke anvendes mod en benyttelse af ham til forklaring af driftsmaaden i Italien. Han var nemlig selv

italisk godseier[1], og man kan se, at han fortrinsvis havde italiske forhold for øie[2]. Taler han om mere fremmede forhold, gjør han opmerksom paa det; naar han derfor taler i sin almindelighed uden forbehold, tænker han paa driftsmaaden i Italien og tildels de nærmest tilliggende lande, som Sicilien og Sydgallien, hvor forholdene var lig de italiske.

Kapitel 7 i første bog begynder Columella at tale om de forskjellige slags arbeidere, der anvendtes ved driften af de italiske godser. Han udtaler her: «Disse (arbeiderne) er dels coloner dels slaver, disse sidste enten fritgaaende eller lænkede. Man skal behandle colonerne varlig og vise sig hensynsfuld mod dem; man skal være ivrigere i at fordre arbeide end afgifter; dette støder mindre og er dog i det hele mere fordelagtigt. Thi naar jorden dyrkes flittig, bringer det oftest profit, aldrig — uden naar veirligets «vis maior» eller plyndring træffer ind — skade, og derfor vover ikke colonen at bede om nedslag i sine afgifter. Men herren skal heller ikke være for strid paa sin ret i ethvert punkt, selv om colonen har forpligtet sig, saaledes naar det gjælder betalingsterminerne eller fordringen til vedkjørsel og øvrige mindre pligter, der skaffer colonerne mere bryderi end egentlig bekostning . . . . Jeg erindrer selv at have hørt en gammel konsular, den rige L. Volusius, forsikre, at det gods var det lykkeligst situerede, som havde indfødte coloner og beholdt dem, der var født paa det fædrene gods og var knyttet dertil ligefra vuggen af. Saaledes er det ogsaa min opfatning, at en hyppig veksling af forpagtere er en slem ting; men endnu værre er en byforpagter, der mere vil drive med slaver end med eget arbeide . . . Derfor bør man bestræbe sig for at beholde arbeiderne og de samme stadige coloner, naar man ikke selv kan forestaa driften, og det ikke lønner sig at drive med sine

[1] III 9, 2: «cum et in Ardeatino agro, quem multis temporibus ipsi ante possedimus, et in Carseolano itemque in Albano generis Aminei vites . . . habuerimus.»

[2] III 3, 11 om vinavlens lønsomhed: «si modo non provincialis sed Italicus ager.» III 2, 30: «ideoque in hac ipsa Italia, ne dicam in tam diffuso terrarum orbe.» III 13, 1: «eius autem ratio cum Italici generis futuris agricolis tum etiam provincialibus tradenda est.» Om bog III og IV udtales IV 33, 6: «Haec de vineis Italicis . . . disserui» og i V 4—5 tales om vineae provinciales.

egne slaver, hvilket imidlertid ikke indtræffer uden i de egne, der lider under et vanskeligt klima og jordbundens ufrugtbarhed. Men der, hvor klimaet og jordens frugtbarhed er nogenlunde tilfredsstillende, der kan man selv drive mere ud af jorden end colonerne; undertiden kan endog slaveforvaltere drive mere ud end disse, medmindre en stor skjødesløshed eller uærlighed er tilstede fra slavens side ... Men paa fjernere marker, hvor herren ikke har let for at komme til, der er det heldigere at have enhver slags mark under frie coloner end under slaveforvaltere, men særlig gjælder dette agerland, som coloner mindst kan ødelægge (saaledes som vinhaver og træplantninger) og slaverne skader mest ... Derfor er det min opfatning, at den slags marker bør bortforpagtes, hvis de savner herrens tilsyn.» I det følgende gaar saa Columella over til at tale om slaverne og deres behandling.

Columellas ovenciterede udtalelser er tydelige og greie nok, saa de ikke behøver nogen yderligere forklaring. Spørgsmaalet er nu, hvorledes sagen stillede sig i praksis, hvilket forhold der faktisk var mellem drift med slaver og drift med frie coloner. Herom oplyser Columella os ikke. Læser man hele hans bog igjennem, vil man se, at han som regel forudsætter, at vedkommende arbeide, han taler om, skal udføres af slaver. Men det gaar ingenlunde an deraf at drage den slutning, at slaver og coloner, hvad mængde og betydning for godsets drift angaar, staar i et tilsvarende forhold til hinanden. Columella skriver en lærebog i landbrug; hans hensigt er at prøve paa at gjøre eierne mere interesseret i landbruget, faa dem til i større udstrækning, end almindelig skede, personlig at lede sine godsers drift. Naar dette var hans udgangspunkt, falder det af sig selv, at det er den direkte drift med slaver, der særlig har betydning for ham; det er denne, han vil skaffe den nødvendige indsigt i. Det er derfor ikke det mindste underligt, at han ikke taler mere om colonerne, end tilfældet er; det er en sag, der interesserer ham mindre. Man kan saaledes ikke slutte noget bestemt af Columella om forholdet paa hans tid mellem de godser eller dele deraf, der dreves med slaver, og de, der dreves med coloner. Naar det citerede hovedsted undtages, nævner Columella colonerne blot i forbigaaende, saaledes som naar han

under omtalen af hovedgaardens bygninger skriver: «Omkring hovedbygningen bør dernæst følgende huse ligge: bagerovn og bageri med møllestene i forhold til det vordende antal af coloner[1].» Som heraf sees, tog man ved husenes bygning hensyn til colonerne som en fast del af godsets arbeiderstand.

Columella giver os saaledes vished for, at drift med frie coloner fandt sted paa de italiske godser og det i en vis betragtlig udstrækning, men nogen nærmere præcision af det indbyrdes forhold mellem drift med coloner og med slaver kan man ikke naa frem til ved hjælp af hans udtalelser. Men om dette spørgsmaal, de faktiske driftsforhold, finder man ganske interessante oplysninger i Plinius's breve. Den yngre Plinius var en meget rig mand; han havde arvet meget jord baade fra fædrene og mødrene side og kjøbte selv adskilligt. Hans eiendomme laa samlet i to store komplekser, ved Comum i Norditalien og ved Tifernum paa grænsen af Etrurien og Umbrien; hans Laurentinum synes ikke at have været forbundet med noget større gods; det var blevet landsted (Ep. II 17 og IV 6).

Man ser af Plinius's breve, at hans godser blev drevet dels ved hjælp af slaver, dels ved frie coloner, saaledes at en del af godset dreves af slaverne under deres actor, andre dele var bortforpagtet til coloner. Specielt et brev (III 19) giver et godt indblik i driftsmaaden; han skriver her til sin ven Calvisius Rufus: «Jeg tager dig, som jeg pleier, med paa raad i et økonomisk spørgmaal. Eiendomme, der støder op til mine godser, ja delvis gaar ind imellem disse, er tilsalgs. Meget opmuntrer mig til at kjøbe, men andre ikke mindre vægtige hensyn holder mig derfra. Først og fremst opmuntrer selve det tillokkende ved at slaa sammen, dernæst det ikke mindre nyttige end tiltalende, at kunne besørge inspektionen paa en gang og ved en reise, at have alt under en procurator, ja næsten under samme actorer, at dyrke

[1] Columella I 6, 21: «Circa villam deinceps haec esse oportebit: furnum et pistrinum, quantum futurus numerus colonorum postulaverit.» Cnf. Apuleius Metam VII: «Vicinorum etiam frumenta meis discursibus conterebat.» Paulus Dig. XXXIII 7, 18: «Idem consultus de meta molendaria respondit, si rusticis eius fundi operariis moliretur, eam quoque deberi; est autem meta inferior pars molae.»

og udstyre et gods og lade det andet gaa som et tillæg. I beregningen maa medtages udlæg til husgeraad, til husintendanter, gartnere, haandværkere og jagtrekvisita; alt dette lønner det sig bedre at samle paa et sted end at sprede det ud paa forskjellige. Paa den anden side frygter jeg for, at det skal være uforsigtigt at udsætte en saa stor forretning for det samme veirligets og de samme tilfældigheders farer; det synes tryggere at sikre sig mod skjæbnens tilfældigheder ved at sprede sine besiddelser. Der ligger desuden meget tillokkende i veksling i natur og klima og i selve omflakningen fra den ene eiendom til den anden. Og desuden, hvad der er det vigtigste under mine overveielser, markerne er frugtbare, med ypperlig jord og vel forsynet med vand; de bestaar af agerland, vinplantninger og skove; disse sidste skaffer trævirke og deraf vistnok en beskeden, men saa meget sikrere indtægt. Men denne naturlige rigdom svækkes ved kleine dyrkere. Thi den foregaaende eier solgte ofte de stillede pant, og idet han derved nok for øieblikket mindskede colonernes restancer, svækkede han for eftertiden deres økonomiske kræfter, ved hvilken svækkelse restancerne atter er vokset. Udstyret bliver derfor saa meget dyrere, da der maa skaffes dygtige slaver; thi hverken jeg eller nogen der bruger lænkede slaver. Tilbage staar, at du faar vide, hvor stor prisen er; tre millioner sestertier, ikke fordi eiendommen ikke engang var værd 5 millioner, men manglen paa coloner og nutidens hele vanskelige forhold har drevet ikke alene indtægten men ogsaa prisen ned.»

Dette brev viser, at colonerne spillede en stor rolle ved driften af det omhandlede gods; vanskeligheden ved at skaffe dygtige coloner gjorde, at prisen var gaaet ned til indpaa det halve af godsets tidligere værdi. Man faar det bestemte indtryk, at colonerne har spillet en større rolle paa dette gods end slaverne. Det samme er tilfældet med de andre steder, hvor Plinius udtaler sig om driften paa sine godser; overalt træder colonerne og vanskeligheden med dem i forgrunden. Hvor det i ovenciterede brev omhandlede gods laa, enten ved Comum eller Tifernum, ved vi ikke. Det samme gjælder et par andre udtalelser, der saaledes ogsaa kan gaa baade paa hans norditaliske gods og paa hans eiendomme ved

Tiberens øvre løb. Et sted (V 14, 7) skriver han: «Men jeg vender tilbage til det, jeg netop befattede mig med, dengang det nævnte budskab kom. Jeg var sammen med min hustrus bedstefader og faster, jeg var sammen med længe savnede venner; jeg vandrede omkring paa mine marker, hørte paa colonernes klager, læste ugjerne og flygtig igjennem regnskaberne; thi jeg er vant til andre slags papirer og skrifter.» Et andet sted (VII 30) kommer han med følgende klage: «Dertil kommer colonernes klager, som nu efter den lange mellemtid rigtig benytter sig af, at jeg er tilstede. Men nu forestaar ogsaa det nødvendige, men meget ubehagelige arbeide at bortforpagte brugene; thi det er saare vanskeligt at finde skikkede brugere.»

Derimod kan udtalelser i tre andre forskjellige breve med sikkerhed henføres til forholdene paa hans godser ved Tifernum, paa grænsen af Umbrien og Etrurien. Det første sted (IX 15) atter klage: «Jeg tog min tilflugt til mit tuskiske gods, for at kunne gjøre, hvad jeg vilde; men ikke engang her gik det; i den grad forstyrres jeg ved bønskrivelser og klager fra mine coloner rundt om, som jeg læser endnu mindre gjerne end mine egne skrifter; thi jeg læser ogsaa mine ugjerne . . .» Høsten 101[1] beder Plinius, der dengang var praefectus aerarii, keiser Traian om orlov til en reise til sit gods (ad Traian. 8): «Jeg beder derfor . . . at du under mig orlov. Men det stemmer ikke med min ligefremhed at skjule for dig, at du herved desuden kan støtte min økonomiske velfærd. Thi bortforpagtningen af alle de brug, som jeg eier i det samme distrikt, tallet overstiger forøvrigt 400, kan ikke udsættes saalænge, at den nye forpagter (colon) maa udføre den forestaaende beskjæring. Desuden tvinger gjentagne uaar mig til at tænke paa nedslag i forpagtningssummerne; men den ting kan jeg ikke ordentlig beregne uden personlig at være tilstede.»

Nogle aar senere var forholdene paa Plinius's tuskiske gods ikke bedre, snarere værre[2]. Han skriver herom (IX 37):

[1] Cnf. Mommsen, Hermes 3 p. 42.

[2] Det følgende brev IX 37 maa være skrevet fra Tusci, da det foregaaende brev IX 36 er derfra. Angaaende den kronologiske orden i Plinius's breve se Mommsen, Hermes 3 p. 31 og fl.

«Nødvendigheden af at ordne med bortforpagtningen af brugene for flere aar holder mig tilbage. Thi i det foregaaende femaar steg restancerne trods større nedslag; og nu er det, som de fleste ikke mere bekymre sig om at minske sin gjæld, fordi de mistvivler om at kunne blive færdig med den; de tager og bruger, hvad der ser dagens lys som folk, der ikke længere tror, at de selv vil have nogen vinding af at spare. Man maa derfor søge at sætte en stopper for den voksende ulykke og finde lægedom. Der er kun en maade at læge paa, det er hvis jeg bortforpagter ikke for en fast pengesum men for andel i udbyttet og saa sætter nogen af mine slaver til at vaage over arbeidet og passe paa udbyttet; der gives forøvrigt ingen retfærdigere slags afgift, end det som jorden, veirliget, aaret bringer. Men dette fordrer stor tillid, aarvaagne øien, mange hænder; der maa dog gjøres et forsøg, og ligesom naar det gjælder en gammel sygdom, bør enhver ny behandlingsmaade prøves.»

Alle de citerede steder viser tydelig nok, at det ikke var smaa dele af de stores godser, der dreves ikke direkte med slaver, men bortsattes til frie coloner; paa Plinius's Tusci fandtes mere end 400 coloner, et tal vistnok betydelig større end antallet af de slaver, der var beskjæftiget paa de kanske ikke saa faa eiendomme, der sammenlagt dannede dette gods. Som resultat fremgaar, at smaabrug fandt sted i stor udstrækning rundt om paa godserne; direkte drift i det store med slaver spillede ikke den dominerende rolle, som man i almindelighed har antaget. Selvfølgelig var dette forhold ikke noget for Plinius's drift eiendommeligt; det samme forhold fandt, som vi har seet, sted paa hans gamle familiebesiddelser og det gods, han tænkte paa at kjøbe.

Plinius staar ikke alene blandt tidens forfattere; hos omtrent samtidige finder man hentydninger til lignende forhold. For Martial er det at være godseier det samme som at modtage gaver fra sine mere og mindre velstaaende coloner[1]. Seneca taler (ep. CXXIII) om en pludselig, uforberedt reise til sin villa; mad vilde han altid kunne faa: «har ikke min bager brød, saa har villicus, saa har husintendanten, saa har

[1] Martial Ep. V og VII.

colonen,» eller han taler om de tusinder af coloner, der pløier og graver. Lucan lader i sit digt (I 170) store strækninger dyrkes af coloner, saa talrige at herren ikke kender dem. Juristerne taler atter og atter om colonerne og ikke mindst om deres restancer, reliquiae colonorum. Indskrifterne taler det samme sprog; alimentærtavlen fra Veleia nævner «colonae» eller colonpladse ved flere af eiendommene, et sted saaledes 9. Hertil kommer de mange gravskrifter over coloner, der er fundne rundt om i Italien[1] og er blevet samlet i Corpus inscr. lat.

Spørger man, var driften med frie smaabrugere paa de store godser i fremgang eller tilbagegang ved aar 100 eft. Kr., saa kan svaret ikke være tvilsomt. Driften med coloner var i fremgang, holdt paa mere og mere at afløse den direkte drift med slaver. At saa var tilfældet, viser en sammenligning af driftsforholdene hos Cato og Varro paa den ene side og hos Columella paa den anden. Dette resultat kan heller ikke forundre. Naar slaver anvendtes i den udstrækning, som tilfældet var paa Catos og Varros tider, saa skriver dette sig fra den billige pris, der var paa slaver, saalænge de romerske erobringskrige stod paa; masser af krigsfanger kastedes ind paa slavemarkedet og trykkede prisen ned. Drift i det store med slaver kunde derfor lønne sig[2]. Men anderledes stillede forholdet sig, da erobringskrigene hørte op paa Augusts tid; slavernes antal sank, medens prisen steg[3]. Direkte drift af godserne med slaver blev som følge heraf mindre lønsom og træder stadig mere og mere tilbage for driften med coloner, der hver har sit brug at dyrke, og hvis afgifter udgjør eierens væsentligste indtægt af hans jord. Medens jorden stadig samles paa færre og færre hænder, ophører samtidig driften i det store mere og mere; storeiendom forbundet med smaabrug bliver den dominerende driftsform; man nærmer sig mere og mere til middelalderske forhold[4].

---

[1] Mommsen, Hermes 15 p. 408.

[2] Rodbertus, Jahrb. für Nationalökonomie und Stat. II p. 223.

[3] Wallon, Histoire de l'esclavage. III p. 107 og fl.

[4] Man kan spørge, hvorledes dette kan forenes med Plinius's bekjendte udsagn i Historia nat. XVIII 6, 35: «verumque confidentibus latifundia perdidere Italiam, iam vero et provincias.» Rodbertus lader l. l.

Dette maa dog ikke opfattes saaledes, at godserne selv paa Catos og Varros tid blev drevet alene med slaver, selv om dette skede i en større maalestok end tilfældet var hos Columella. Varro taler vistnok lidet om coloner, som følge af hans skrifts natur; men man ser dog, at saadanne fandtes ogsaa paa hans tids godser[1]. Dette stadfæstes af samtidens forfattere. Horats's gods dreves foruden af slaver under en villicus af 5 coloner[2]. Ogsaa ellers nævner Horats coloner paa godserne[3], ligesaa Vergil[4]. Catilina havde talrige coloner paa sine godser, saa mange, at han samlede dem om sig, da den afgjørende kamp kom[5]. I den anden borgerkrig bemander Domitius sine skibe med sine coloner[6].

Der har saaledes heller ikke tidligere i Italien manglet en stand af frie coloner, omend deres antal ikke har været saa stort som det tal, der krævedes, da driften paa de stores godser i det 1ste aarhundrede eft. Kr. end mere lagdes om i retning af smaabrug. Det manglende materiale toges fra den svindende mindre selveierstand; naar de smaa selveiere solgte sin jord til de større godseiere, blev de, oftest kanske, siddende som brugere af den jord, de selv før havde eiet. Desuden havde der altid været en stand af frie dagarbeidere i

---

p. 208 Plinius's udsagn gaa paa «Grosswirthschaft» i modsætning til «Kleinwirthschaft». Heisterbergk l. l. p. 64 lader det gaa paa «Nichtbewirthschaftung» imod «Bewirthschaftung», Mommsen, Hermes 19 p. 415 paa «Grosseigenthum mit Kleinwirthschaft» imod «Kleineigenthum mit Kleinwirthschaft». Mommsens forstaaelse af stedet er utvilsomt den rette, og da kan Plinius den ældre ikke anvendes mod den opfatning, der her gjøres gjældende.

[1] De re rustica I 17, 2: «Omnes agri coluntur hominibus servis aut liberis aut utrisque. Liberis, aut cum ipsi colunt, ut plerique pauperculi cum sua progenie, aut mercenariis . . . iique quos obaerarios nostri vocitarunt.» I 2, 17: «. . . atque etiam leges colonicas tollis, in quibus scribimus, colonus in agro surculario ne capra natum pascat.» Cnf. II 3, 7.

[2] Epist. I 14, 2—3: «. . . habitatum quinque focis et quinque bonos solitum Variam dimittere patres.»

[3] Carm. II 18: «Et ultra limites clientum salis avarus.»

[4] Georg. I 507: «Squallent abductis arva colonis» om borgerkrigenes tid.

[5] Sallust. Cat. 59: «Cum libertis et colonis propter aquilam asistit.»

[6] Cæsar B. C. I 34 «. . . navibus, quas . . . a privatis coactas servis libertis colonis suis compleverat.» I 56: «Certas sibi deposcit naves Domitius atque has colonis pastoribusque, quas secum abduxerat, complet.»

landbrugets tjeneste. Disse omtales af baade Cato[1], Varro (l. l. I 17) og Columella (I præf. 12. III 3, 13); ogsaa fra denne kunde smaabrugerstanden rekruteres. Der var saaledes ogsaa i Italien et folkemateriale, hvoraf en colonstand kunde udvikle sig. Samtidig ser man dog, at folkematerialet var knapt; Plinius klager over mangel paa brugbare coloner[2]; Nervas, Trajans og de følgende keiseres alimentærinstitutioner taler det samme sprog; Marc Aurels og de andres barbaroverflytninger ligesaa.

Hvilken er nu de før omtalte coloners stilling, og hvilket forhold staar de i til den jord, de dyrker, og dennes eier? Columella taler (I 7) om pensiones og dies pecuniarum. Plinius taler om necessitas agrorum locandorum plures annos (IX 37 og VII 30) og om agrorum locatio (ad Traian. 8), videre om bortforpagtning paa et femaar (IX 37: «priore lustro»), om colonernes reliqua (IX 37, VII 30 og III 19), om remissiones (ad Traian. 8, IX 37 og III 19) og nævner colonernes pignora (III 19) d. v. s. de pant, de maatte stille ved overtagningen af bruget; endelig siger han, at han har bortforpagtet nummo d. v. s. mod en fast pengeafgift (IX 37). Alt dette viser tydelig nok, at der er tale om en virkelig locatio conductio efter alle lovens former. Disse coloner var frie forpagtere, der for en bestemt pengeafgift overtog et brug for et tidsrum af 5 aar; deres stilling var retslig sikret og bestemt; efter forpagtningstidens udløb kunde de frit forlade godset. Forsaavidt er der ikke meget ved disse coloner, der minder om den senere stavnsbundne colon, for hvem jordens eier ogsaa var herre, ja øvrighed.

Men ser man nøiere efter, forandres billedet; man finder snart forhold, der viser, at spranget ikke er saa langt endda. Colonforpagteren nød ganske vist lovens beskyttelse og var sikret baade handlefrihed og ret til frit at forlade godset, men vel at mærke, kun saalænge han opfyldte sine forplig-

[1] Catos operarii, mercennarii og politores; disse sidste var dagarbeidere, der paatog sig akkordarbeide mod andel i produktet, ikke som før ofte antaget coloni partiarii. Cnf. Cato De re rust. c. 1, 4, 5, 10, 11, 136.

[2] Ep. III 19: «hac penuria colonorum.» VII 30: «adeo rarum est invenire idoneos conductores.»

telser. I det øieblik, han kom i restancer, var den hele herlighed forbi; da var han ikke længere den frie mand, der kunde handle, som han vilde; han var blevet jordeierens skyldner og var kommet ind under gjældslovene. En forpagter i efterskud kunde ikke forlade bruget, før gjælden var betalt eller kaution stillet[1]; han var praktisk talt stavnsbunden. Juristerne kjender godt nok dette forhold; det vrimler af eksempler paa testamenter, hvor man testamentarisk forføier over «reliqua colonorum», hvilket igrunden ikke vil sige andet end retten til at disponere over vedkommende coloners arbeidskraft.

Om talrigheden af de coloner, der befandt sig i denne stilling, vidner noksom den rolle, de spiller i den juridiske litteratur. Plinius's breve taler det samme sprog; coloner med reliqua, ja stigende restancer findes paa hans arvegodser (VII 30 og IX 37), og de findes paa det gods, han tænker paa at kjøbe (III 19); han taler begge steder, som om dette var den almindelige tilstand, som mængden af colonerne var kommen i hvad han ligetil kalder gjæld[2]. Ikke blot Plinius, men ogsaa Columella kjender dette forhold; han taler om disse ved restancer stavnsbundne som en fast arbeiderstok paa de stores godser[3]. Vi har her for os en talrig stand af smaabrugere, der ikke længere er af loven beskyttede forpagtere, men af godsherren afhængige brugere.

Et andet punkt fortjener ikke mindre opmærksomhed. Plinius's coloner holder paa at skifte karakter; de holder paa at miste sin stilling som forpagtere mod fast aarlig pengeafgift, den eneste forpagtningsform, de romerske love kjendte,

---

[1] Scaevola Dig. XXXIII 7, 20, 3: «quaesitum est, an reliqua colonorum, qui finita conductione interposita cautione de colonia discesserant, ex verbis supra scriptis legato cedant.»

[2] IX 37: «plerique nulla iam cura minuendi aeris alieni.»

[3] I 3: «More praepotentium, qui possident fines gentium quos ne circumire eques quidem valent, sed proculcandos pecudibus et vastandos ac populandos feris derelinquunt aut occupatos nexu civium et ergastulis tenent.» Ergastulis gaar paa de lænkebundne slaver, occupatos nexu civium paa de ved restancer stavnsbundne coloner; cnf. Fustel de Coulanges, Rech. p. 19; forsaavidt kommer udtrykket nær nexus colonarius i Valentinian III Nov. tit. 30, 1, 6; cnf. Heisterbergk l. l. p. 82; Esmein, Journal des Savants 1880 p. 698 og Mélanges p. 311; Huschke l. l. 159[342].

og isteden stille sig i et rent privat, udenfor loven liggende kontraktsforhold til jordens eiere ved at blive coloni partiarii. Trods nedslag finder Plinius, at hans coloner synker dybere og dybere ned i gjæld; man maa finde et bodemiddel herimod; «der er kun en maade at læge paa; det er hvis jeg bortforpagter ikke for en fast pengesum, men for andel i udbyttet og saa sætter nogen af mine slaver til at vaage over arbeidet og passe paa udbyttet; der gives forøvrigt ingen retfærdigere slags afgift, end det som jorden, veirliget, aaret bringer. Men dette fordrer stor tillid, aarvaagne øien, mange hænder (IX 37).» Colonus partiarius sad, som allerede paavist, uden kontrakt og kunde ikke søge domstolenes bistand; han var afhængig af jordens herre, og udviklingen havde ikke mange trin at gjennemløbe for udaf en saadan colonus partiarius at skabe en colon i senere forstand.

Det var selvfølgelig ikke nogen ny tanke, en opfindelse af Plinius selv, at foretage denne forandring i sine coloners stilling. Man ser, at han er fuldt paa det rene med de nødvendige forholdsregler, som samtidig var paakrævede; en nøie kontrol trængtes, en kontrol der skulde øves af folk af eierens husstand, actores eller procuratores. Systemet var kjendt og benyttet, ser man[1]; man havde erfaringer at holde sig til.

Italien manglede heller ikke ekstraterritoriale saltus med de for udviklingen af en afhængig colonstand saa gunstige forhold, som vi nøiere har lært at kjende i Africa. Ganske vist var saadanne saltus ikke saa hyppige i Italien som i Africa; men navnet og selve begrebet er italisk og af Romerne overført til Africa, ikke omvendt. At saltus i teknisk forstand fandtes i Italien, viser det s. 16 anm. 5 citerede hovedsted hos Frontin, ligesom de s. 15 anm. 4 citerede steder hos den samme forfatter, hvoraf det ene udtrykkelig er appliceret paa italiske forhold. Navnlig i Apulien og Calabrien var der keiserlige saltus[2]. Her laa den i Notitia Dign. Occ. omtalte saltus Carminianensis[3] foruden andre saltus

[1] Paulus Dig. XIX 2, 25, 6.

[2] Mommsen, Hermes 15 p. 395. M. Weber, Agrargesch. p. 228 note 25.

[3] C. 11: «procurator rei privatae per Apuliam et Calabriam sive saltus Carminianensis.» Cnf. Liber coloniarum i Gromatici veteres ed. Lachmann I p. 261. C. I. L. IX 784: «Procurator saltuum Apulorum.»

hvortil hentydes i Liber coloniarum[1]. Keiseren eiede store faarehjorder, der om vaaren dreves fra Apulien og Calabrien til sommerbeite i Samnium og om høsten atter tilbage til de apuliske keiserlige saltus[2]. I Aemilia fandtes lignende keiseren tilhørende saltus[3]. Ogsaa private saltus fandtes i Italien, noget der fremgaar af Frontin (p. 53), ligesom den veleiatiske alimentærtavle nævner saadanne[4].

Det er høist sandsynligt, som af Mommsen antydet (cnf. note 3), at den romerske republik har bestyret en stor del af sit italiske jordgods i form af ekstraterritoriale saltus. Det samme har vistnok i ikke ringe udstrækning været tilfælde med de af de romerske stormænd occuperede strækninger af ager publicus; det der blev lagt aabent for occupation var i første linje netop udyrkede, skovbevokste, ikke limiterede strækninger, agri arcifinii. Vistnok forsvandt det meste af disse ved Gracchernes virksomhed; men de havde imidlertid øvet sin indflydelse paa arbeiderforholdene inden deres omraade. Stormændene dyrkede sine possessiones mest ved clienter og andre precariobesiddere[5], der svarede en afgift in natura. Her har vi en delvis ny klasse af afhængige coloner. Det er vistnok med den slags coloner fra de fædrene godser, Catilina og Domitius rekruterede sin hær og flaade i borgerkrigenes dage; frie forpagtere staar ikke i det personlige forhold til jordens eier, at de kan bruges paa den maade. Det er vel ogsaa saadanne coloner, Tacitus har for øie, naar han

[1] P. 211 under provinsen Calabria: «et cetera loca vel territoria in saltibus sunt adsignata».

[2] C. I. L. IX 2438, et dekret fra Marc Aurels tid.

[3] Plinius Hist. nat. III 14, 116: «saltus Galliani, qui cognominantur Aquinales,» der forvaltedes af en «procurator ad praedia Galliana» (C. I. L. III 536). Mommsen, Hermes 15 p. 395 sammenstiller denne indskrift med C. I. L. III 249: «procurator vectigalium populi Romani quae sunt citra Padum»; de nævnte praedia Galliana er da praedia populi Romani, ikke fiskalt gods og skriver sig da fra republikens tid.

[4] C. I. L. XI 1147, 6, 72: «saltus .... qui sunt in Lucensi et in Veleiate et in Parmense et in Placentino et in montibus adfinitis.» De andre i tavlen nævnte saltus er intraterritoriale; cnf. Mommsen, Röm. Staatsrecht III 782[3].

[5] Garsonnet, Histoire des locations perpetuelles (Paris 1879) p. 118.

i Germania sammenligner de germanske ved jordbruget anvendte slaver og deres kaar med de romerske coloner[1].

Som man ser, manglede der heller ikke i Italien paa folkemateriale for en colonstand. Allerede omkring aar 100 finder vi flere klasser af de ved landbruget anvendte frie folk i en retslig og social stilling, der minder meget om det kommende, allerede da sig udviklende colonat. Afhængighed af jordeieren og et faktisk stavnsbaand er allerede tilstede, saa keiser Marc Aurel endog finder det nødvendigt at slaa fast, at en husmand og en colon ikke i og for sig er bundet til det hus de boede i eller den jord de dyrkede[2].

[1] C. 25: «Frumenti modum dominus vel pecoris vel vestis ut colono iniungit.»

[2] Dig. XXX 112: «Si quis inquilinos sine praediis quibus adhaerent ligaverit est inutile legatum.» Inquilinus her = colonus; cnf. Fustel de Coulanges, Rech. p. 65[1]. Schulten, Röm. Grundherrsch. p. 364.

Anmeldelser.

C. L. Jungius, De vocabulis antiquae comoediae atticae, quae apud solos comicos aut omnino inveniuntur aut peculiari notione praedita occurrunt. Trajecti ad Rhenum, Kemink & fil.; Amstelodami, Joh. Müller. 1897. XXIV+358 pp.

Auctor hujus operis vocabula ex antiqua comoedia attica, quae a solis poetis comicis usurpata sunt, certe numero ad mille octingenta collegit. Magnitudinem numeri forsitan aliquis miretur, et ipse auctor libri concedit, multa vocabula usitatiora recepta esse, quod eo factum sit, quod non formae solum sed etiam significationis vocabulorum rationem habuerit et recipienda esse putaverit etiam vocabula ab aliis usurpata, quae apud comicos alio sensu atque apud ceteros scriptores leguntur.

Toti libro formam dedit lexici, sed ut origo vocabulorum notioque clarius appareret, in praefatione duodecim genera sive classes eorum distinxit. Qua in divisione quum et notiones et formas vocabulorum spectaverit, fieri non potuit, quin nonnulla ad plures classes referri possent.

Una classis est eorum, quae comice ficta sunt et quidem partim licentia comica ex pluribus verbis liberius in unum composita, partim comice illa quidem formata, ita tamen ut quibus legibus sint formata facile appareat, maxime addita terminatione aliqua, velut *μελλονικιᾶν (more Niciae cunctari).*

Altera classis est, ad quam pertinent vocabula, quae alio sensu apud solos comicos, alio apud ceteros scriptores inveniuntur. Imprimis huc refert vocabula a comicis metaphorice usurpata, quum propria notione etiam alibi legantur; minus apte huc adjungit ea, quae et propria et translata notione apud solos comicos exstant. Ex illis non pauca sunt, in quibus notio translata propriae tam propinqua est, ut parum causae videatur fuisse recipiendi. In *καλλίπυργον σοφίαν* potius parodia notanda erat, quum apud Aeschylum *ὑψίπυργοι ἐλπίδες* dicantur; prorsus usitate dicitur *στομοῦν τὴν γνάθον (malam acuere)* similitudine e gladio petita; ipse J. confert apud Sophoclem *γλῶσσα τεθηγμένη,* et apud Horatium est: *linguam acuere.* Minus caute videtur in hanc classem rettulisse vocabulum *ἀκόρητος*, quod apud Homerum dicit significare «*insatiabilis*», apud Aristophanem «*incultus, minime ornatus*». Sunt enim diversa vocabula, alterum a verbo, *κορέννυμι (satio)*, alterum a *κορέω (tergo)* ductum; *βίος ἀκόρητος* proprie est «*vita non tersa*».

Tertia classi continentur vocabula e vitae quotidiano sermone sumpta. Ex his quaedam ejus generis sunt, quae quia turpia sunt vel ea oratione minus digna, qua historici, oratores, philosophi

utuntur, ab his evitantur, sed pleraque ideo apud solos comicos inveniuntur, quod res significant, quas commemorandi ceteris nulla erat occasio, velut nomina animalium, opificum, mercatorum (*ξιφουργός, λοφοποιός, λυχνοπώλης*), vocabula e culina petita, alia. Ad rem navalem pertinet *ἄσκωμα*, quod et in hanc et in priorem classem rettulit auctor. Enumeratis interpretationibus veterum et recentiorum dicit, *ἄσκωμα* sensu proprio legi Ar. Ran. 364, tropice usurpari Ach. 97. Etiam hic sensu proprio scriptum mihi videtur et rem nauticam nescio quam vel nauticae similem significare, qua persona praeconis, qui oculus regis vocatur, instructa erat.

Quarta classis vocabula continet, quibus juxta notionem vulgarem sensus obscoenus a comicis additus est, quinta ea, quae composuerunt praepositione aliqua addita. Alia ejusmodi sunt, ut legentibus in mentem non veniat novum vocabulum esse, alia dubium non est quin sint ficta, ut risum moveant. Interdum difficile est dictu, quae notio peculiaris praepositioni additae insit. In verbo *ἀναγεύω* erratum esse videtur. Dicitur significare *iterum gustandum offerre aliquid* et apud Aristoph. in Nub. v. 523 usurpatum esse de comoedia, quam poeta denuo docet. Sed ex sequentibus verbis *εἶτ' ἀνεχώρουν ἡττηθείς* perspicuum est de illa comoediae forma agi, quae prior erat.

Sed longum est omnes classes persequi. Octava continet quaedam vocabula, quae a comicis ex aliis poetis imprimis epicis et tragicis sumpta ad risum captandum adhibita sunt, plura quae ad poetarum morem ad eos deridendos ficta sunt. Videntur ex his quaedam ad vocabula comice formata primae classis, ex illis ad vocabula alterius classis metaphorice usurpata prope accedere. Sed singula in lexico (*ἀεροδόνητος, ἀποβόσκομαι*) inspiciens crediderim, auctorem hic voluisse vocabula colligere, in quibus parodia appareret.

Duodecima classis continet vocabula in comoedia antiqua primum obvia, quae posteriores demum scriptores sive casu sive de industria adhibuerunt. His addere potuit verbum *μαθητιῶ* (Nub. 183; Syn. ep. 153) «*discipulus esse cupio*», apud alios posteriorum «*discipulus sum*».

Denique recepit vocabula, quae praeterquam apud comicos etiam in inscriptionibus leguntur. Inter haec *εἰκοστολόγος* refertur, minus recte etiam inter vocabula e vitae quotidianae sermone sumpta. Adjungi et hic potuit *ἄσκωμα*, quum in inscriptionibus navalibus (Böckh, Urkunden über das Seewesen p. 107) exstet.

Ut jam dixi, toti operi forma lexici data est, vocabulis alphabetico qui vocatur ordine positis, ut is qui de vocabulo antiquae comoediae librum consulere velit, facile reperire possit. In permultis verbis additum est, ad quam classem earum, quae in praefatione commemorata sint, pertineant. Singula latine interpretatus est, adjectis explicationibus veterum lexicorum et recentiorum editorum, et quibus legibus formata vel ducta sint exposuit. Addidit

etiam vocabula, quae cognatione stirpis, formae, notionis, compositionis cum vocabulis comicorum propius conjuncta ab aliis scriptoribus usurpata sunt, id quod magna diligentia et doctrina factum esse videtur; ita ut qui comicis nominatimque Aristophani operam dant, iis utile adjumentum praebitum sit.

Dicit auctor, se haec omnia addidisse, ut quodam modo illustraretur dictionis comicorum et aliorum scriptorum discrimen. Vellem accuratius de hac re disputasset; vellem nos docuisset, quid interesset inter dictionem Aristophanis in dialogis et in lyricis partibus, vel aliquid dixisset de toto ejus genere dicendi. De hac enim re nihil aliud dicit, nisi discrimen inter dictionem comicorum aliorumque scriptorum pusillum sibi videri, propterea quod permulta vocabula a solis comicis adhibita e sermone vulgari omnibus usitato sumpta sint, itaque prope accedere ad ea, quibus alii scriptores imprimis pedestres usi sint. Sed hujus quaestionis tractandae hic locus non est.

Othiniae mense Septembri.

P. Petersen.

Ludwig Bernstein: The Order of Words in Old Norse Prose, with occasional References to the other Germanic Dialects. Disputats fra Columbia University. New York 1897. VIII+62 s.

Den oldislandske syntaks er et felt, hvor der trænges til tidssvarende undersøgelser og afhandlinger. G. Lunds ordföjningslære var for sin tid et agtværdigt arbejde, men den sejlede altfor meget i Madvigs latinske syntakses kølvand. Foruden at Wisén har behandlet Eddasprogets syntaks, ligesom også M. Nygård, har denne sidste leveret særdeles dygtige specialafhandlinger; det vilde være særdeles ønskeligt, om denne forfatter vilde give en samlet fremstilling af hele det gamle sprogs syntaks; hertil er han fremfor alle kaldet. Forf. af det lille arbeide, der her kortelig skal omtales, har taget en lille del af æmnet til behandling, nemlig selve ordstillingen. Det er et af de interessanteste æmner af hele syntaksen, og fortjænte en alsidig og grundig monografi.

Hr. Bernstein har hæntet sit stof fra Gylfaginning (og de såkaldte Bragaræður), omtr. 100 sider i Óláfssaga Tryggvasonar (kap. 59—84, 124—50) og c. 50 sider i Eyrbyggjasaga (kap. 1—18, 41—57), ialt fra omtr. 240 sider, og han udtaler, at 100 sider vilde have været ligeså tilstrækkelige som de 240. Dette kan nu være til en vis grad rigtigt; stilen er forholdsvis

meget ensartet i de gamle sagaer; men det må dog siges, at hverken 100 eller 240 sider er nok, når der skal gives en udtömmende og **pålidelig** fremstilling af æmnet. Det kan nu ikke nægtes, at forf.s behandling er ret god og forstandig, og ordningen overskuelig, skönt det hele er noget skematisk; forf. gör mange gode og rigtige iagttagelser, og han er fri for spekulative udenomsbetragtninger, ligesom det også må siges til hans ros, at han hyppig tager andre germanske sprogs syntaks til sammenligning. Men det viser sig ofte, at det stof, forf. har valgt, ikke strækker til, hvorfor hans bemærkninger ikke bliver rigtige eller nöjagtige; i enkelte tilfælde kan de blive vildledende. Når det således s. 4 hedder, at *þeir N. N.* (navnet) ikke er «usædvanligt» («not infrequent»), er dette vildledende; der gives overhovedet næppe nogen syntaktisk foreteelse, der er mere almindelig; eller når det hedder (s. 7), at der er «meget få eksempler på» den tyske ordstilling *hún hafði gipt verit* (ty. «sie war anvermählt worden»), må man atter her huske, hvor begrænset forf.s undersøgelsesstof er; i virkeligheden er den nævnte ordstilling ganske almindelig, og således videre. Forf. får et par gange lejlighed til at göre tekstkritiske bemærkninger, og ved sine undersøgelser lejlighed til at afgöre, hvilken læsemåde der er rigtigst, når der er flere at vælge imellem. Når han således (s. 24) forkaster en sætningsforbindelse som: *þá er þeir gengu . . ., Börs synir (= þeir) fundu tré,* har han ret; enhver kyndig føler det umulige deri. Når han derimod (s. 28) vil rette en sætning som: *inn gamli hrímþuss hann köllum vér* (til *inn gamla* osv.), er det ganske unødvendigt; sætningen er anakolutisk, hvorpå der gives mange lignende eksempler. — Kapitlet om den retoriske ordomstilling (s. 31—32) burde have været grundigere.

Korrekturlæsningen lader endel tilbage at ønske; der er endel fejl, f. ex. gale aksenter, i de isl. ord.

I det hele kan det anbefales fagfæller at göre sig bekendt med denne lille afhandling.

Finnur Jónsson.

Constantin Ritter: Platos Gesetze. Kommentar zum griechischen Text. Leipzig 1896. Teubner. IX+415 s.

Constantin Ritter: Platos Gesetze. Darstellung des Inhalts. Leipzig 1896. Teubner. IX+162 s.

Siden Stallbaum udgav sin store kommentar til Platons love, har der så godt som intet været gjort for fortolkningen af dette skrift, som dog indtager en så eiendommelig stilling blandt Platons værker, og som netop ved sin vanskelighed kunde synes egnet til

at ægge arbeidslysten. Hvad der er kommet i mellemtiden er dels af tekstkritisk art (Jordans undersøgelser over håndskriftgrundlaget — Schanz's udgave), dels beskæftiger det sig med den «høiere» kritik. Allerede før Stallbaums udgave havde Zeller villet gøre hele skriftet uægte, en mening Stallbaum gentagne gange polemiserer imod, og som Zeller også siden har taget tilbage. Nu er der vist ingen, der forkaster det hele skrift som uægte, men man har behandlet det på lignende måde som Xenofons Apomnemoneumata og søgt at skille en ægte platonisk kærne fra mer eller mindre vellykkede tilføielser af anden mand. Spørgsmålet er reist af Iwo Bruns[1], der mener at kunne påvise, at to forskellige udkast er ganske mekanisk sammensmeltede af den mand, hvem overleveringen nævner som «lovenes» udgiver: Philippos fra Opus. Og denne mand får ikke blot den rent mekaniske sammensmæltning af Platons to udkast på sin samvittighed, men hver gang man i den os foreliggende tekst mærker nogen ubehjælpsomhed eller sligt, er det Ph., der gør ulykker med egne forklaringer, udfyldninger eller hele ræsonnementer. I et noget bedre lys træder Ph. hos Bergk («Fünf Abhandlungen zur Geschichte der griechischen Philosophie und Astronomie . . . herausgegeben von G. Hinrichs» p. 41—116), der tildels polemiserer mod Bruns. Også Bergk sondrer mellem 2 udkast af Platon selv og mener, at Philip ikke var sin opgave voksen. Men han skyr ikke at henføre feil i disposition og fremstilling til Platon selv, og det er af ærefrygt for mesterens ord, at Philip ikke har rettet dem. — Dernæst optoges spørgsmålet af E. Prätorius («De legibus Platonicis a Philippo Opuntio retractatis», Bonnae 1884. Diss.). Han følger i ét og alt Bruns, men søger desuden at vise, at Aristoteles ikke har kendt «lovene» i den skikkelse, hvori vi har dem overleverede men i en anden ægte platonisk, som Pr. dog ikke har kunnet rekonstruere. Da de nu sikkert ikke har været udgivne af Platon selv, må Aristoteles have sit kendskab til indholdet fra Platons forelæsninger, eller han har haft Pl.s optegnelser til låns. I begge tilfælde falder hans kilde formodenlig sammen med det ene af de to oprindelige udkast. Siden Prätorius har også dette spørgsmål hvilet indtil nu, da Ritter har genoptaget det i sin kommentar og behandlet det i skarp opposition mod Bruns og Bergk (Prätorius synes han ikke at kende): «Auf mich macht es durchaus den Eindruck, als hätten wir es im wesentlichen auch bezüglich der Disposition des Stoffes mit Plato selbst zu thun, und ich finde es vollkommen natürlich, dass in einem unfertigen Werk verschiedene Ansätze zur Behandlung derselben Fragen vorliegen, die mit einander verglichen

[1] Plato's Gesetze vor und nach ihrer Herausgabe durch Philippos von Opus. Weimar 1880. Bogen har desværre ikke været mig tilgængelig, så min opfattelse af hans standpunkt beror på Ritter og Bergk.

nicht ganz stimmen und von denen keiner ganz befriedigt.» Med disse ord præciserer han selv (Komm. p. 61) sit Standpunkt, og atter og atter søger han at gendrive Bruns's opfattelse af de enkelte steder. Ofte lykkes det ham; men ofte synes forklaringen også mindre overbevisende, f. eks. netop på det sted, der giver ham anledning til at gøre rede for sin stilling til hele problemet, skildringen af det dionysiske kor i 2den bog. Og når han så på p. 209 udtrykkelig må erklære sig enig med Bruns — «Was hier nachgetragen wird, war oben schon gesagt. Es sind offenbar zwei Entwürfe des Konzepts stehen geblieben, die hätten zusammengearbeitet werden sollen» — og må indrømme tilstedeværelsen af 2 udkast, og når dette sted endda ikke er helt enestående (sml. p. 186 øverst), så ligger den mening nær, at forf. hellere skulde have givet sine modstandere ret i hovedsagen og indskrænket sig til at påvise feil i opfattelsen af de enkelte steder. Det synes dog at stå fast, at «lovene» er opstået ved sammenarbeidning af 2 udkast, og at de er udgivne efter Platons død af Philippus. Spørgsmålet bliver da: Kan vi endnu spore Philips virksomhed, og i bekræftende fald, i hvor stor udstrækning? Og her synes det virkelig efter Bergk og Ritter at dømme, at Bruns er gået alt for vidt.

I tekstkritisk henseende bygger forf. i de første 6 bøger selvfølgelig på det ved Schanz's kollation af Par. A givne grundlag, men citerer dog stadig efter Hermann, hvem han jo i 7.—12. bog er ene henvist til. Formodenlig hænger det sammen med forf.s gentagne gange udtalte utilfredshed med Schanz's tekstbehandling, navnlig med hans hyppige udslettelser af ord, der ganske vist kunde undværes, men som dog ingen fortræd gør. Hvor R. selv optræder med rettelser, er han ingenlunde altid heldig. Som nogle af de bedste kan følgende forslag nævnes. II 672 D: *Ἀπόλλωνα δὲ καὶ Μούσας καὶ Διόνυσον ⟨ὑπὸ⟩ θεῶν αἰτίους γεγονέναι* er i hvert fald nok så godt som Cornarius's *τούτων αἰτίους* for ikke at tale om Asts *τούτων τῶν ἀγαθῶν αἰτίους*. — V 727 A er der tale om, at mennesket bør *τιμᾶν τὴν ἑαυτοῦ ψυχήν*. Men, hedder det så: *τιμᾷ δ' ὡς ἔπος εἰπεῖν ἡμῶν οὐδεὶς ὀρθῶς, δοκεῖ δέ· θεῖον γὰρ ἀγαθόν που τιμή, τῶν δὲ κακῶν οὐδὲν τίμιον*, og der fortsættes med påvisning af, at den *τιμή*, man tror at yde sin sjæl, egenlig er en *βλάβη*. Sætningen med *γάρ* kan her ikke være rigtig. Schanz ændrer *τιμή* til *ψυχή*, hvorved tilknytningen med *γάρ* bliver lige mærkværdig, ligesom det ikke er bestemmelser til *ψυχή*, vi skal have. Ritter skriver vist med rette *θετέον γὰρ ἀγαθόν που τιμή*: Vi ærer ikke vor sjæl på rette måde; ti ære må være noget godt, men den ære, der almindeligvis vises sjælen, er skadelig. — X 886 E har Athenæeren refererende fremsat en af tidens formastelige meninger om guderne. Kleinias udbryder i den anledning: *χαλεπόν γε λόγον, ὦ ξένε, εἰρηκὼς τυγχάνεις, εἴ γε εἷς ἦν μόνον·*

νῦν δὲ ὄντες πάμπολλοι τυγχάνουσιν, ἔτι χαλεπώτερον ἂν εἴη. Det sidste hænger ikke sammen, og det er da meget lettere med R. at skrive ⟨ὅ⟩ *ἔτι* end som samtlige udgivere at forandre *ὄντες* til *ὅτε.* — At forf. som sagt benytter Hermanns tekst, også hvor Schanz's foreligger, giver af og til anledning til små feilgreb. Som exempel kan tjene VI 766 AB, hvor der handles om opdragelsens store betydning og valget af en mand til på statens vegne at føre tilsyn med den. Hermanns tekst lyder: *ὧν ἕνεκα οὐ δεύτερον οὐδὲ πάρεργον δεῖ τὴν παίδων τροφὴν τὸν νομοθέτην ἐᾶν γίγνεσθαι· πρῶτον δὲ ἄρξασθαι χρεὼν τὸν μέλλοντα αὐτῶν ἐπιμελήσεσθαι καλῶς [αἱρεθῆναι] τῶν ἐν τῇ πόλει, ὅς ἂν ἄριστος εἰς πάντα ᾖ, τοῦτον κατὰ δύναμιν ὅ τι μάλιστα αὐτοῖς καθιστάντα προστάτην καὶ ἐπιμελητήν,* hvortil R. først gør den bemærkning, at man med rette anser stedet for fordærvet, da teksten ikke lader sig konstruere. Men udslettelsen af *αἱρεθῆναι* synes ham et for voldsomt middel, og han foreslår da at beholde det men i det følgende rette *καθιστάντα* til *καθιστάναι*; *χρεών* tages da som absolut akkusativ, *τῶν ἐν τῇ πόλει* forbindes med *ἄρξασθαι,* og til *καθιστάναι* underforstås *δεῖ*: «Da vielmehr als erstes im Staat (die Massregel, die Sorge) vorangehen muss, dass der, welcher für diese Dinge zu sorgen hat, richtig ausgewählt werde, so muss der Gesetzgeber denjenigen als Aufseher darüber bestellen, der in jeder Hinsicht der tüchtigste ist.» Der er hertil den indvending at gøre, at Hermanns tekst allerede indeholder én ændring — foruden udeladelsen af *αἱρεθῆναι* —, idet håndskrifterne ikke læser *προστάτην καὶ ἐπιμελητήν* men *προστάττειν ἐπιμελητήν*; afvigelsen går tilbage til Aldinateksten og er sikkert kun konjektur. Men at bygge sine rettelser på en allerede rettet tekst er dog ingen sund fremgangsmåde. Også Schanz sletter *αἱρεθῆναι* men følger ellers hdskr. Vil man bevare *αἱρεθῆναι,* kan man måske skrive: *πρῶτον δὲ ἄρξασθαι χρεὼν τὸν μέλλοντα αὐτῶν ἐπιμελήσεσθαι καλῶς, αἱρεθῆναι* (sc. *δεῖ) τῶν ἐν τῇ πόλει ὅς ἂν ἄριστος εἰς πάντα ᾖ. τοῦτον* ⟨*οὖν*⟩ .... *καθιστάντα προστάττειν* (sc. *δεῖ τὸν νομοθέτην) ἐπιμελητήν*: «men da den, der skal tage sig heraf, skal have det første (ɔ: vigtigste) embede, bør den vælges osv.» Det forudsætter rigtignok ligesom Ritters læsemåde, at *χρεών* i «lovenes» sprog kan bruges som absolut akkusativ, men herfor må R. tage ansvaret; i de sidste 6 bøger tror jeg at kunne påstå, at det ikke findes således. — Dette er nu ikke det eneste sted, hvor overlevering og ændringer forveksles; men det må være nok at anføre V 744 BC, hvor R. læser *κατὰ πλούτου κτῆσιν καὶ πενίας* med den bemærkning (p. 152): «Die Abänderung von *κτῆσιν* in *χρῆσιν*, welche nach Asts Vorgang Hermann und Schanz in ihren Ausgaben vornehmen, halte ich für eine Verschlechterung des Textes.» Men — den overleverede tekst har *κατὰ πλούτου χρῆσιν καὶ πενίαν,* og *κτῆσιν* er netop Asts forslag — om det er en «verbesserung», skal jeg ikke sige.

Det kunde R. have læst sig til hos Schanz; men i Hermanns praefatio står det unægtelig ikke.

Sammenligner man Ritters kommentar med Stallbaums, springer det straks i øinene, at R. i langt høiere grad end St. går ind på drøftelsen af indhold og tankegang, medens han på den anden side lader mange enkeltheder ligge, som man dog gærne havde set nogle ord om. Hans bog bliver således ikke en afløser af Stallbaums men et supplement, og et sådant kunde unægtelig ofte tiltrænges. Hvad R. her byder, er ofte ret overraskende, som når han (p. 355) erklærer, at han i de skrifter, han henfører til Platons høiere alder (nl. Sofisten, Politicus, Philebus, Timæus og Lovene), ikke kan opdage nogen «idelære» som den, Zeller fremstiller, undtagen i Sofisten, hvor den afvises (246 B ff.). For Lovenes vedkommende synes han virkelig at have ret; om de andre tør jeg i øieblikket ikke dømme. I det hele polemiserer han oftere mod Zeller, f. eks. om verdenssjælen (p. 307 ff.); og kan man end ikke altid give ham ret, læser man dog hans udviklinger med interesse.

Medens kommentaren nærmest er beregnet på filologer, henvender den samtidig udgivne «Darstellung des Inhalts» sig til alle, der har interesse af at lære Platons anskuelser om opdragelse osv. at kende. Den giver et résumé, en forkortet omskrivning af teksten, som på ganske enkelte steder ligefrem oversættes. Denne side af sin opgave er forf. kommen absolut heldig fra.

I et «anhang» til kommentaren behandles det nære slægtskab mellem Lovene og det 7de og 8de platoniske brev, der begge føres tilbage til optegnelser af Platon selv.

G. Rangel Nielsen.

Otto Jespersen: Kortfattet engelsk Grammatik for Tale- og Skriftsproget. Anden helt omarbejdede Udgave. Kbhvn. 1897. Schubothe. 85 S.

På 85 Sider giver Professor Jespersen i foreliggende Bog det engelske Sprogs Grammatik. Foruden hvad man i Almindelighed finder i engelske Grammatikker findes her ét Afsnit om Lyd, ét om Skrift og endelig ét betitlet Sprogbrugen (foruden alle de syntaktiske Regler rundt om i Bogen). Der skænkes således de forskellige Sider af Emnet Opmærksomhed. Allerede den første Udgave fra 1885 betegnede jo et mægtigt Fremskridt i vor hjemlige Faglitteratur. Den nye Undervisningsmetodes Principper var bragte til Anvendelse og mange tågede Forestillinger fra ældre

Lærebøger fjærnede; siden den Tid har Forfatterens Anskuelser vundet Sejr også herhjemme, og alt det tunge og ubevægelige, som har været karakteristisk for så megen Engelskundervisning hos os, er åbenbart på Retur. Engelsk er ikke længere at opfatte som et dødt Skriftsprog, men man har begyndt at skænke også det levende, talte Sprog sin Opmærksomhed. Den nye Grammatik er da også beregnet på Tale- og Skriftsproget. En hel Del antikvariske Oplysninger, som foregående Grammatikker gav, findes ikke i Prof. Jespersens Grammatik. Forfatteren er på så mange Punkter kommet til at stå i Opposition til tidligere Lærebøger på samme Område. Muligt er det dog, at han her er gået lidt videre end rigtigt var. Således har han på enkelte Punkter udeladt en Del, som helst burde medtages. S. 22 findes således i Fortegnelsen over de Ord, som i Flertal får *v* mod *f* i Enkelttal, ikke: *elf* og *life*. S. 55 nævnes de Verber som mangler Inf. og ikke har *s* i tredje Person Nutid; her savner man: *ought*. S. 33 er udeladt *next*; sammesteds står *ill* opført kun som Adv.; det er vel rimeligvis Adj. i Forbindelser som: *be taken ill, ill luck* (Komp. *worse luck*). Selvfølgelig er det en vanskelig Sag i hvert enkelt Tilfælde at afgøre, hvad der bør tages med og hvad ikke. Forfatteren værger sig i Fortalen mod Bebrejdelser i så Henseende; men når S. 58 Ting som Digternes *beggèd* anføres, bør så ikke en Komparativform som *lesser* (f. Ex. *the lesser Bear* osv.) nævnes? — Ligeledes savnes Ord som: *single, double.* — I Fortegnelsen S. 17 over Skrifttegnene, der på Engelsk bruges til at betegne konsonantiske Lyd, er ikke medtaget: *z* kan betegnes *ss*: *scissors, possess*; *s* udtrykkes undertiden ved *sch*: *schism, schedule.* — Var det ikke rimeligere S. 18 at skrive: *fulfil(l)*, da det sidste *l* så tit udelades i Skrift? Exemplet § 60 b Anm. *the dead* er næppe heldig valgt, da man finder netop dette Ord uden efterfølgende Subst. = den døde Mand. — Et Par Steder synes de valgte Udtryk mindre træffende; således står S. 25 «ved Ordforbindelser som: the Miss Johnsons»; en Elev kan ikke skelne denne Ordforbindelse fra Slægtskabsbetegnelsen: the sisters Johnson, og dog er Brugen så forskellig. Et lignende vagt Udtryk: «i Ord som» findes S. 4, hvor dog Advarselen gælder alle Ord med udlydende *v*. — S. 83 vilde Regelen være tydeligere, om der efter «et Glas Vin» føjedes til: «hvor første Led angiver Mængden, ikke Arten». Udtrykket «selv om» § 39 Anm. passer ikke, da der i § 35 er givet følgende Regel: «Stumt *e* skrives ikke foran en Endelse, der begynder med en Vokal». § 63 henvises der jo også til denne Regel, hvorfor så ikke ved Substantiverne?

Den fonetiske Betegnelse er den samme, som kendes fra «Spoken English». Man kunde fristes til at anke over Betegnelsen [-] for Ubetonethed, da den anvendes forskelligt, eftersom den står foran et Ord eller midt inde i et Ord; i hvert Tilfælde

er det at gøre Forskel her i Strid med Forfatterens egne Grundsætninger; endelig lokker [-] snarere til at betone følgende Stavelse overalt. Endnu et Par Småbemærkninger: S. 26 Flt.-formen *businesses* kan da også betyde «mange forskellige Ting at tage Vare på». S. 41 var det ønskeligt, om der var anført som Parallelexempler: *what way did he go* og *which way did he go* med Angivelse af Nyangseringen. § 115 a står «foran dette *(t)* forsvinder et *d*», her burde tilføjes «og et *l*» (jvf. *smell, smelt*). Anmælderen henstiller ovenstående Smånotitser til Forfatterens velvillige Overvejelse, når der skal trykkes en ny Udgave. Som man ser, er de gjorte Invendinger af underordnet Natur: Bogen bærer på ethvert Punkt Vidnesbyrd om sin Forfatters Grundighed; det er en overraskende Mængde Stof, der er givet på de få Sider. Helt igennem ledsages Exemplerne af fonetiske Omskrivninger; derved er det blevet Forfatteren muligt at fremdrage en hel Del vigtige Forhold, som kun kommer frem i Udtalen men ikke i Skriften og derfor tidligere simpelthen ignoreredes; således f. Ex. Komparativdannelsen af Adjektiver på *-ng*, Verbet *use*, Ordenes ubetonede Former osv. Tidligere behandledes Relativsætningerne på den bekendte summariske Måde; i Stedet for denne stereotype Behandling har Prof. Jespersen vist, at netop disse Relativer bruges til at angive fine Betydningsforskelle. Mens ældre Grammatikker i sjælden Grad manglede Perspektiv og alt i dem lå rodet sammen i ét Kaos, findes i foreliggende Bog en pålidelig Skelnen mellem Nyt og Gammelt, Væsentligt og Uvæsentligt. Der er da al god Grund for danske Lærere til at takke Prof. Jespersen for den gode Bog, han har givet dem i Hænde.

N. Bøgholm.

Erik Staaff: Le suffixe *-arius* dans les langues romanes. (Thèse pour le doctorat.) Upsal 1896. 160 pp.

Il est un peu décourageant de lire les 70 pages du chapitre II qui contiennent un aperçu critique sur les opinions antérieurement émises sur la question *-arius*. Une discussion si longue et pourtant si stérile! Que quelques-uns aient préféré alors de regarder tout essai d'une explication comme infructueux et de dire tout simplement: *-arius* devient *-ier*, cela n'a rien d'étonnant. Cependant il faut savoir gré au savant qui n'a pas reculé devant les difficultés que soulève le problème, et qui a examiné la question encore une fois. Disons tout d'abord que son étude, quoique ne prétendant pas à embrasser l'histoire entière du suffixe, est la

plus approfondie qui ait encore parue sur ce sujet, et en même temps un beau témoignage du zèle et de l'habileté avec lesquels on s'occupe en Suède de la philologie romane.

Comme on le sait, les langues romanes possèdent comme continuateurs du suffixe latin *-arius* les suffixes fr. *-ier (premier)*, *-aire (primaire)*, it. *-ajo (gennajo)*, *-aro (denaro)*, *-iero*, *-ieri*, *-iere (pensiero*, *forestieri*, *lanciere)*, port. *-eiro (janeiro)*, esp. *-ero (caballero)*, roum. *-ar (cotar)*. De ces formes il s'agit d'expliquer fr. *-ier*, it. *-iero*, *-ieri*, *-iere*, les autres s'expliquant facilement par les lois phonétiques. Comment l'*a* de *-arius* a-t-il pu se transformer en *ie*, développement habituel de l'*e* bref? A cette question les uns ont répondu que l'*i* de *-ari* aurait modifié l'*a* en *e* qui se serait ensuite diphthongué, les autres que *-arius* aurait été substitué par *ĕrius* ou influencé par voie analogique. Mais ces explications se heurtent contre de très grandes difficultés parmi lesquelles il suffit de relever qu'il serait inexplicable, pourquoi les palatales devant *-ier* sont traitées comme devant *a* (*berbicarium* > *berg(i)er* comme *manducare* > *manger*). Cette circonstance a amené l'hypothèse de M. Paris: le suffixe fr. *ier* est le développement de *-arius* précédé d'une palatale *(-iarium* > *-ier)*, opinion trop vite abandonnée devant l'objection que «*a* entre deux palatales devient *i*». M. Meyer-Lübke a ensuite signalé la différence de développement entre *-ariu-* > *-ier*, *-aria* > *-aire*, tandis que M. Körting, ainsi que M. d'Ovidio, a émis une théorie assez artificielle qu'il est inutile de reproduire ici.

M. Staaff, qui a voulu «réunir les faits qui sont de nature à éclaircir les problèmes phonétiques qui se rattachent au développement de *-arius* en roman», commence par démontrer, avec M. Morf, comment l'objection «*a* entre deux palatales devient *i*» est peu fondée. Il est vrai que l'*a* de *jacet* devient *i (gist)*, mais *-iariu-* et *-jace-* ne sont pas des phonèmes pareils et, par conséquent, leurs développements n' ont pas du tout besoin de l'être. On peut donc très bien partir de *-iarius*, et l'auteur suppose la série suivante de développements: *-iarium* > *-iaŕ* > *-ieiŕ* > *-ier*, c'est à dire: dès que l'*a* de *-iarium* s'est transformé en *ie*, d'après la loi de Bartsch, le développement ultérieur du suffixe est analogue à celui du suffixe *-ĕrium*, dont le passage en *-ier* par voie phonétique ne saurait être contesté *(monasterium* > *moutier*, *psalterium* > *psautier*). De très bonne heure la terminaison *-ier* a dans le français du centre supplanté *-air*, *-ẹr* provenu de *-arius* non précédé d'une palatale, ainsi que *-aire* qu'on attendrait au féminin (comp. *aria* > *aire*, *paria* > *paire*). Nous avons donc enfin, ce semble, une explication acceptable de la forme *-ier* en français, car, comme l'auteur l'a très bien démontré par un examen detaillé des dialectes, la différence de développement entre *-arius* et *pal.* + *arius* est un fait incontestable, et de plus nous voyons dans le dialecte lyonnais la terminaison

-ier, dès le 14e siècle, s'étendre aux dépens de *-er* et finir par se généraliser.

Quant aux formes italiennes *-iero, -ieri, -iere*, M. Staaff partage l'opinion de ceux qui les regardent commes empruntées au français. Rien ne parle contre une telle supposition.

Les résultats de M. Staaff, que nous avons sommairement indiqués ici, sont dus à une heureuse combinaison des faits relevés par les auteurs précédents, notamment MM. Paris, Meyer-Lübke et Morf. Son bel ouvrage est rempli de remarques fines et intéressantes et empreint de précision et de pénétration.

Kr. Sandfeld Jensen.

Julius Beloch: Griechische Geschichte I—II. Strassburg 1893—97, Trübner. 637 og 713 S.

Den historiske Videnskab kan ligesaa lidt som nogen anden Videnskab nogensinde naa til sin Afslutning. Ligesom ethvert Menneske betragter de forskjellige Forhold og Tilstande i Samtiden ud fra sit Standpunkt, saaledes er det ogsaa en Selvfølge, at Fortiden — og det selv den fjerneste — maa fremstille sig i et forskjelligt Lys for de Forskjellige. Selv om man nok saa ofte søger at indprente Historieskriverne, at det først og fremmest gjælder om at fremstille Historien «objektivt», vil det dog aldrig kunne blive anderledes, end at Historikerens egen Personlighed, ja hele den Tidsaand, under hvilken han har levet, vil sætte sit Stempel paa hans Værk. Selv om der for en historisk Periodes Vedkommende ikke blev fremdraget mere nyt Materiale, og selv om det foreliggende Materiale var gjennempløjet saa grundigt som tænkeligt, vilde Kravet til nye, tidssvarende Behandlinger af Perioden dog aldrig holde op, saa længe der overhovedet findes nogen historisk Interesse; thi hver Tid vilde kræve Perioden seet fra sit Standpunkt, hver Tid vilde kræve visse bestemte Sider af Fortidens Liv fremdragne.

Medens Opfattelsen af den romerske Historie i vort Aarhundrede har gjennemgaaet betydelige Svingninger, idet først *Niebuhr* med sin Begejstring for den demokratiske Republik, derpaa *Mommsen* med sin Begejstring for Cæsarismen, have viist deres Samtid, med hvilke Øjne man burde se paa det gamle Roms Historie, saa er Behandlingen af den græske Historie bleven længere tilbage, idet man siden *Grote's* Tid og indtil Dato overfor den sædvanlig har indtaget et Standpunkt analogt med det, som Niebuhr indtager overfor den romerske. Athen

paa Perikles's Tid betragtes i Reglen som Højdepunktet af den græske Historie.

Beloch's Griechische Geschichte er naaet langt ud over dette Standpunkt. Værkets Hovedfortjeneste er, for at sige det i Korthed, at det fremstiller den græske Historie ud fra fuldt ud moderne Synspunkter med resolut Bortkastelse af alle traditionelle og forlængst forældede Betragtningsmaader. Den Tid vil vel ogsaa komme, da det maa betragtes som forældet, men for Øjeblikket er det i alt Fald paa Højde med Tiden.

Paa eet Punkt kan man endogsaa sige, at Behandlingen af den græske Historie først med Beloch fuldt ud er naaet til et Standpunkt analogt med Niebuhr's, nemlig med Hensyn til Sagntiden. Det er Beloch selv, der drager Parallellen. Siden Niebuhr's Tid, siger han (I 3—4), tvivler ingen alvorlig Forsker paa, at Myther og Sagn, som tildels ere opstaaede under Indvirkning af den episke Digtning, ere fuldstændig værdiløse til Rekonstruktion af den ældste Historie, for saa vidt Talen er om den romerske Historie; det var paa Tiden, om vi endelig kunde komme ligesaa vidt med Hensyn til den græske.

Som Følge heraf forvises hele den konventionelle Urhistorie fuldstændig fra Historien. Der ofres den ganske vist et helt Kapitel (I Kap. 5), men dette gaaer kun ud paa at vise, hvorledes denne Urhistorie er bleven til paa Grundlag af lærde eller halv-lærde Kombinationer. Fortællingerne om de store Vandringer skyldes ikke nogen Tradition, men ere blot blevne til med det Formaal at forklare det Faktum, at Homer nævner andre Folkestammer i de forskjellige Egne af Grækenland, end der senere fandtes (I 147). Ved Udviklingen af disse Sagn have tilfældige Navneligheder spillet en stor Rolle; den i og for sig urimelige Fortælling, at Størstedelen af Peloponnes med sin rige Kultur skulde være bleven erobret af Beboerne af det lille Landskab Doris i Mellemgrækenland, har ikke mere historisk Værd end Fortællingen om Teukros, der, da han var forjaget fra Salamis, anlagde en By af samme Navn paa Kypros, og mangfoldige andre lignende Fortællinger (I 150). Adskillige af de Folkeslag, der nævnes i Urhistorien (Danaer, Lapither, Phlegyer), henvises rentud til Mythologien (I 156 ff.).

At Beloch's Opfattelse af Vandringssagnene skulde være Historiens sidste Ord, er naturligvis ikke sagt, og Modsigelsen er selvfølgelig heller ikke udebleven; i ethvert Tilfælde kræver den den største Opmærksomhed.

Ogsaa for de senere Tiders Vedkommende, der ere bedre oplyste af Historiens Lys, viser Beloch den største Selvstændighed og Overlegenhed saavel overfor Kilderne som overfor de moderne traditionelle Opfattelser. Overlegenheden stiger paa mangfoldige Steder saa vidt, at andre Forskere, hvis Resultater Forfatteren ikke kan billige, affejes med bitter Spot. Uden Tvivl

er Beloch's Kritik et Ord i rette Tid. Ganske vist er der allerede gaaet lang Tid, siden Grote (History of Greece VIII 477) gjorde Samtiden opmærksom paa, at Aristophanes's Komedier, Platons Dialoger og Talernes Retsindlæg ikke bør betragtes som paalidelige historiske Kilder, og der har virkelig ogsaa tidligere været Forskere, som ikke have betænkt sig paa at rette deres Kritik selv imod Kilder af langt mere objektiv Natur; men alligevel er den Tilbøjelighed sikkert endnu altfor almindelig, at se Historien i det samme Lys som de os tilfældig overleverede Kildeskrifter eller de bedste af dem. Beloch er ikke bange for at rokke ved Thukydids Autoritet: hans Beretning om Spartanernes Indvendinger mod Athens Befæstning er kun en Anekdote, som skal tjene til at forherlige Themistokles's diplomatiske Kløgt, og stemmer slet ikke med de daværende Forhold (I 458); og naar Thukydid og efter ham de nyere Historikere i Kor have talt om den fordærvelige Indvirkning, som den peloponnesiske Krig skal have haft paa Tidens Moral, saa hævder Beloch og dokumenterer, at lige det Modsatte er Tilfældet (I 594 f.). At Mordet paa Tyrannen Hipparchos i Athen skulde skyldes personlige Motiver, som Thukydid og de Nyere ere enige om, benægtes ligeledes (I 332). Omvendt tager han undertiden de overleverede Beretninger i Forsvar overfor de Nyere, som bilde sig ind at vide bedre Besked (I 337), f. Ex. med Hensyn til den saakaldte «kimoniske Fred», hvis Realitet sædvanlig benægtes af de nyere Forskere (I 489).

Det almindelige politiske Synspunkt, hvorunder Beloch seer den græske Historie, afviger ikke saa lidt fra det traditionelle. Ganske vist seer han, Fremskridtsmand som han er, med Sympathi paa, hvorledes Demokratiet bryder sejrrigt frem paa den gamle Adels Bekostning; men han veed ogsaa, at de demokratiske Forfatningsformer hverken i Nutid eller Fortid have formaaet at frembringe de forønskede sociale Fremskridt. Og de sociale Forhold betragter han som langt vigtigere end de politiske. De interessanteste Kapitler i Bogen ere da ogsaa de, der beskjæftige sig hermed. Med stor Klarhed fremstilles her den sociale og økonomiske Udvikling i de forskjellige Dele af de græske Lande, og mange slaaende Bemærkninger gjøres herom, f. Ex., at, naar det ikke lykkedes i Længden at holde de græske Stæder paa Lilleasiens Kyst uafhængige af Persernes Herredømme, saa var Grunden ganske simpelt den, at den uforstyrrede Handelsforbindelse med Lilleasiens Indre var en økonomisk Livsbetingelse for dem (I 395). At det gik svært tilbage for dem i den Tid, da de vare «befriede», kan dokumenteres ved Hjælp af det atheniensiske Forbunds Skattelister. Det forandrede Syn paa Samfundsforholdene medfører nu ogsaa, at de ledende Mænd i Grækenland bedømmes helt anderledes, end det ellers er Skik. Forfatteren siger selv i Indledningen (I 32 f.), at efter hans

Opfattelse ligger Drivkraften i den historiske Udvikling ikke hos de «store Mænd», men i Folkemasserne, og i Overensstemmelse hermed komme de Mænd, som ellers have nydt den største Ros, til at indtage en ret beskeden Stilling. Først og fremmest Perikles. Hverken som Statsmand eller som Feltherre tilkjendes der ham fremragende Egenskaber; han var kun en stor «Parlamentarier», som forstod at lede Masserne, men paa den anden Side ogsaa havde et fint Øre for, hvad den offentlige Mening krævede (I 466). Ja, Perikles maa endog finde sig i den haarde Dom, at ligesom han havde været med til at vække Klassekampen i Athen, saaledes vakte han ogsaa — og det nærmest af personlige Bevæggrunde — den helleniske Borgerkrig (I 517), hvorved han omhyggeligt sørgede for, at det formelle Ansvar for Krigens Udbrud kom til at hvile paa Modstanderne (I 524).

Andre græske Statsmænd slippe heller ikke saa nemt fra det. En ret haard Dom rammer Epameinondas (II 290 f.), og Demosthenes haanes helt igjennem paa det Ubarmhjertigste. Dette hænger imidlertid sammen med et af Forfatterens Hovedsynspunkter.

De evindelige Borgerkrige mellem de græske Stater indbyrdes og de indre Partistridigheder i Forbindelse med Demokratiets Udskejelser indenfor de enkelte Stater havde ødelagt Landet politisk og økonomisk. Hvorfra skulde Redningen komme? Fra de «store Mænd»! Der er to græske Statsmænd, hvis Storhed Beloch anerkjender, Tyrannen Dionysios i Syrakus (II 176 f.) og Kong Philip af Makedonien; den Sidste er ham dog den største: «aldrig har nogen større Statsmand siddet paa en Throne» (II 485). Hvad Cæsar er for Mommsen, det er Philip for Beloch; Begge bringe Orden og Enhed i de forvirrede Forhold. Men der er dog en stor Forskjel: Militærdiktaturet kunde i Grækenland ikke medføre nogen varig Bedring i Forholdene; selv Dionysios's Værk sank sammen kort efter hans Død; kun det gamle, legitime, af Zeus indsatte Kongedømme kunde efter Beloch's Mening bringe Enhed i Hellas (II 477).

Men et Spørgsmaal maa vel være tilladt. Har Makedonien virkelig, som Beloch paastaaer (I 280 f.), bragt Hellas Redning fra den Elendighed, som fulgte med Splittelsen i de mange Smaastater? Selv efter Philips Tid vedbleve de græske Stater jo dog at hjemsøges af Borgerkrige. Hvorfor saa ikke hellere gjøre Romerne den Ære at betegne dem som Hellas's Redningsmænd?

Ved Betragtningen af det græske Aandsliv medfører Forfatterens Radikalisme ogsaa en anden Bedømmelse af Aanderne end den sædvanlige. Hvad bliver der af de store Mænd, som vi ere vante til at beundre? Hvor lille bliver ikke Sokrates! Forfatteren sætter hans Hovedbetydning deri, at han var den Første, der søgte at forsone Tro og Viden; han faldt som et Offer for den reaktionære Bevægelse, han selv havde været med til at

fremme, som alle Mæglere ildeseet af begge de stridende Retninger (II 15—17). Naar Forfatteren, ligesom han sætter Euripides over Sophokles (I 575), saaledes sætter Sophisterne i ethisk Henseende højt over baade Sokrates og hans Skole (I 625), og naar han i Demokrits atomistiske Theori seer Løsningen paa det Problem, som hidtil havde beskjæftiget de græske Tænkere (I 614), saa vil sikkert heller ikke Enhver give ham Ret heri; men derfor kan Læseren dog godt glæde sig over Standpunktets Konsekvens.

Beloch ender 2det Bind af sit Værk med Alexanders Erobring af Persepolis, og skjøndt han ved Bogens sidste Ord kaster Blikket ud i Fremtiden, synes det dog, derved at han har forsynet 2det Bind med et Register, at han hermed mener at have bragt sit Værk til en idetmindste foreløbig Afslutning. Med Perserrigets Erobring har Grækenland aabenbart efter hans Mening fuldendt sin verdenshistoriske Mission, og derfor kan han nedlægge Pennen her, ligesom Mommsen i sin Tid endte 3die Bind af sin Römische Geschichte med Slaget ved Thapsus. Naar man tidligere (som Curtius f. Ex. gjør) har sat Afslutningen et Par Aar før, nemlig ved Slaget ved Chæronea, saa var Grunden den, at man mente, at dermed var hele Grækerfolkets Herlighed forbi; Beloch derimod slutter af, hvor Herligheden først skal til rigtig at begynde. Vanskeligt er det naturligvis at sige, hvor man skal sætte Grænsen, hvis man overhovedet skal sætte nogen Grænse; men Persepolis's Erobring synes rigtignok snarere at betegne Afslutningen paa Persiens end paa Grækenlands Historie.

Til Trods for alle Indvendinger er Beloch's Griechische Geschichte imidlertid et Værk af stor Betydning, selv om det ikke kommer paa Højde med Mommsens romerske Historie, hvormed det, som sagt, ellers paa saa mange Punkter frister til Sammenligning. Een Ting savner man: den glimrende Karakteristik af de ledende Personligheder, som Mommsen giver. Men imod en Indvending af den Art har Forfatteren selv reserveret sig: Materialet tillader det ikke (I 32). I ethvert Tilfælde indeholder Værket de vægtigste Bidrag til Forstaaelsen af den græske Historie, den som selv en saa moderne Aand som Beloch ikke betænker sig paa at kalde «det vigtigste Blad i Menneskehedens Historie» (I 33).

Hans Ræder.

C. Julii Caesaris commentarii cum A. Hirtii aliorumque supplementis ex recensione *B. Kübleri*[1]. Vol. III. pars prior: commentarius de bello *Alexandrino*, rec. *B. Kübler*; commentarius de bello *Africo*, rec. *Ed. Wölfflin.* Lipsiae 1896, Teubner. Ed. maior: XLIV+104 pp.; ed. minor: 104 pp.

Quomodo factum sit, ut quum *Kübler* superiores commentarios recensuisset, *Wölfflin* bellum Africum recensuerit, ipse in praefatione sic explicat: «Quum ante hos quattuor annos Teubnero scriberem de Caesaris commentariis denuo edendis, bellum Africum mihi reservavi, non ut novis conjecturis libellum emendarem, sed ut, quae in editione mea (Lips. 1889) minus recte administraveram, et usu edoctus et novis subsidiis instructus ipse corrigerem.»

Editio illa, quam curaverunt *Wölfflin* et *Miodónski* (C. Asinii Polionis de bello Africo commentarius. Lips. 1889), qualis esset, dissertatione Danice scripta, ostendi[2]. — Jam anno 1893 in archivo suo[3] in recensendis dissertationibus *H. Mölkenii* (In commentarium de bello Africano quaestiones criticae. Argent. 1892) et *Wern. Mülleri* (De Caesaris quod fertur belli Africi recensione. Rostochii 1893) vir clarissimus plurima, quae in editione illa me aliosque offenderant, recantaverat: «Die Autorschaft des Asinius Polio [halte ich] nicht mehr für bewiesen» (!) — in editione nova nomen Asinii evanuit —; «wenn man das Buch aber einem geringeren Stilisten zuweist, so darf der Kritiker auch nicht mehr die Sprache glätten» (!) — in editione nova interpolationes illae prope trecentae uncis inclusae non jam inveniuntur. Cap. 22, 2 *paene*, pro quo verbo conjectura futilissima (cfr. diss. Dan. p. 104) *plane* positum erat, restitutum est. Cap. 40, 5; 50, 3 *postquam* — *quum*, cap. 4, 3 *simulatque* — *quum* (diss. Dan. p. 106) codices secutus in editione nova servavit. Codicem *Leidensem* (diss. Dan. p. 107), quo auctore in priore editione multa omiserat aut immutaverat, interpolatum nulliusque pretii esse confitetur. Ex editione priore nihil fere boni relinquitur, nisi commentarius, quo vir ille antiqui sermonis peritissimus librum instruxit. De nova editione ipsum audiamus: «Ecce habes, lector benevole, commentarium secundum optimos codices editum.» Progressum vel dicam regressum agnoscamus.

Kal. Oct. a. MDCCCXCVII.

Joh. Forchhammer.

[1] Cnf. huius ephem. vol. III p. 57.

[2] Caesar, Hirtius og Pollio. Historisk-kritisk Undersøgelse. In huius ephem. vol. IV p. 104 sqq.

[3] Archiv für lat. Lexicogr. u. Gramm. Vol. VIII p. 304; 607.

Th. Zielinski: Cicero im Wandel der Jahrhunderte. Ein Vortrag. Leipzig 1897, Teubner. IV+102 ss.

2000 års-jubilæet for Ciceros fødsel, den 3dje januar 1895, har ikke vakt megen opsigt i vor ellers så jubilæumselskende tid. Det foreliggende værk er vel det eneste, i alt fald det eneste af nogen betydning, som denne mindedag har fremkaldt. Z.'s foredrag er holdt i Petersburg-universitetets historiske selskab og nu udgivet på Tysk, forbedret og udvidet.

Bogens opgave er, som titlen viser, at følge Cicero ned gennem tiderne og betragte hver tids forhold til ham, hvordan man har dømt om ham, og hvad udbytte man har taget af ham. Han hører jo nemlig til de få, der «ikke blot selv har afspejlet deres tidsalders ånd, ikke blot har givet eftertidens kultur en øjeblikkelig impuls, men også i stadig, snart mere, snart mindre kendelig berøring har ledsaget den på dens videre udviklingsveje».

Efter en hurtig, velskreven oversigt over Cic.s offentlige liv, hvor Z. kraftigt betoner hans stærke og konsekvente vedholden ved det Scipioniske statsideal, som med Caesars eneherredømme var uigenkaldelig tabt, kommer forf. ind på sin egentlige opgave. Den begynder jo egentlig først ved Cic.s død.

Størst kulturhistorisk rolle af Cic.s litterære efterladenskaber har hans taler og filosofiske værker spillet, de første mest ved deres form, de sidste ved indholdet. Allerede Quintilian proklamerer hans taler som mønstre på god stil (*«ille se profecisse sciat, cui Cicero valde placebit»*), og det er et spørgsmål, om ikke uheldige virkninger kunde spores endnu i vore dages stil, hvis Seneca eller Tacitus var bleven den toneangivende stilist. Dog, det får stå hen; men hvor skulde kulturen have fået de impulser fra, som Cic.s filosofiske skrifter gav den? Dér var det ikke formen alene, der betog; indholdet, Cic.s religiøse filosofi, fik en betydning, som ingen kunde ane. Han, den store eklektiker, skulde blive en rig fundgrube for den kristne kirke, i hvis øjne al *haeresis* var en vederstyggelighed. Det var gennem kirkefædrene, at Cic.s ethik blev de følgende århundreders kulturelle ejendom, og højst ejendommeligt er det at betragte disse forfatteres forskellige syn på Cicero — Tertullian med sit tykhudede, man kunde fristes til at sige indremissionske, had til humanismen; Hieronymus, i hvis indre den kristne må føre svære kampe med Ciceronianeren; Lactantius og Ambrosius, der kristianiserer Cic.s filosofi; Augustinus, der af Cic.s *Hortensius* ledes til kristendommen. Men efter sin medvirken til grundlæggelsen af den kristne litteratur ligger Cic. i nogle hundrede år i dvale, skønt inkognito tilstede i kirkefædrenes skrifter. Så har kulturen pany en stor opgave til ham, og han bliver en højst betydningsfuld faktor i renaissance-litteraturens tilbliven. Tilmed opdager nu Petrarca og Coluccio Salutato (navnet er forskrevet hos Z.) hans

breve, og Cicero bliver fra abstraktion igen til en levende personlighed med menneskelige egenskaber, gode og dårlige. Det er atter nu ikke blot den fuldendte form, man beundrer og efterligner; som repræsentant for den sunde fornufts filosofi og den sunde kritik får Cic. en mægtig indflydelse på renaissance-litteraturen. I langt mindre grad ser reformatorerne en fører i Cic.; dog yder både Luther og Zwingli ham hyldest (Calvin derimod ikke) og stiller denne hedning i udsigt ved vorherres særlige dispensation at opnå hans nåde. Noget tvungent er her forf.s forsøg på at forklare sig Drumanns og Mommsens hårde domme over Cic. som en naturlig konsekvens af reformationen[1]. Endelig når vi ned til oplysningstiden. Af denne periodes skribenter sætter særlig Voltaire og Mably Cic. meget højt (Voltaire hylder jo endogså digteren Cic.), af revolutionens store taler er mere end én syet over Ciceroniansk læst, og den Romer-ånd, som revolutionsmændene gærne vil se svæve over deres handlinger, er næsten udelukkende hentet fra Cicero.

Hermed er bogens indhold kort gengivet. Den stiller sig en helt ny opgave, der til sin løsning kræver både en kundskabsrig og en åndrig mand. I begge retninger gør prof. Z. fyldest i rigt mål. Hans stil er kraftig, smuk og klar, som det sømmer sig en beundrer af Cicero. Alt i alt: bogen er interessant at læse og et værdigt jubilæumsværk for den Romer, der har ydet det største bidrag til vor tids kultur.

Randers, sept. 1897.

Valdemar Thoresen.

Sammlung wissenschaftlicher Commentare zu griechischen und römischen Schriftstellern. — *T. Lucretius Carus*, De rerum natura Buch III, erklärt von *Richard Heinze*. Leipzig 1897, Teubner. VI+30+176 S.

Eingestandener Massen ist die Interpretation der Schriftquellen wie die Grundlage, ja die Existenzberechtigung, der philologischen Wissenschaft so der Gipfel und das Endziel der philologischen Kunst. Sie muss daher immer das centrale des philologischen Universitätsunterrichts bleiben und giebt sowohl diesem als auch dem Schulunterricht in den alten Sprachen einen besonderen Vorzug, indem sie die selbstthätige Beschäftigung der

[1] Medens Z. bøjer sig for Mommsens «gratiøse fleuretstik» mod Cic., er han fuld af harme over Drumanns «*pöbelhafte Holzkomment.*» Hans iøvrigt vittige og tilintetgørende polemik mod P. Nerrlich skal vi ikke opholde os ved.

Schüler mit dem Quellenmaterial ermöglicht. Dass die Interpretation eines Textes sich für den mündlichen Unterricht in akademischen Uebungen so vorzüglich eignet, wobei man in der freieren Form von Frage und Antwort gerade das unter den gegebenen Verhältnissen nöthige oder wünschenswerthe zur Sprache bringen kann, ist vielleicht mit daran Schuld, dass wir in der philologischen Litteratur so wenige wirklich gute Commentare besitzen. Zwar an sogenannten Schulausgaben mit Commentar haben wir wahrhaftig keinen Mangel; aber wenn auch die meisten, namentlich der deutschen, über den Standpunkt der Schüler, wenigstens bei uns, weit hinausgehen und weit eher unsren Studenten in die Hände gegeben werden können, sind sie doch genöthigt schandenhalber auch auf den elementaren Standpunkt, dem sie dem Namen nach dienen wollen, gewisse Rücksichten zu nehmen. So entstehen jene unerfreulichen Zwitterwesen, die nach der alten Definition im Wasser sterben und in der Luft nicht leben können. Wenn man die guten alten Commentare aufschlägt (was man nicht versäumen soll), wie Manutius zu Cicero oder Lambinus zu Horaz, findet man darin neben Erklärungen der auch dem reiferen Verständniss schwierigen Stellen und Erläuterungen des sachlichen und historischen längere Erörterungen mit Belegstellen über sprachliche und antiquarische Gegenstände, wie sie damals, wo es noch keine Handbücher gab, ihre volle Berechtigung hatten. Aber manches der Art schleppt sich ohne Berechtigung auch heute noch in unsren Commentaren fort, wo die Sache besser mit einem Verweis auf ein Handbuch abzumachen wäre. Und andererseits nehmen, wo neues beigebracht wird, solche Erörterungen zuweilen einen so breiten Raum ein und lösen sich so sehr von dem vorliegenden Texte los, dass sie in eine besondere Abhandlung eher denn in einen Commentar gehören. Die mannigfache Belehrung, die diese Art bei Lobeck bringt, darf nicht darüber täuschen, dass es ein Abweg ist. Der Commentar soll ja nur ein Diener des Textes sein, der seinem Herrn die Schwierigkeiten aus dem Wege räumt und ihm verständnissvolle Aufnahme sichert. Aber ein vollkommener Diener, in jedem Sattel gerecht. Wenn wirklich die von den Jahrhunderten aufgehäuften Schwierigkeiten des Mitempfindens schwinden sollen, so dass der Commentar uns die Voraussetzungen beibringt, die den ursprünglichen Lesern von Haus aus mitgegeben waren, müssen die beiden Hauptseiten, die sprachliche und die reale, gleichmässig berücksichtigt werden, und solcher Commentare giebt's recht wenige. Das neue Unternehmen der Teubnerschen Buchhandlung, wovon das vorliegende Buch die zweite Probe ist, den grossen kritischen Ausgaben entsprechend eine Sammlung wissenschaftlicher Commentare den commentirten Schulausgaben zur Seite zu stellen, ist daher gewiss mit Freude zu begrüssen, besonders bei der jetzigen Richtung der Philologie, die dafür bürgt, dass allerlei Klein-

krämerei das wesentliche nicht überschatten wird. Als erster Band und gewissermassen als Programm ist Kaibels Bearbeitung von Sophokles' Elektra erschienen, und unter den in Aussicht genommenen Bänden sind so vielversprechende Sachen wie Tibull von F. Leo und Herodot V—VI von Kaibel. Neben Plautus' Rudens von Marx und Ovids Heroiden von Ehwald wird man mit Befriedigung auch spätere und seltner gelesene Werke unter den versprochenen Bänden finden, wie den Paidagogos des Clemens Alexandrinus von E. Schwartz und Minucius Felix von E. Norden; für die spätere Litteratur gebricht es bekanntlich fast ganz an neueren Commentaren, theils wegen einer stockphilologischen Missachtung dessen, was nicht innerhalb der engherzig und unhistorisch abgegrenzten «klassischen» Periode fällt, theils weil man bisher aus praktischen Rücksichten sich wesentlich an die Schulautoren hielt. Natürlich braucht und verdient nicht alles und jedes einen ausführlichen Commentar nach modernen Grundsätzen (so wird wohl mancher mit einigem Erstaunen fragen, wodurch das Gedicht Aetna die Ehre verdient hat in die Sammlung aufgenommen zu werden; eine Bearbeitung von Sudhaus und Vollmer wird als nächster Band in Aussicht gestellt); aber ohne Zweifel ist eine Fülle von lohnenden Aufgaben vorhanden, deren Bearbeitung in dem Geiste der vorliegenden Sammlung eine sehr wünschenswerthe Erweiterung der wirklich gelesenen Schriftsteller herbeiführen könnte, z. B. die ebenso reiche als wenig bekannte Sammlung der Hippokratischen Schriften, die ja hoffentlich bald mit einem zuverlässigen kritischen Apparate vorliegen werden. Bei dem erfreulichen Aufschwung der byzantinischen Studien ist est wohl auch nicht ausgeschlossen, dass ein byzantinischer Schriftsteller — es braucht nicht gerade ein Geschichtswerk zu sein, wo doch etwas schon vorliegt — eines eingehenden Commentars gewürdigt wird, der die Hauptgesichtspunkte bei der Erklärung dieser Art von Litteratur klar machen und so von grosser vorbildlicher Bedeutung werden könnte.

Dass unter den lateinischen Schriftstellern Lucretius zuerst an die Reihe kam, ist begreiflich. Für die zusammenhängende Erklärung dieses des originellsten von allen erhaltenen römischen Dichtern — denn das ist er trotz dem entlehnten Stoff — ist auch nach Lachmann, den die Kritik und die sprachliche Seite ganz in Anspruch nahmen, und Munro manches zu thun, und eine Hauptfrage, wie er die epikureische Lehre wiedergiebt, ist jetzt durch Useners Epicurea sehr wesentlich gefördert, wo man eine bequeme und zuverlässige Zusammenstellung der Nachrichten über jeden einzelnen Punkt des Systems findet. Die Wahl des dritten Buchs ist ebenfalls eine sehr glückliche; es ist nicht nur, wie der Herausgeber bemerkt S. V, in sich abgeschlossen und poetisch sehr werthvoll, sondern fesselt schon durch seinen Gegenstand. Mancher wird sich gern der Bewunderung Voltaires gerade für

das dritte Buch erinnern (Oeuvres XXXI S. 450 son troisième chant est un chef d'oeuvre de raisonnement, et il faut avouer que, quand notre illustre Polignac réfute ce troisième chant, il ne la réfute qu'en cardinal; LVIII S. 202 je ne vous demande que la lecture de cinquante pages de ce troisième livre; c'est le plus beau préservatif contre les sottes idées du vulgaire, c'est le plus ferme rempart contra la misérable superstition).

Der Text ist sehr conservativ gestaltet. Die leidigen Versumstellungen, womit man auch den Lucretius heimgesucht hat, indem man von falschen Vorstellungen von den antiken Compositionsgesetzen ausging, doppelt falsch, wo es sich um eine unvollendete Arbeit handelt, sind auf ganz wenige und einleuchtende beschränkt. Andererseits muss hervorgehoben werden, dass Versuche unhaltbares durch Interpretationskünste zu vertheidigen, so viel ich sehe, nicht vorkommen. Von den aufgenommenen Emendationen ist weitaus die Mehrzahl alt und unzweifelhaft; eigene Vorschläge des Herausgebers stehen nur viermal im Text, und ebenso oft sind sie mit einem «vielleicht» im Apparat erwähnt und im Commentar begründet. Ansprechend sind von diesen Coniecturen v. 852 *ut* für *et* und v. 969 *antehac* für *ante haec*. Zwei betreffen loci conclamati, die auch so nicht geheilt sind; v. 493, wo für *animam spumans in* mit einigem Zweifel *animā spumas ut* vorgeschlagen wird, ist, von dem wenig passenden *animā* (aus der Seele) abgesehen, das *distracta* (membra) *per artus* unverständlich — die Epilepsie zerreist doch nicht den Körper Glied für Glied — und durch VI 797 nicht vertheidigt; v. 658 ist *utramque* (partem) für *utrumque* besonders deshalb unbefriedigend, weil v. 637, worauf es sich zurückbeziehen soll — v. 642—56 sollen eine Einlage aus anderer Quelle sein, und dergleichen hat Lucretius zuweilen gethan —, im allgemeinen von *utraque pars corporis*, nicht *serpentis*, die Rede ist. V. 337 scheint mir *propterea* für *praeterea* nicht gerade nothwendig, v. 433 das *genuntur* Lambins dem *feruntur* (für *geruntur*) vorzuziehen, da es doch nur auf die Entstehung der simulacra ankommt, nicht auf das Wie. Ganz unwahrscheinlich ist v. 194 *constat* für *exstat*; gerade in dieser Gegend kommt *constare* so oft vor, dass die umgekehrte Verwechslung weit glaublicher wäre, und es ist nicht einzusehen, wesshalb Lucretius den kleinen Schritt von *maioribus esse elementis* zu *levibus corporibus exstare* nicht hat thun dürfen, besonders da der Ablativ auch sonst bekanntlich Stoff bezeichnen kann; der umgekehrte Uebergang findet bei *constare* statt v. 167 *corporea natura constare* (von, nicht aus). Die Coniectur v. 58 *mala re* für *manare* scheint mir schon an und für sich verfehlt; und wenn die Itali hier *manet res* bieten, was der Herausg. ohne Grund beanstandet (*res* und *persona* bilden einen ebenso guten Gegensatz als das gewöhnliche *res* — *species*), hat das denn nicht als Ueberlieferung zu gelten? Ueber-

haupt hat man sich bei Lucretius noch nicht dazu entschlossen die alte Handschrift Poggios ernstlich aus den italienischen Abschriften wiederherzustellen; es wird eine mühsame Arbeit sein, muss aber gethan werden, ehe man die Ueberlieferung als vollständig festgelegt betrachten kann. Der Hg. will nach S. V die italienische Ueberlieferung, wo sie in sich übereinstimmt, mit C bezeichnen, und das geschieht denn auch zu v. 266, 375, 657, 747, 851, 941?, 994. An den übrigen Stellen, wo eine offenbar richtige Lesart den «Italis» zugeschrieben wird, soll man wohl also an Coniectur eines unbekannten (vor Marullus, Pontanus usw.) glauben, auch z. B. v. 458 *fatisci* für *faetis* A B. Ohne Zweifel steckt in diesen vorzüglichen Lesarten der Itali viel mehr Ueberlieferung, als man gewöhnlich annimmt; wie viel, lässt sich allerdings nach den vorliegenden Collationen nicht sagen. Mit der Misachtung der Itali hängt es zusammen, dass ihre richtigen Lesarten, wenn sie mit zweiter Hand auch in A B stehen, im Apparat nur mit den Siglen A^2 B^2 erscheinen (s. S. VI). Die übrigen Entscheidungen des Hg.'s in kritischen Dingen sind meist zu billigen. Sehr beachtungswerth ist der Versuch *suadet* v. 84 zu halten durch starke Interpunction nach v. 82. *Spicarumque* v. 198 hält der Hg. trotz Brieger für corrupt; sonderbar und wenig glücklich gewählt ist es ja, aber unmöglich finde ich es nicht. Die gegen *mens recipit* v. 239 erhobenen Bedenken sind wenig begründet (vgl. Cicero de off. III 119; Seneca epp. 82, 17; Quintil. X 7, 31). Der folgende Vers, den der Hg. ebenfalls mit einem Kreuz versieht, scheint mir von Winkelmann evident verbessert: *quaecumque elementa voluta(n)t.* V. 362, der gewöhnlich als corrupt gilt, wird mit Polle richtig erklärt und dadurch gegen jede Aenderung geschützt.

Dem eigentlichen Commentar geht eine vortreffliche Einleitung voraus S. 33—46, worin die Psychologie Epikurs und das Verhältniss des Lucretius zu unsern sonstigen Quellen für diesen Theil des Systems kurz und klar dargelegt werden. Die verkehrten Versuche die beiden parallelen Eintheilungen der Seele (die Zweitheilung in animus und anima und die Viertheilung v. 231 ff.) irgendwie mit einander zu vereinigen werden S. 41 mit Zeller und Giussani zurückgewiesen, ausführlicher S. 78 ff., wo aus der unvermittelten Nebeneinanderstellung sehr ansprechend auf eine andere Vorlage für 231—322 geschlossen wird.

Der Commentar ist ausführlich und, was das sachliche betrifft, erschöpfend ohne Weitschweifigkeit; überall wird, dem Programm gemäss, den Intentionen des Dichters genau und oft scharfsinnig nachgegangen ohne überscharfsinnige Subtilität. Ich greife als Beispiele ein paar Bemerkungen heraus, die entweder neues bieten oder anderen Erklärungen gegenüber das richtige treffen. Die auffallende Hervorhebung der Todesfurcht als Ursache der Begierden v. 63 ff. wird aufgehellt durch Anführung von Porphyrios

de abstin. I 54, dabei auch *cunctarier* v. 67 gegen Lachmann und Munro einfach und natürlich aufgefasst. V. 171 wird *intus* gegen Munro mit *adacta* verbunden, was allein zulässig ist; ob dagegen *suavis* v. 173 in diesem Zusammenhang wirklich möglich ist, scheint mir zweifelhaft (*in terra* wird mit Recht beibehalten und treffend erklärt; Briegers *interea* verstehe ich überhaupt nicht). V. 216 wird *esse nexam per venas* richtig verbunden, nicht *esse seminibus*. V. 223 wird *sucus* mit II 845 in der Bedeutung «Geschmack» belegt, wodurch der Anstoss verschwindet; ebenso wird v. 371 das auffallende *Democriti viri* verständlich gemacht durch die Erklärung *Democriti sancta viri sententia* = *Democriti sancti viri sententia* mit bekannter Vertauschung. Vermisst habe ich eigentlich nur hier und da Beleuchtung der eigenthümlichen Stellung des Lucretius in sprachlicher Rücksicht, lexicalisch wie syntaktisch; zum vollen Verständniss gehört doch auch, dass der Leser nachempfindet, wo der Dichter in Anlehnung an Ennius archaistisch spricht, und wo er aus der Sprache seiner Zeit neues schöpft; eine durchgeführte Vergleichung mit Ciceros Aratea und mit dem moderneren Catull wäre hier am Platze gewesen. Auch über die Entwickelung seines Stils während der Arbeit hätte man gern etwas erfahren, aber das ist freilich ein fast unbebautes Feld. Metrische Bemerkungen sind ebenfalls auffallend spärlich.

Zum Schluss nur einige Kleinigkeiten, wesentlich als Quittung für mannigfache Anregung.

Der vom Hg. hübsch erläuterte Gegensatz *hirundo cycnis* v. 6, der sonst nicht vorzukommen scheint, steht im Fragmentum mathematicum Bobiense (d. h. Anthemius) Hermes XVI 280 *τὸ γὰρ ὡς ἀληθῶς κύκνοις χελιδόνας εἰς ἴσον ἐλθεῖν*, war also doch wohl sprichwörtlich.

S. 52 unten wird Ciceros Tadel Tusc. I 48 auf Vorlagen des Lucretius bezogen; warum nicht auf ihn selbst? Die Geschichte von Cicero als Herausgeber des Gedichts ist ja doch, wie das meiste in der Notiz des Hieronymus über Lucretius, eitel Construction.

V. 68 möchte ich doch *se* auch zu *remosse* nehmen; sonst ist es auffällig, dass es überhaupt da steht, besonders weil der aoristische Infinitiv des Perfects sonst nicht in Acc. cum inf. vorkommt.

Zu v. 75 bezweifelt der Hg. den Acc. cum inf. nach *macerat invidia*; vgl. aber Cic. Brut. 147 und epp. III 10, 4 (nach voluptatem capio), Curtius VI 3, 15 (nach dolore adfici), auch Cic. epp. VII 10, 1 (nach subinvideo) und Verg. Aen. IV 349 (nach quae invidia est).

Die Erklärung des *exsultat* v. 141 als vom «ungefesselten Rosse» hergenommen scheint mir gesucht; der Uebergang vom

«hüpfenden» Herzen zum Hüpfen der Empfindung ist kaum härter, als wenn man vom «pulsirenden Leben» spricht.

Das sehr eigenthümliche *sibi* v. 145 hätte einer Erläuterung bedurft; vgl. ausser *suus sibi* (s. Draeger) unten v. 333, Tacitus hist. IV 23, 5. Der Uebergang zu diesem Gebrauch wird deutlich durch Stellen wie I 506; vgl. auch Madvig zu De fin.[3] S. 465, Caesar b. Gall. VII 52, bell. civ. I 76, Quintil. IX 4, 15.

V. 163 ist die Eigenthümlichkeit des Gebrauchs von *corripere* nicht hervorgehoben; es steht sonst nur von dem Sich-Aufraffen, Sich-Zusammennehmen des Subjects (und das liegt doch auch eigentlich in dem *con*-), hier aber von der Einwirkung der Seele auf den Körper. Ebenso wenig ist bei *etiam atque etiam* v. 228 bemerkt, dass es hier nicht «immer wieder» ist, sondern eher «um es zu wiederholen», wie IV 1207, Cic. epp. XVI 15 (das Citat II 337 ist durch irgend einen Druckfehler verunstaltet).

J. L. Heiberg.

Sophokles Elektra, erklärt von *Georg Kaibel*. (Samml. wissensch. Comment. zu griech. u. röm. Schriftstellern.) Leipzig 1896, Teubner. VIII+310 S.

Ueber Ziel und Berechtigung der «Sammlung wissenschaftlicher Commentare» wird anderswo in diesem Bande eingehend gesprochen; ich möchte nur dem Wunsch Ausdruck geben, dass unter die zu bearbeitenden Schriftsteller so bald wie möglich auch Homer aufgenommen werde. Bei keinem vielgelesenen antiken Autor ist wol das Bedürfnis einer wissenschaftlichen Erklärung, wenn auch nur einer einzelnen Partie, so dringend.

Die vorliegende Ausgabe ist nicht allein als erster Band der Sammlung erschienen, sondern auch von dem Leiter des ganzen Unternehmens bearbeitet. Man wird daher voraussetzen dürfen, dass der Kaibelsche Commentar als Musterbeispiel einer wissenschaftlichen Erklärung aufgefasst werden und wie überhaupt, so auf die folgenden Bände der Sammlung eine nachhaltige Wirkung ausüben wird. Er verdient darum, ebensosehr als um seines eigenen Werthes willen, ganz besondere Beachtung.

Nach einer kurzen Vorrede, worin K. über seine kritischen und exegetischen Grundsätze Auskunft gibt, folgt der Text mit kritischem Apparat. Dieser fusst auf der Ausgabe von Jahn-Michaëlis; neues handschriftliches Material ist nicht beigebracht. Der Text ist, wie billig, nicht auf den Laurentianus allein gestellt, sondern neben diesem der Parisinus 2712 als selbständige Quelle anerkannt; von beiden werden sämmtliche Lesarten angeführt. In

der Behandlung des Textes ist Kaibel durchaus conservativ. Es werden natürlich einige, meist ganz evidente Conjecturen von Andern in den Text aufgenommen; von K. selbst nur äusserst wenige. Vorschläge von Andern, die nicht aufgenommen sind, werden im Apparat nicht angeführt; dagegen werden natürlich viele im Commentar erwähnt und durchgängig abgelehnt, mitunter sogar ohne Nennung des Urhebers. Es wäre wol praktisch gewesen, Conjecturen die im Commentar direkte Erwähnung finden, auch im Apparat anzuführen. — Die eigenen Vorschläge des Herausgebers zeugen alle von reifer Erwägung und guter Methode; eine ganz evidente Besserung habe ich unter ihnen nicht gefunden.

Auf den Text folgt eine Einleitung, deren Hauptstücke eine Analyse des Stücks und eine Behandlung der Prioritätsfrage zwischen der Sophokleischen und der Euripideischen Elektra sind. Im der Analyse hat Kaibel im Ganzen das Richtige gesehen und scharf hervorgehoben; über Einzelheiten lässt sich ja immer streiten. In der Prioritätsfrage nimmt er gegen v. Wilamowitz Stellung; obschon ich nicht glaube, dass v. W. seine glänzende Hypothese erwiesen hat, so kann ich doch ebensowenig die Gegengründe Kaibels durchschlagend finden; es scheint in der That sehr schwer, zn einem objectiven Ergebnis zu gelangen.

Bei dem sehr ausführlichen Commentar springt vor Allem in die Augen die sorgfältige Darlegung des Zusammenhangs. Jede Scene und jede Replik wird genau auf ihr Verhältnis zur Umgebung geprüft; an vielen Stellen wird sogar fast bei jedem Wort nach der Absicht des Dichters gefragt. Dabei ist es nicht etwa blos auf die logische Verbindung abgesehen: auch das Ethos, die Stimmung wird überall berücksichtigt und ausführlich dargelegt. Der Commentar ist in diser Beziehung eine geradezu staunenswerthe Leistung zäher Energie und strenger Ehrlichkeit: an keiner Schwierigkeit wird vorbeigeschlichen, keine Frage wird umgangen; viele werden neu gestellt. Zu diesem Vorzug, der schon ganz allein dem Commentar einen hervorragenden Platz geben würde, kommt noch eine bedeutende Sprach- und Stilkenntnis: Parallele aus Homer, den Tragikern, Herodot und der attischen Prosa stehen Kaibel in grosser Fülle zu Gebote, und zwar solche, die aus keinem Hülfsbuch zu entnehmen sind. Und diese echte Gelehrsamkeit wird nirgends dazu missbraucht, den Sophokles zu schulmeistern; überall sucht K., seinem im Vorwort ausgesprochenen Grundsatz getreu, dem Dichter die Freiheit des Ausdrucks zu wahren. — In syntaktischen Dingen kommen einige Wunderlichkeiten vor, wie die Vertheidigung des *ἐλάνθανεν* ohne *ἄν* 914, die an eine längst abgethane Behandlungsweise grammatischer Dinge erinnert. — Neben der grammatisch-stilistischen Erklärung tritt die sachliche (im engern Sinn) etwas in den Schatten. Es mag dies teilweise am Stoffe liegen; dennoch ist es wol nicht Zufall, wenn zu den wenigen Stellen, wo eine wirklich vorhandene

Schwierigkeit nicht genügend berücksichtigt ist, die *Πέλοπος ἱππεία* 504 gehört. Denn durch die Annahme, dass Sophokles einer Version gefolgt sei, wonach Oinomaos auf Lesbos zu Hause ist, verwickelt man sich nur in neue Schwierigkeiten. Auch die Erklärung von 743 f. (Sturz des Orestes vom Wagen) wird der bedenklichen Stelle nicht gerecht. Doch das sind Ausnahmen; im Ganzen ist auch diese Seite der Aufgabe befriedigend gelöst.

Gesunde Grundsätze der Kritik und Erklärung; grosse Energie in der Durchführung derselben; vollständige Beherrschung der Sprache und des gelehrten Apparats — das sind Vorzüge, die dem Kaibelschen Commentar einen hohen und eigenartigen Werth verleihen. Daneben sind freilich auch Schwächen vorhanden, die bei der hervorgeschobenen Stellung der Arbeit stärker betont werden müssen als vielleicht sonst nöthig wäre.

Über die «ärgerliche Umständlichkeit der Paraphrase» klagt K. selbst in der Vorrede. Es fragt sich aber, ob diese Paraphrase überall nothwendig war. Gewiss ist es gut, dass der Erklärer überall sich selbst nach dem Sinn genau fragt; aber es ist wol nicht nothwendig, dass er uns überall die Antwort gibt. Wo der Sinn einfach ist, wo das unmittelbare Verständnis den ganzen Inhalt der Stelle erschöpft, da schweigt der Erklärer besser: auch sein Schweigen kann beredt sein. Von dem Vorwurf, überflüssige Erklärungen zu geben, kann Kaibel nicht überall freigesprochen werden. Aber freilich kommt es häufiger vor, dass er Erklärungen gibt, die an sich nicht überflüssig sind, dennoch aber besser fortblieben, weil sie einen andern als den einfachen und natürlichen Sinn in die Stelle hineinlegen Bei dem steten Fragen nach Zusammenhang und Absicht ist ihm mitunter passirt, einen künstlichen Zusammenhang zu konstruiren und Absicht da zu finden wo keine ist.

Um hiervon Beispiele zu geben, greife ich der Kürze halber eine Scene heraus, deren Erklärung freilich bei Kaibel zu den am wenigsten gelungenen gehört. Es ist der grosse Wortstreit zwischen Elektra und Klytaimestra 516—609.

Gleich im Anfang soll die durch den Traum verursachte Erregung der Kl. ausgedrückt sein: «ihre Worte sind voll von Furcht, Aerger, Empfindlichkeit»; «man merkt ihr die Freude an, dass sie El. gleich an der Thüre findet»; u. s. w. Ich gestehe, ich merke von alle dem nichts. Kaibel muss es aber merken; denn sonst kann er die Scene nicht psychologisch motiviren; und psychologisch motivirt muss alles sein[1]. Die Mo-

[1] Ein anderes Beispiel von dieser Manier ist zu charakteristisch um nicht angeführt zu werden. Bei der Frage, wie sich Sophokles zu der seit Aeschylus feststehenden Fortsetzung der Sage verhalten hat, verweist Kaibel auf Vs. 1424, wo Orest sagt: *τἀν δόμοισι μὲν καλῶς, Ἀπόλλων εἰ καλῶς ἐθέσπισεν*. «Das ist der nagende Gewissenszweifel, und hätte er das zum *μέν* gehörige *ἐγὼ δέ* (*sic!*) ausgeführt..., er würde nicht anders

tivirung ist aber schlecht: es würde unter keinen Umständen der Mutter einfallen, sich vor der Tochter, deren Standpunkt sie doch genügend kennt, zu rechtfertigen. Das konnte und musste sie gleich nach der That versuchen; jetzt, zehn Jahre nachher, ist es zu spät. Der Dichter aber will, dass die zwei Standpunkte in Rede und Gegenrede zum Ausdruck gelangen; daher die Scene. Natürlich leitet er sie so ein, dass man ein Bild von der Art bekommt, wie die Mutter und der Stiefvater die Tochter behandeln; und von da macht er mit grosser Kunst (aber ganz unpsychologisch) den Uebergang zur eigentlichen Rede.

519 f. *οὐδὲν ἐντρέπῃ ἐμοῦ γε· καίτοι πολλὰ πρὸς πολλούς με δὴ ἐξεῖπας ὡς θρασεῖα καὶ πέρα δίκης ἄρχω* u. s. w.: «du die Tochter nimmst auf mich wenigstens deine Mutter natürlich keine Rücksicht; das ist unbillig, da du doch» vor allen Leuten mich verklagst, dass ich dich ohne Veranlassung misshandele (ich ergänze die Paraphrase in Kaibels Sinn). Es hat dies, so viel ich sehe, gar keinen Sinn. Kl. sagt: «sobald Aeg. fort ist, nimmst du auf mich keine Rücksicht; das beweist am besten, wie falsch deine Behauptungen von meiner tyrannischen Behandlung sind (*ἄρχω* ist mit Hermann = «herrsche» zu verstehen); vor mir hast du wahrlich keine Furcht». Nur so wird *καίτοι* begreiflich. — 525. *πατὴρ γάρ, οὐδὲν ἄλλο σοι πρόσχημ' ἀεὶ ὡς ἐξ ἐμοῦ τέθνηκεν*: «*πατήρ* gehört eigentlich als Subject in den abhängigen Satz.» «Die Interpunction nach *οὐδὲν ἄλλο* setzt diese Worte dem *πατήρ* parallel, als ob Klyt. noch etwas anders getödtet hätte.» Allzu fein: das einfache Verständnis fordert *πατήρ* als Subject beider Sätze; *ὡς ἐξ ἐμοῦ τέθνηκεν* ist nachträgliche Erläuterung dazu, womit *οὐδὲν ἄλλο* nicht das Geringste zu thun hat. (Gleich danach ist 527 *τῶνδ' ἄρνησις οὐκ ἔνεστί μοι* und damit das folgende *γάρ* fein und richtig erklärt; ebenso 531 die Bedeutung von *τὴν σὴν ὅμαιμον* richtig hervorgehoben.) — 532 f. soll die «mühsamere Satzbildung empfinden lassen, dass der Mutter die Erörterung der Tochter gegenüber peinlich ist.» Derartige Erörterungen natürlicher Dinge waren den Griechen überhaupt nicht «peinlich»; sollten es auch nicht sein. Dagegen kommen mühsame Satzbildungen bei Sophokles auch ohne besondere Veranlassung oft genug vor.

558 ff. Das überlieferte *λέξω*, wofür man (mit Recht) *δείξω* eingesetzt hat, wird durch eine künstliche und zum Theil unverständliche Erklärung vertheidigt. Was dabei herauskommt, ist ausserdem «mit vornehmer Keuschheit» gesagt. Die vornehme Keuschheit der Electra besteht sonst darin, dass sie die Sachen

---

geredet haben als in den Choephoren». Wenn jene Worte mehr als eine gleichgültige Redensart sind, so enthalten sie zur Charakterisirung von Orests Stimmung gar nichts, sondern sind nur ein Ausdrück dafür, dass Sophokles auf die weitern Folgen der That einzugehen ablehnt. «Nagender Gewissenszweifel» wird in der Tragödie deutlicher bezeichnet.

ohne viel Aufhebens beim rechten Namen nennt, wie 587 ff. zur Genüge beweisen. Hier ist der einfache und auf den ersten Blick einleuchtende Zusammenhang dieser: «Du sagst dass du meinen Vater getödtet hast; genügt das nicht ganz allein, gleichgültig ob du es mit Recht oder Unrecht gethan hast (oder mit K.: gethan zu haben behauptest; das ist für den Sinn gleichgültig)? Aber ich will dir noch dazu zeigen, dass du es nicht mit Recht gethan hast (was K. über *οὐ δίκῃ γ' ἔκτεινας* sagt, ist mir völlig unverständlich), sondern dass Aigisth dich überredet hat.» Damit gibt sie zugleich die Disposition für ihre ganze Rede.

566 ff. wird so erklärt, dass Agamemnon den Hirsch gefangen und nachher zu Hause getödtet habe. Wie Kaibel darauf verfallen konnte, wird nur verständlich, wenn man bedenkt, dass er den advokatorischen Charakter beider Reden gründlich verkannt hat. Eben deshalb wundert er sich auch S. 162 sehr, dass Sophokles Klyt. von der Sünde gegen die Göttin gar nichts wissen lässt. Es ist doch ein alter und sehr praktischer Kunstgriff, eine Thatsache, die unbequem ist, in der Gerichtsrede einfach zu ignoriren und zu raisonniren als ob sie nicht vorhanden wäre. Das thut Klyt.; und etwas Ähnliches thut Elektra, wenn sie über Agamemnons Versündigung gegen die Göttin mit einigen undeutlichen Redensarten hinweggeht. Aber natürlich muss man in diesen Redensarten die feststehende Sage suchen und nicht etwas Nagelneues hineinlegen. — Ein echt advokatorisches Sophisma steht noch in Elektras Rede 573 f.: *οὐ γὰρ ἦν λύσις ἄλλη στρατῷ πρὸς οἶκον οὐδ' εἰς Ἴλιον.* El. schmuggelt hier etwas ein, das in der Sage sinnlos wäre, aber für die Vertheidigung freilich nothwendig ist. Auf das Advokatorische hat K. auch hier nicht aufmerksam gemacht.

595 «*ἀλλ' οὐ γὰρ οὐδὲ νουθετεῖν ἔξεστί σε,* geschweige denn zu hoffen, dass du's bereust und änderst, die du nicht müde wirst auszusprengen, dass wir dich verleumden.» Allzu künstlich; es heisst: «doch wozu reden; du duldest ja nicht einmal, dass man dich zurechtweist, obgleich du überall sagst, dass wir dich schmähen» (*νουθετεῖν* hat seinen Gegensatz in *κακοστομεῖν*); *καί σ' ἔγωγε δεσπότιν . . . νέμω*: «überhaupt behandelst Du uns als Sklaven, nicht als deine Kinder.» Letzteres fasst K. im Anschluss an das Vorhergehende so: «ja doch, Du hast Recht; nicht weniger eine Herrin bist Du gegen uns als eine Mutter» — was ich wiederum nicht verstehe.

Vs. 605, nachdem El. gesagt hat, dass sie den Orest als Rächer ihres Vaters erzogen hätte, wenn sie es vermocht hätte, heisst es: *τοῦδε γ' οὕνεκα κήρυσσέ μ' εἰς ἅπαντας εἴτε χρὴ κακὴν εἴτε στόμαργον* u. s. w. «Also lass dich dadurch, dass der Vorwurf unberechtigt ist, nicht abhalten.» Aber der Vorwurf ist ja, wenn auch nicht thatsächlich wahr (denn El. hat freilich die Mittel nicht, den Bruder zu unterhalten), doch an

sich nicht ungerechtfertigt, wie El. gerade eingestanden hat. Also heisst *τοῦδε γ' οὕνεκα*, wie gewöhnlich: so weit es darauf ankommt, d. h. wenn du nur das meinst; denn das betrachte ich als keinen Vorwurf. (Ganz ebenso steht *τοῦδε γ' οὕνεκα* 387, worauf sich K. beruft; er hat es dort richtig erklärt.)

Endlich 609 *σχεδόν τι τὴν σὴν οὐ καταισχύνω φύσιν*: «sind sie (die Eltern) schlecht, so ist das gutgerathene Kind ein Wunder, aber rein physisch macht es gleichfalls seiner Abstammung Unehre, da nach der Natur gute von guten, schlechte von schlechten abstammen müssen.» Das ist doch eine sonderbare philosophische Erwägung statt der einfachen Bemerkung, dass der Ausdruck von guten auf schlechte Eltern übertragen ist, indem man den Begriff «zu Schanden machen» vergass und nur die Vorstellung der Ähnlichkeit beibehielt («so schlage ich wenigstens nicht aus der Art meiner Mutter»).

Es wäre gewiss ungerecht, die Erklärung dieser Scene als typisch für den ganzen Commentar zu nehmen. Aber für dessen Fehler scheint sie mir freilich typisch zu sein. Sie beruhen zunächst darauf, dass über die Einzelheiten zu viel nachgedacht ist. Es sieht so aus als ob der Satz *αἱ δεύτεραι φροντίδες σοφώτεραι* für die Kaibelsche Erklärung überall massgebend gewesen sei. Er sollte das jedenfalls nicht sein. Es gibt Fälle, wo gerade der entgegengesetzte Grundsatz am Platze ist; wo es gilt, das erste, unmittelbare Verständnis unentwegt festzuhalten und, wenn nöthig, durch eindringende Prüfung zu unterbauen.

Welches Verfahren vorzuziehen ist, das hängt natürlich zunächst von der Beschaffenheit der einzelnen Stelle ab; daneben kommt aber auch der Gesammtcharakter des Schriftstellers in Betracht. Dadurch erhält die Frage eine weiterreichende principielle Bedeutung. Die Schwierigkeiten der Tragikerinterpretation beruhen in erster Reihe gar nicht darauf, dass diese Dichter besonders tiefsinnig gewesen sind und ihre Stücke mit feinster Berechnung geschrieben haben. Es war dies sowol durch ihr eigenes Wesen wie durch die Bedingungen der Kunstart ausgeschlossen. Die Tragödie war auf den Augenblick und die Masse berechnet. Sie zeichnet deshalb mit grossen, festen Zügen, die von weither deutlich zu erkennen sind, und kümmert sich meist nicht um die feinere Nuancirung des Bildes; und sie spricht, was gemeint ist, offen und deutlich aus, und vermeidet durchgängig Andeutungen und feine Beziehungen. Darum hat das unmittelbare Verständnis meist Recht, wo es überhaupt möglich ist. Natürlich ist es nicht immer möglich; aber das liegt meist an ganz andern Dingen: an dem grossen conventionellen Apparat, den die Tragödie mitschleppt, und der sich sowohl im Inhalt wie in der Form geltend macht; und vor allem daran, dass die Leute anders denken und empfinden als wir Modernen. Anders, und meist einfacher; aber das macht die Sache gar nicht leichter. So bleiben Schwierigkeiten genug

für die Erklärung. Sie lassen sich durch keine Formel und überhaupt nur annähernd lösen; aber wer sich von dem Grundsatz lossagt, dass was gemeint ist, auch offen und deutlich gesagt sein muss, der läuft auf diesem Gebiete Gefahr, sich vom Ziele zu entfernen statt sich ihm zu nähern.

Wer die hier angedeuteten Grundbedingungen der Tragikererklärung anerkennt, der wird über die Mängel des Kaibelschen Commentars nicht wesentlich anders urtheilen können als ich es oben gethan. Allein es wäre sehr ungerecht, wenn man über den Mängeln die Vorzüge vergessen würde. Beide hängen aufs engste zusammen; auch wo Kaibel irre geht, regt er oft zu klarerem und tieferem Verständnis an, eben weil es ihm, man möchte sagen, so fanatisch um das Eindringen zu thun ist. So ist die Arbeit wie ein warnendes, so noch mehr ein nachahmenswertes Beispiel. Möchte die Fortsetzung des schönen Unternehmens noch viele Bücher bringen, die von demselben Ernst der Forschung, derselben Höhe des wissenschaftlichen Ideals geprägt sind; und möchte es unter ihnen auch nicht an solchen fehlen, in denen man zugleich den sichern, wie unbewusst das Richtige treffenden Griff der im vollen Sinne künstlerischen Interpretation bewundern kann!

A. B. Drachmann.

Karl Brugmann: Vergleichende Laut-, Stammbildungs- und Flexionslehre der indogermanischen Sprachen. Zweite Bearbeitung. Erster Band: Einleitung und Lautlehre. Erste Hälfte. (*Karl Brugmann* und *Berthold Delbrück*, Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. I 1.) Strassburg 1897, Trübner. XLVII + 622 S.

Brugmanns «Grundriss», som begyndte at udkomme 1886, blev straks anerkendt som Hovedværket i vor Tids sammenlignende indoevropæiske Sprogvidenskab og har bestandig senere uimodsagt hævdet sin Stilling som Midtpunkt for alle indoevropæiske Sprogstudier. Med megen Spænding har man derfor imødeset anden Udgave af det for længe siden udsolgte første Bind, som indeholdt Lydlæren. Af denne anden Udgave foreligger nu første Del. Medens Lydlæren i første Udgave rummedes på 568 Sider, er den nemlig i anden Udgave svulmet så stærkt op, at den er bleven delt i to Dele; første Del (§ 1—694) er 622 Sider, og derefter skal følge en anden Del indeholdende § 695—1084. [Denne anden Del (S. 623--1098) foreligger nu. Korrekturnote.] Af Forøgelsen falder en Del på Indledningen og Afsnittet om Fonetik og Transskription (i første Udgave 31 Sider,

i anden Udgave 92 Sider). Det vil sikkert være de fleste Læsere velkomment, at de nu i Brugmanns «Grundriss» finder en ret udførlig Drøftelse af Spörgsmålene om det indoevropæiske Grundsprog, Indoevropæernes oprindelige Hjem, Slægtskabsforholdet mellem de forskellige indoevropæiske Sprogklasser og det sprogfilosofiske Spörgsmål om Lydlovene. De fonetiske Bemærkninger i § 25—54 vil også være mange velkomne; de giver Bogen en mere populær Karakter, idet de letter Benyttelsen af den historiske Fremstilling af Lydlæren, endskönt de fra et rent videnskabeligt Standpunkt næppe kan siges at høre hjemme her. Bogens egentlige Kærne, den historiske Fremstilling af Lydlæren har fået en Udvidelse ved Optagelsen af Albanesisk blandt de behandlede Sprogklasser; den deraf følgende Forøgelse af Bogens Omfang er ubetydelig (omtrent 15 Sider). I sin Behandling af Albanesisk har Brugmann med rette i det væsentlige fulgt G. Meyer's fortrinlige Fremstilling (Albanesische Studien III); ved Siden heraf har han omhyggelig benyttet de Bidrag til den albanesiske Lydlære, som er fremkomne fra andre Sider, og Brugmann har også selv på flere Punkter ført Erkendelsen videre; Sammenstillingen af *dükε* med *χυλός* S. 113 og Forklaringen af *δ* i *δašε*, *δjetε* S. 530 tilhører Brugmann. Bogens væsentligste Forøgelse beror imidlertid på en udførligere Behandling af de Sprogklasser, som allerede var repræsenterede i første Udgave. Anordningen er i nogle få Tilfælde forandret: der er dannet et særligt Afsnit for Diftongerne, som för måtte opsøges under deres enkelte Komponenter; et andet nydannet Afsnit handler om «Vocalismus schwachtoniger Silben» (§ 236—276). Den første Udgaves Afsnit «Vocalcontraction in indogermanischer Urzeit» er forsvundet, idet de pågældende Fænomener behandles i Kapitlet «Ablaut»; Nødvendigheden heraf er indlysende, da Aflyden jo kun kan defineres som «Vokalskifte nedarvet fra det indoevropæiske Grundsprog». Fremstillingen af Aflyden er fuldstændig omordnet; i første Udgave havde Brugmann vel advaret imod at lægge for megen Vægt på Opstillingen af et gennemført System af Aflydsrækker og havde betonet, at de forskellige Aflydsfænomener rimeligvis var opståede i forskellige Perioder; men Aflydsrækkerne dannede dog Skemaet for Fremstillingen; i den ny Udgave er Rækkerne fuldstændig fjærnede; der opstilles først Eksempler på de enkelte Alternationer (*e* : *o*, *e* : *ē*, *o* : *ē* o. s. v.), og efter denne rent mekaniske Fremstilling følger så en Tydning af de ievr. Aflydsfænomener; Tydningen indeholder en hel Række forskellige formodede Årsager: Indflydelse fra Nabolyds sonantiske eller konsonantiske Funktion i samme Ord, Metatheser, Kontraktioner, Forlængelse, Sætningsfonetik, Bortfald af en Diftongs konsonantiske Element, Vokalreduktioner under Indflydelse af Accenten, musikalsk Betoning eller Indflydelse fra den følgende Konsonants Timbre, Analogidannelser. Dette er udmærket. Tilbage står kun fuldstændig

at opgive den meningsløse Benævnelse Afiyd, der stammer fra en Tid, da man nærmest betragtede Vokalskiftet i de germanske stærke Verber som et morfologisk-semasiologisk Sprogmiddel, og da man kun i ringe Grad eller slet ikke havde erkendt, at de samme Vokalskifter genfindes i de øvrige indoevropæiske Sprog og er nedarvede fra Grundsproget. — Ikke stort andet end en Omordning er Optagelsen af de tre Bezzenbergerske Gutturalrækker, thi Treheden var i Virkeligheden tilstede allerede i første Udgave (første Udgave: 1) ievr. *q* a) med Labialisering = lat. *qu* gr. *π* o. s. v., skr. *k*. b) uden Labialisering = lat. *c* gr. *κ*, skr. *k*. 2) ievr. palatalt *k* = lat. *c* gr. *κ*, sk. *ç*; — anden Udgave: 1) ievr. q^u. 2) ievr. *q*. 3) ievr. palatalt *k*). Dette tjener ikke til Forringelse af Bezzenbergers Fortjeneste; hvor meget nyt der var i hans Fremstilling, kan man allerede slutte af den Opposition, som den blev Genstand for fra flere Sider. Men det er et smukt Eksempel på, hvorledes Brugmanns «Grundriss» ofte netop har givet Stødet til de Fremskridt, som Lydlæren senere har gjort.

Ligesom alle de anførte Forandringer må betragtes som Forbedringer, således fortjener overhovedet den ny Udgave af Bogen al mulig Ros. Den sammenlignende indoevropæiske Grammatik spænder nutildags over så stort et Område, er udpenslet i så mange Enkeltheder og dyrket af så mange Medarbejdere, at allerede den Fuldstændighed, hvormed Brugmann har benyttet hele den fremkomne Literatur, vil kunne göre et imponerende Indtryk. Men endnu mere må man beundre den sunde og overlegne Kritik, hvis Afgörelser man i de allerfleste Tilfælde vil hilse med ubetinget Tilfredshed. Brugmann skelner overalt skarpt mellem det hypothetiske og det sikre, og hans Kritik svigter ham hverken overfor Forskere, som personligt står ham nær, eller overfor hans egne Arbejder (S. 597 øverst betegnes udtrykkelig en af Brugmann selv udførlig begrundet Formodning som «problematisch»). En fremragende Ævne til at indordne enhver Enkelthed på dens naturligste Plads i den store Helhed er forenet med en Skarpsindighed, som jævnlig fører Erkendelsen et Skridt videre fremad. Denne Anerkendelse af Bogens Fortrin udelukker dog ikke, at man i en hel Række Enkeltheder kan have en afvigende Anskuelse. Det var oprindelig mit Ønske her at fremdrage et Punkt, som forekommer mig at være af Interesse også for videre Kredse, nemlig Forøgelsen af det Antal Lyd, som tilskrives Grundsproget. Der opstilles nu ved Siden af det ievr. *o*, *ō* et ievr. *å*, *ā̊*, og ved Siden af ievr. *s* antages et ievr. *þ*. Mine Bemærkninger i denne Anledning lader sig imidlertid ikke sammentrænge således, at de kan rummes indenfor den her givne Ramme. Jeg må derfor nöjes med at sige, at jeg betragter disse ny Adskillelser som forfejlede; jeg håber snart på et andet Sted at få Lejlighed til at begrunde denne Dom. Iøvrigt skal jeg

iflæng nævne et Par Punkter, hvor jeg ikke føler mig tilfredsstillet af Brugmanns Fremstilling. Som bekendt befandt man sig indtil for få År siden i fuldstændig Rådvildhed overfor nogle Tilfælde af den yngre slaviske Palatalisation (sl. *ovĭca* russ. *ovcà*, «Får» skr. *avikā*, sl. *lice* «Ansigt»); et uvæntet klart Lys fik dette Problem pludselig ved Baudouin de Courtenay's korte Afhandling IF IV 46 ff., der påviste, at Palataliseringen skyldtes den foregående Vokal og regelmæssig indtrådte, når Accenten lå på den følgende Stavelse. Hermed må man sammenligne den smukke lille Afhandling af v. Rozwadowski i Bind XXV af Krakau-Akademiets filologiske Klasse S. 415—419, hvor det påvises, at Ord som russ. *volčica* «Ulvinde» først senere ad analogisk Vej har antaget Endelsen -*ca*, medens Dannelsen oprindelig var identisk med skr. *vrkī́* oldn. *ylgr*. Brugmann har S. 291 ment at måtte modificere Baudouin de Courtenays Anskuelse således, at han fører sl. *ovĭca* tilbage til **ovikįā* og antager en forenet Indvirkning af det foregående og det følgende *i*. Der tilföjes: «Anders, aber mich nicht überzeugend, Baudouin de Courtenay IF 4, 46 ff.» Ved dette Citat får Begynderen absolut ikke den Forestilling, at Brugmanns Fremstilling simpelthen er en Modifikation af Baudouin de Courtenay's, og at næsten al Fortjenesten tilhører denne, selv om Brugmann skulde have Ret. Hvorfor ikke: «Diese Modification der Baudouin de Courtenayschen Ansicht halte ich für nöthig»? Hvilke Grunde, der har bevæget Brugmann til denne Ændring, angives ikke udtrykkelig; man må derfor slutte sig til det af hans Materiale. Ordet *děvica* «Pige» er måske anført for at modbevise Baudouin de Courtenay's Accentlov, men er nu tilfredsstillende forklaret af v. Rozwadowski. Desuden anføres *junĭcĭ*, «ung Tyr», som sammenlignes med lit. *jaunìkis* Gen. *jaunìkio*. Denne litaviske Form synes unægtelig at tale stærkt for Brugmanns Ændring; jeg foretrækker dog at søge Løsningen i den Antagelse, at også i Litavisk Mouilleringen af *k* i *jaunikio* (der grafisk udtrykkes ved det følgende *i*) skyldes det foregående *i*. Jeg kan ikke her gå ind på Enkelthederne af de pågældende litaviske lydlige og analogiske Processer; men det er klart, at min Opfattelse frembyder færre Vanskeligheder end Brugmanns, som tvinger ham til at antage *č* i Vok. *otĭče* til Nom. *otĭcĭ*, i *otĭčĭ* «faderlig» *otĭčĭstvo* «Fædreland» *otĭčĭskŭ* «faderlig» o. s. v. for Analogidannelser. — S. 188 lærer Brugmann, at ievr. *oi*, *ai* i Oldirsk optræder som *oe*, *ae*, men foran mouilleret Konsonant som *oi*, *ai*. En sådan Regel har ikke eksisteret i nogen Periode af den irske Sproghistorie, og først og fremmest ikke i Oldirsk. I Würzburg-Glosserne skrives altid *ói*, *ái*; Eksemplernes Antal er meget stort; *oe*, *ae* skrives kun i følgende Tilfælde: 32 Gange i Ordet *oen* med Afledninger, også foran mouilleret Konsonant: *óendia* 16 a 17, *óenfer* 4 b 13 o. s. v.; samme Ord forekommer 32 Gange med *ói*, også foran ikke-

mouilleret Konsonant: *óinchorp* 9 d 5 o. s. v.; 3 Gange skrives *óes, áes* «Alder» (10 c 11; 18 c 16; 28 b 32; derimod skrives Ordet 35 Gange *óis, áis*); fremdeles *óegid* «Gæster» 21 b 14 (foran mouilleret Konsonant); *soeb* 18 d 1 (samme Ord meget hyppigere med *ói, ái*); *troethath* 6 a 8. Hertil *adoenachte* 33 b 17, c 5 hos en yngre Skriver. Skrivemåden *oe ae* viser sig altså først i absolut Forlyd, senere efter Konsonanter. Der er ingen Tvivl om, at *oe ae* i Modsætning til *ói ái* betegner en Monoftong. (Ordene *áer* «Luft», *áe* Gen. Plur. af et personligt eller demonstrativt Pronomen for tredje Person indeholder måske ligesom *bae* 5 b 12 ikke nogen Diftong, men to Stavelser.) — Hos Brugmann S. 327 skal læses *toisech* istedenfor *tō^isech*, sml. nir. *taoiseach*. S. 157 skal til nkymr. *dawn* «donum» föjes oldirsk *dán*. Dette Ord betyder i Oldirsk «Gave», det optræder som Glosse til *donatio*; deraf *dánigim* «giver» Wb. 21 b 9, c 22. Dog anvendes det kun om åndelige Gaver og kan også allerede bruges i Betydningen «Kunst». Stokes oversætter det i Reglen med rette ved «gift», men har ikke desto mindre (Urkeltischer Sprachschatz 143) givet en urigtig Etymologi på Grundlag af den senere Betydning.

Brugmanns udmærkede Værk behøver overfor Fagmænd ingen Anbefaling; af dem er det forlængst anerkendt. Jeg indskrænker mig derfor til på det varmeste at anbefale Bogen til de videre Kredse, som ønsker Oplysning om noget Punkt af den sammenlignende indoevropæiske Sprogvidenskab. De vil her finde de pålideligste Oplysninger fremsatte i en klar og fuldkommen almenfattelig Form. Bogens fortrinlige Anordning fritager en for at lede længe efter, hvad man søger.

Kjøbenhavn, d. 7. Oktober 1897.

Holger Pedersen.

Från filologiska föreningen i Lund. Språkliga uppsatser. Lund 1897, E. Malmströms boktryckeri. 166 S.

I Anledning af sin Tiårsfest har den filologiske Forening i Lund udgivet en Samling Afhandlinger, der bærer et smukt Vidnesbyrd om de mangesidige og grundige filologiske Studier, som Foreningen har været Midtpunkt for. Bogen indeholder 10 Afhandlinger. Filologiens reale Side repræsenteres af: *M. P:n Nilsson, De republica Atheniensium a Clisthene constituta*, S. 87—96, og *E. Sommarin, Anteckningar vid läsning af Kormaks Saga*, S. 97—104 (imod den Adskillelse mellem *ein-*

vige og *hólmganga*, som opstilles i Sagaen). *Johannes Paulson: In Lucretium adversaria*, S. 17—30, giver en tekstkritisk Behandling af Lucretius I 280 ff., I 294, I 881 ff., I 978 (og IV 69), II 601, III 239 f., IV 1015, V 833, VI 1194. De øvrige Afhandlinger er af rent sprogligt Indhold: *Herman Söderbergh* fremsætter S. 129—166 Resultatet af *Rimstudier på basis af rimmets användning hos moderna svenska skalder* (Snoilsky, Rydberg, Heidenstam, Levertin, Fröding). *Axel W. Ahlberg* giver S. 31—44 *Annotationes in accentum Plautinum.* Fra denne Afhandling må jeg principielt tage Afstand; jeg står fuldt ud på det Madvig'ske Standpunkt og benægter, at man af kvantiterende Vers kan lære nogetsomhelst om Accenten (sml. J. L. Ussing, Græsk og romersk Metrik, Kbhvn. 1893, S. 13 og S. 30). Da der ikke her er Plads til theoretiske Udviklinger, skal jeg indskrænke mig til at göre opmærksom på, at de såkaldte Accentstudier på Grundlag af Metrikken hos Plautus fører til Resultater, som fra et rent sprogligt Standpunkt ikke på nogen Måde kan accepteres. Man mener således at have udfundet, at Tostavelsesord med kort Slutningsstavelse og Flerstavelsesord med trochæisk Slutning beholder deres oprindelige Accent hos Plautus, selv om det enklitiske *que* tilföjes; altså *térrăque.* Dette er simpelthen umuligt; hvis det havde heddet *térrăque* på Plautus's Tid, måtte denne Udtale bestandig have holdt sig; en Lydlov, der kunde forandre *térraque* til *terráque* og dog lade *públicus* o. s. v. uforandret, kan ikke formuleres, og ligeså lidt kan *terráque* være opstået ad psykologisk Vej; det må altså have bestået fra første Færd af i Latin. Ikke mindre absurd er den Antagelse, som Ahlberg lader skimte S. 32, at *mariaque* skulde have forskellig Accent efter som det følgende Ord begynder med en Konsonant eller med en Vokal. Jeg kan derfor af Ahlbergs Afhandling kun acceptere de Iagttagelser, som ikke have noget med Accenten at göre (S. 33 om Udtalen *haecin* for *haecine* også foran Konsonanter; S. 36 f.: *mihĭque* og *mihīque* o. s. v., men altid *egŏne*; S. 39: i Grupperne *magis magisque, minus minusque* falder *s* aldrig bort i Udtalen foran *que*, medens i andre Tilfælde den midterste Stavelse i *magisque* og *minusque* kan bruges som kort). — *Sven Berg, Bidrag till frågan om det attributiva adjektivets plats i modern franska*, S. 105—121, søger at finde en almindelig Formel for den nuværende Sprogbrug. *Claes Lindskog* fremsætter S. 123—127 *De usu pronominum personalium, quae subiecti vice funguntur, apud elegiacos poetas Latinos observationes.* Til Syntaksen regner også *Emil Rodhe* sin Afhandling *Transitivity in modern English*, S. 45—60, men med urette. Når Forfatteren finder, at *to butcher* er mere «transitivt» end *to slaughter*, dette mere end *to slay, kill, put to death* o. s. v., så er dette noget, der absolut ikke vedkommer Syntaksen, som trods Forf.s Protest kun kan beskæftige sig med,

hvad der kommer til formelt Udtryk i Sproget. Forf.s Undersøgelse kan i det höjeste henregnes til Semasiologien. Til det leksikografiske Område hører *Theodor Hjelmqvist, Petter, Per och Pelle. Några svenska personnamn i öfverförd betydelse*, S. 61—86. Jeg bemærker i Forbigående til S. 67, at *Vælte-peter* på Dansk næppe, som Gigas angiver, er Navn på en øvet Velocipedist, men derimod en spottende Betegnelse for en Velocipede. Af sproghistorisk Indhold er Bogens første Afhandling: *Axel Kock, Etymologisk undersökning af några svenska ord* S. 1—16. På en helt igennem overtydende Måde behandles her følgende Ord: *dalkulla* (**kunla* til *kona*), *fatt* (*illa fatt, få fatt*; Participium af *få*), *fyr* «en lustig kurre» (identisk med *fyr* «upptåg, gyckel», lånt af lat. *feriae*), *fyrbussa* «auf allen vieren» (**fȳrbōtsa*, **féyur-fōt-*), *galler* (af Verbet *gallra*), *glättig* (af et Verbum **glaðatjan*, sv. dial. *glädta*), *ofantelig* (af **ofamntelig* «som icke kan omfamnas»?), *väla* «väl» (af *väl* + *ā* «altid», forskelligt fra *fälle*, der er opstået af *fulla*).

Vi ønsker den filologiske Forening i Lund en lang og lykkelig fortsat Virksomhed.

København d. 30. September 1897.

Holger Pedersen.

Claes Lindskog: *Beiträge zur Geschichte der Satzstellung im Latein*. (Af Lunds Univ. Årsskrift. Tom. XXXIII.) Lund 1896, E. Malmströms Bogtrykkeri. 4⁰, 60 S.

Ved Undersøgelser om Ordstillingen vil man i Regelen først og fremmest have Opmærksomheden henvendt på Ordenes Følge i den enkelte Sætning; men Forf. hævder med rette Nødvendigheden af tillige at undersøge Sætningernes Stilling. Den Methode, som herved må følges er i det væsentlige givet ved selve Stoffets Art. Sammenligning med de øvrige indoevropæiske Sprog kan ikke komme til at spille nogen væsentlig Rolle. Rigtignok er det med urette, at man overhovedet har villet frakende det indoevropæiske Grundsprog Bisætninger; det er utvivlsomt, at Grundsproget besad et relativt Pronomen (skr. *ya-s*, frygisk *ιος*, gr. *ὅς*; Afledninger deraf i næsten alle Sprogklasser). Men man vilde i Regelen være i Tvivl om, om man ved Sammenligningen virkelig nåede til det fælles historiske Udgangspunkt for Udviklingen i de forskellige Sprogklasser, eller om man blot påviste Paralleler (der med samme Ret kunde søges i ikke beslægtede Sprog). Sådanne Paralleler er ganske vist ingenlunde uden Interesse. Lind-

skog påviser, at man i det archaiske Latin endnu var meget utilböjelig til at indskyde en Bisætning i Hovedsætningen, hvad der i det klassiske Latin bliver ganske almindeligt; han anfører bl. a. det Sted af Ciceros Orator (§ 233), hvor Cicero citerer en Sætning af C. Gracchus: *Abesse non potest quin ejusdem hominis sit probos improbare, qui improbos probet* og selv tilföjer: *quanto aptius, si ita dixisset*: *quin ejusdem hominis sit, qui improbos probet*, *probos improbare.* En ganske tilsvarende Udvikling har fundet Sted i Skandinavisk; den gamle Sætningsstilling har vi i Ordsprog som: *Det er ikke alt Guld, som glimrer*, *Den græd ej for Guld, som aldrig Guld åtte;* sml. Tryggevælde-Stenens: *sá werði at rétta es ælti stæin þąnnsi*, og islandske Eksempler som: *greiddu þeir féit af hǫndum, er varðveitt hǫfðu*; *keypti skip hálft til handa Gunnlaugi, er uppi stóð i Gufárósi* (Gunnlaugs saga ormstungu). Sådanne Paralleler kan man dog ikke forlange at finde i en Specialundersøgelse, som nærmest har det Formål at påvise Forskellen mellem det archaiske og det klassiske Latin med Hensyn til Sætningsfølgen. Lindskog giver derimod af og til en sprogfilosofisk Forklaring af Fænomenerne, idet han direkte søger at påvise det psykologiske Grundlag, undertiden med Held (S. 5 om Grunden til Ordstillingen: *tuo ego istæc igitur dicam periculo*; flere Bemærkninger i Afsnittet «Rhytmik der Sätze»), undertiden med mindre Held; hvad der S. 10 f. siges om Grunden til, at Prædikatsverbet i de germanske Sprog gærne står på anden Plads («Manden gav sin Kone en Bog», «hende gav han en Bog», «derpå gav han hende en Bog»), forekommer mig kun at være tomme Ord, som ikke forklarer noget. Man kan undertiden også have andre Indvendinger mod Lindskogs Fremstilling; hans Forklaring (S. 22) af Formlerne for sponsio (*da hercle pignus*, *ni omnia memini et scio*) forekommer mig at være yderst kunstlet. Men i det hele taget er Lindskogs Undersøgelse et dygtigt Arbejde, som læses både med Belæring og Fornöjelse. Da næsten alle Eksemplerne hentes fra Plautus og Terents, indeholder Arbejdet også nogle Bemærkninger af Vigtighed for Fastsættelsen af disse Forfatteres Tekst; S. 44 f. forsvarer Lindskog (efter min Mening med rette) Håndskrifternes Læsemåde Rud. 587 (i Ussings Udgave 576): *crapulam*, *quam potavi præter animi quam lubuit sententiam*, hvor Fleckeisen sletter *quam lubuit*, medens Bothe og Ussing med en mindre voldsom Rettelse skriver *sententiae.* — Lindskog har skrevet sit Arbejde på Tysk; herimod har jeg principielt ikke nogen Indvending, da det for Öjeblikket ikke kan være tvivlsomt, at Tysk er det Sprog, som nærmest er kaldet til at være Filologiens og Sprogvidenskabens Volapük. Men ethvert Sprog må læres, förend det benyttes. Hver eneste Side af Lindskogs Undersøgelse vrimler af «Brölere»: S. I *Vornehmen* for *Unternehmen*, S. II *während des Drückens* for *des Druckes*,

S. 1 (og atter og atter) *an der anderen Seite* for *auf der anderen Seite, andererseits*, S. 3 *entbildet* «uddannet» (!), *Bewusstheit* for *Bewusstsein*, S. 6 *Strebniss* for *Streben*, S. 8 *man hat sich darüber gezankt* om en videnskabelig Diskussion, S. 9 *hinzureichend* for *ausreichend*, S. 9 *Leichte*, S. 24 *Leichtheit* for *Leichtigkeit*, S. 10 (og atter og atter) *wie ich oben genannt habe* for *erwähnt*, S. 13 *anwenden wir dieses Räsonnement* for *wenden wir . . . an*, S. 14 *dass sich ein Adverbium an der Spitze des Satzes steht*, S. 19 *ersehen von* for *aus*, S. 20 *pflegte nachfolgen* for *pflegte nachzufolgen*, S. 21 *dass wir ausgeholfen werden können* for *uns . . . kann*, S. 25 (og oftere) *es wie eine feste Regel ansehen* for *als*, S. 28 *ehe wir jener* (fem.) *los geworden sind* for *jene*, S. 29 *ich wundre, ob wir einen einzigen Fragesatz finden würden* for *ich bezweifle, dass wir . . . werden*, S. 30 *im vorigen Falle . . im letzteren* «i det første Tilfælde . . i det sidste» (!), S. 35 *die Thatsache, dass . . ., glaube ich mit einem anderen Verhältnisse in Zusammenhang gestellt werden zu müssen*, S. 35 nederst *zwar* for *allerdings*, S. 37 *bequemlich* for *bequem*, S. 41 *welches, sollen wir ansehen, ist der Grund?* S. 45 og 55 *volklich* for *volksthümlich*, S. 46 *der Forderung . . . die wir das herrschende Princip geheissen hahen* for *als das herrschende Princip bezeichnet haben*, S. 55 *kommen wir also* «vi kommer altså» (misforstået Reminiscens fra Sætninger som *kommen wir doch* «vi kommer jo»); S. 26 *dass es Fragesätze sind, mit denen wir es zu thun haben* for *dass wir es mit Fragesätzen zu thun haben* (og således oftere); kejtet Udeladelse af *dass* oftere f. Eks. S. 12 *wir werden finden, das Prädikatverb spielt nicht die dominierende Rolle;* og atter og atter en kejtet Vidtløftighed i Udtryksmåden o. s. v., o. s. v. Jeg henstiller til den ærede Forf. enten at lære Tysk eller at skrive Svensk; det vilde de tyske Sprogforskere vel nok forstå, men om de har Kundskaber nok i Svensk til at forstå Hr. Lindskogs Tysk, turde være tvivlsomt.

København d. 9. Oktober 1897.

Holger Pedersen.

Jean Passy et *Adolphe Rambeau*, Chrestomathie française avec prononciation figurée à l'usage des étrangers. Paris et New York 1897. XXXV + 250 pp.

H. Michaelis et *Paul Passy*, Dictionnaire phonétique de la langue française. Hannover—Berlin 1897, Carl Meyer. (Kbhvn., A. F. Høst og søn.) XVI + 318 pp.

Le nom de M. Jean Passy est déjà bien connu dans le monde phonétique par divers articles, qui pour être petits ont

néanmoins témoigné d'une rare finesse d'observation. Pour faire le premier des livres dont on vient de lire les titres, il s'est joint à M. A. Rambeau, auteur de plusieurs travaux savants sur le vieux français et sur l'enseignement des langues modernes. Malgré son nom français, M. Rambeau est Allemand de naissance et à présent il occupe une chaire de philologie romane en Amérique. Enfin, M. Paul Passy, le champion des études phonétiques en France et frère de M. J. P., a collaboré avec M. Michaelis, directeur d'école à Spandau, pour faire un dictionnaire phonétique. Rien qu'en méditant ces faits, on voit combien la science des sons du langage est déjà en train de devenir internationale et comment elle tend à être un lien entre les nations. Qu'il me soit donc permis, à moi Danois, de me joindre à cette fraternité en rendant compte ici de ces deux ouvrages et en invitant mes compatriotes à les étudier soigneusement.

L'introduction de la *Chrestomathie* donne une exposition succincte de la méthode moderne pour l'enseignement des langues vivantes en forme d'un commentaire suivi des principes imprimés sur la couverture du *Maître phonétique*; puis vient une comparaison très bonne des sons français et anglais, qui est pourtant peut-être trop brève pour donner à l'élève tout ce qui lui est nécessaire pour acquérir une bonne prononciation, de sorte que la *viva vox* d'un maître est indispensable. Un des exemples donnés p. XXIV n'est pas correct: on ne coupe pas les syllabes en anglais [mæ·r·i], mais bien [mæə·ri].

La première partie des textes se compose de petites histoires, d'anecdotes linguistiques, de calembours et d'un choix de poésies très simples; les deuxième et troisième parties sont beaucoup plus littéraires, de sorte que MM. Passy et Rambeau peuvent dire avec raison qu'ils font au langage littéraire la part du lion (p. IV). Les textes en prose ont été pris dans les écrits de G. Paris, H. Taine, F. Sarcey, E. Faguet et A. Daudet; dans la partie poétique on rencontre presque tous les grands poètes français depuis Lafontaine jusqu'à Paul Verlaine. Et enfin Molière est représenté par la scène bien connue du *Bourgeois gentilhomme* où le maître de philosophie enseigne à M. Jourdain les premiers éléments de phonétique. On voit que les textes sont très variés; ajoutons qu'ils sont aussi bien faits pour intéresser l'élève, mais qu'ils sont pour la plupart si difficiles qu'on ne pourrait pas penser à les employer avec des commençants.

Le principal intérêt du livre se rattache pourtant à la transcription phonétique, qui est partout faite avec le plus grand soin possible et sera très instructive pour tous ceux qui étudient le français parlé. Les premières pièces sont données en double transcription «pour permettre d'étudier, dans un exemple concret, jusqu'où va l'instabilité du langage»; les auteurs donnent d'abord une pronon-

ciation lente et un peu solennelle et puis une autre très rapide avec toutes les assimilations, etc., qu'on se permet dans le langage familier, pour la plupart sans s'en rendre compte, de sorte qu'en voyant imprimées les formes qu'on emploie soi-même tous les jours, on est toujours tenté de les regarder comme terriblement vulgaires. On trouve donc ici côte à côte des formes comme les suivantes — je me permets pour des raisons typographiques de les transcrire dans le système employé dans mon *Fransk Begynderbog*, système qui est d'ailleurs assez semblable à celui dont se servent nos auteurs — [il i avæ] et [javæ], [u il plø lọ mwæ̃] et [wipløImwæ̃], [sæt ane la] et [stanela], [pă·dă kælkọ žu·r] et [pădăkækžu·r], etc. C'est surtout dans «Une mauvaise farce», p. 12, qu'on peut étudier ces sortes de formes, qui possèdent autant d'intérêt pour l'étudiant scientifique du développement du langage que pour l'homme pratique qui veut passer quelque temps en France et qui n'aime pas borner sa compréhension de la langue du pays aux monosyllabes des garçons de café et aux déclamations du Théâtre français. Dans le récit d'un menuisier parisien, par A. Daudet (p. 132 ss.), on a essayé de rendre le langage du peuple, mais dans toutes les autres pièces ce sont les hommes cultivés dont la manière de parler est étudiée scrupuleusement et rendue dans toutes les nuances; on remarquera surtout l'indication précieuse des assimilations de voix et les déplacements de l'accent d'intensité. L'accent musical n'est malheureusement indiqué que pour une pièce («Sur une morte», par Alfred de Musset). Dans beaucoup de cas plusieurs prononciations sont données comme bonnes ou permissibles, surtout par le moyen de caractères italiques marquant que le son en question peut être ou n'être pas omis. En somme, l'ouvrage est à recommander chaudement, et il est à espérer que les auteurs seront amplement récompensés par le public pour leur travail consciencieux.

Le *Dictionnaire* de MM. Michaelis et Paul Passy est le premier dictionnaire vraiment phonétique d'une langue littéraire qui existe. Il est vrai que nous avons un grand nombre de dictionnaires de prononciation: mais, à l'exception peut-être unique de la *Svensk Uttalsordbok* de Lyttkens et Wulff il n'y en a pas un qui soit fait par un vrai phonéticien, et ils prennent tous pour point de départ la forme orthographique de chaque mot, à laquelle ils ajoutent une forme parlée indiquée avec plus ou moins d'exactitude. Dans le volume dont nous parlons ici, ce sont au contraire les formes parlées des mots qui sont rangées dans leur ordre alphabétique, et c'est à ces formes que viennent s'ajouter, comme une sorte d'explication, les formes employées dans l'orthographe traditionelle. Il va sans dire, pourtant, que le dictionnaire sera aussi utile à celui qui, connaissant la forme orthographique, voudrait savoir la prononciation; même avec un minimum de connaissance du français il la trouvera facilement,

puisqu'il n'aura à chercher qu' à deux ou trois places au plus, ce qui sera fait en très peu de temps grâce à la manière claire dont a été imprimé le livre. Notons comme un fait important que les auteurs n'ont pas voulu donner une seule forme comme la bonne prononciation; c'est la faute de presque tous les dictionnaires de prononciation que les auteurs ne connaissent ou du moins ne veulent reconnaître que leur propre prononciation et regardent toutes les autres comme fautives. Mais il est clair que dans un ouvrage vraiment scientifique il faut d'abord constater les faits, ce qui veut dire ici enregistrer toutes les formes de prononciation connues comme existant réellement; ce n'est qu'après que peut venir un choix de préférence, et c'est là une tâche où le goût personnel et subjectif de chaque individu joue généralement le plus grand rôle. Nos auteurs se sont bornés à la première tâche, de sorte qu'on trouve souvent dans leur livre deux ou trois formes d'un mot sans que le lecteur soit averti si telle ou telle forme est considérée vulgaire ou élégante, si elle est employée rarement ou fréquemment, etc. C'est ainsi que par exemple *voiture* se trouve noté comme [vwaty·r] et [waty·r], *distinct* comme [distæ̃] et [distæ̃·kt], *toile* comme [twal] et [twa·l], *prière* comme [priæ·r] et [prijæ·r], *août* comme [au], [aut] et [u], *celui* comme [sə̣lɥi] et [sɥi], *miroir* comme [mirwa·r] et [mirwᴀ·r], etc. Et dans la fin du livre, une liste est donnée d'un grand nombre de divergences qui peuvent être comprises sous des règles générales. Sans doute il se trouvera des personnes qui blâmeront les auteurs d'avoir inséré telle ou telle forme et qui auraient préféré un dictionnaire donnant une seule forme de chaque mot («la meilleure prononciation»); mais tous ceux qui étudient la langue dans un esprit vraiment scientifique, sauront gré aux auteurs de ne s'être pas contentés de cette manière vraiment beaucoup plus facile et d'avoir noté avec impartialité toutes les formes qu'ils ont connues pour les avoir entendues dans «la population cultivée du Nord de la France». Si je dis que le volume, dont le prix est très modéré, contient la prononciation de 30000 mots à peu près, on en verra la grande utilité. A eux deux, les livres dont j'ai rendu compte ici, forment un instrument précieux, j'ose même dire indispensable, pour l'étude de la langue française de nos jours.

Otto Jespersen.

H. S. Vodskov: Sjæledyrkelse og Naturdyrkelse. Bidrag til Bestemmelsen af den mytologiske Metode. Første Bind: Rig-Veda og Edda eller den komparative Mytologi. Indledning og første Bog. Kjøbenhavn 1890-97, Lehmann & Stage. CXLIX + 560 Sider.

Hvis dette værk holder, hvad det lover, turde det blive det vigtigste religionshistoriske arbejde, der hidtil er fremkommet. Det skal nemlig afsluttes med hverken mere eller mindre end et idealt gennemsnit af en religions normale udvikling, hvor heltesagns og æventyrs plads i udviklingen vil blive bestemt. Forf. mener (X) «at have givet et virkeligt bidrag til at uddanne den methode, som alene kan føre bort fra den uværdige tilstand, hvori det mythologiske studium for öjeblikket befinder sig.» I det foreliggende bind få vi af dette desværre kun vage antydninger, som jeg må tilstå ofte ere mig lige så uforståelige som overraskende. Forf.'s definition af «sjæledyrkelsens grundtanke» findes S. CI; den er meget forskellig fra tro på spøgelser, dyrkelse af afdøde, animisme, eller hvad en naiv læser ellers kunde være tilböjelig til at lægge ind i ordet, og dog synes der andre steder (navnlig IV, LXIV—LXVII, 310) bestemt at menes dyrkelse af de afdøde. Fuldstændig konsterneret bliver man ved at erfare, at Inderne fra en udviklet «naturdyrkelse» ere faldne tilbage til «sjæledyrkelsen» (IX fg.; jf. f. ex. 298, hvor «naturdyrkelse» modsættes «præsteherredömme», og 310 fgg., hvor den Vediske offerdyrkelse kaldes «sjæledyrkelse»). Man vil imidlertid få fuld besked i de følgende bind, hvori der skal göres op med den «comparative» skole (hvis «forargelige cancan» — XII — og V.'s «skepsis over for de Indogermanske urmyther» — XVII, men jf. 523 — har givet stødet til forf.'s undersøgelser), gives en anskuelig fremstilling af «sjæledyrkelsen» og (særlig mod Spencer og Lippert) hævdes, at «naturdyrkelsen» allerede her er tilstede, og natur- og sjæledyrkelse særlig undersøges hos de Ariske folk, samt gives en oversigt over disse modsætningers hele religions-historiske betydning. Værkets grundtanke (CIII) er i korthed den, at «naturdyrkelsen er det første og eneste virksomme forsøg paa at gennembryde sjæledyrkelsens æventyrlighed, og på dette forsøgs udfald beror folkenes skæbne.» Det forekommer mig, at det af didaktiske grunde vilde have været heldigere, om forf. strax havde givet tilstrækkelige oplysninger til klart at opfatte disse to modsætninger; nu varer det meget længe, inden man af de mange spredte antydninger får en — og det endda meget vag — slags forståelse deraf; den «comparative» skoles «methodologiske» synderegister meddeles egentlig først 456. Han har imidlertid foretrukket en maaské mere strengt videnskabelig anordning.

En indledning på 149 sider giver det hele værk dets «ethnologiske grundlag.» Motivet er forf.'s «tvivl om det Indogermanske urfolk og dets vandringer» (XVII). Folk, kultur, sprog og religion ere stedbundne. I stedet for «vandretheorien» sætter han en «udbredelsestheori». «Det vi behøve, er en endnu ubestemt befolkning på laveste trin, som formaar at

livnære sig ved det, egnen umiddelbart byder» (XXIII), meget interessant belyst ved «Urmongolen», der som «samler» med et ganske rudimentært sprog og «sjæledyrkelse» (XLVI; «al religion er begyndt som sjæledyrkelse», VI) langsomt udbredte sig over Central-, Nord- og Østasien og Amerika (hvor de delte sig i Eskimoer og Indianere) samt Sydhavet («Malajerne»). Saa længe «udbredelsen» varer, er det hele en ensartet masse; først naar landet er helt optaget, begynder kulturen og sondringen ifølge «inertiens lov» (XLII; XLVIII), idet samleren efter landets beskaffenhed går umiddelbart (LXI) over enten til jagt eller til nomadeliv (disse to slags folk kaldes tilsammen «naturfolk») eller til agerdyrkning («kulturfolk», LXI fg.; oprindelig kun «oase- eller vandingskulturer», LX, men jf. CXXIV). Det ny liv hos disse «sekundære» folk indvirker på de sjæledyrkende forestillinger (LIII; — samleren og jægeren vare sjæledyrkere, «naturmythologierne» ere bundne til agerdyrkning og kvægavl, CXXIX) og fremkalder «sekundære» sprog, hvilke igen dele sig i «tertiære» o. s. v. (LV). «Naturfolkene» have mindre consequent gennemført sjæledyrkelse end «kulturfolkene» (jf. til forståelse det lige citerede CXXIX) og ere disse overlegne i religion, sprog, samfundsformer, og åndslivet i det hele taget (LXIV fgg.). På samme måde har «Urindogermanen» bredt sig mellem Atlanterhavet og Indiens østkyst og «Ursemiten» fra Tigris til Kap (delende sig i egentlige Semiter, Aegyptere, Nordafrikanere, Negere, Kaffere og Buskmænd). Der er nemlig kun 3 menneskeracer (LXXXIII fgg.); «den Kaukasiske race» må opløses og Semiterne rives løs fra Indogermanerne og forbindes med Afrikanerne. Udgangspunktet for alle 3 racer er Persiens bjerge og höjsletter med deres nordøstlige og sydvestlige opland (XC). Vi må lade «udbredelsen» besørge af de 3 racer og ikke af «urmennesket»; ellers havde vi faaet lige så mange racer, som vi nu have «sekundære» folk (XCI). Hvorfor «urmennesket» (som i det hele gør vanskeligheder) har delt sig i de 3 racer, kan ikke forklares (ib.). Ved racernes opstilling vil forf. ikke have taget spor af hensyn til de fysiske kendemærker, men til sprog og religion, «her have alle åndsvidenskaber et vægtigt ord at sige» (XCVI). «Hvert eneste folk på jorden er autochthont, senere politiske forskydninger fraregnede» (XCI). Særlig ere Indogermanerne autochthone i alle nuværende Indogermanske lande lige siden «udbredelsestiden» (som føres lige op til istiden, CXXXIV); de eneste ordentlige kilder ere køkkenmøddingerne, mellem-Europæiske drifts- og hulefund, analogier fra naturfolk og «hele Indogermanernes senere historie» (! CVIII), udtrykkelig i modsætning til de første skriftlige efterretninger (CXLVI); fra samlere bleve de fiskere og jægere; nomader kunde de ikke blive i Europa's urskove[1], og «agerdyrkning fraskriver man med rette urfolket» (CIX)[2]. Deres kulturudvikling har været ét stort lån, nemlig gennem Persien fra

---

[1] Efter Cæsar (De bello Gall. IV. 1 og VI. 22) vare Germanerne dog på hans tid både nomader og agerdyrkere (jf. Tacitus Germ. c. 26).

[2] Der skal dog hos Frankrigs hulebeboere være eftervíst ikke blot kornsorter, men flere sorter dyrkede frugttræer (Revue critique, Sept. 1896, pg. 142 fgg.).

Semiterne (CXII); «Persien var dengang det store Indogermanske sprogcentrum» (CXVI)[1]. Dog vilde de også uden fremmed påvirkning have gennemløbet de samme udviklingstrin, men langsommere (CXXIV, men jf. det oven citerede LX fg.). Kun Indogermanerne (undtagen Inderne) have hélt brudt med sjæledyrkelsen og ere gåede over til naturdyrkelsen (hvoraf naturfilosofi og naturvidenskab): det er dette, denne race skylder sin herskerstilling (C fgg.); i alt andet har den været afhængig af de andre to racer, navnlig Semiterne (se ovenfor). — Dette afsnit indeholder endnu interessante theorier om sprogets enhed eller deling (LXXI fgg.), sprogets udvikling (CXVII fgg.), de Indogermanske sprogs slægtskabsforhold (CXIX fgg.; han indrömmer, at der er vanskeligheder, CXXI), m. m.

«Udbredelsestheorien» er unegtelig smukt fremsat og afgiver en plausibel hypothese om menneskeslægtens første udbredelsesstadium; men der er mange omstændigheder, som rykke forholdene i «udbredelsestiden» så langt bort fra de historisk kendte forhold, at den synes at måtte være temmelig værdiløs for opfattelsen af disse. Forf. er ikke blind for disse omstændigheder, men synes ikke at ane de consequenser, de have for hans slutninger. Han taler gentagne gange om «senere politiske forskydninger» (XCI; jf XXX); han indrömmer, at det moderne kulturmenneske væsentlig har overvundet stedbundetheden (LVI); at kun hvor urbeboerne have løst deres kulturopgave tilfredsstillende, er den dannede race uudryddelig, ellers vil den blive udryddet (XXXI, men jf. XXVII). Men hvorledes kan man så hævde, at ethvert folk på jorden er autochthont i det land, det nu bebor? «Al kultur er samarbejde» (LII); men det må kun gælde inden for de «sekundære» folk; ellers er al kultur stedbunden (LVI); da «Indogermanernes kultur er ét stort lån», kan det vel kun være al oprindelig kultur, der skal være stedbunden; men når vi nu i et givet tilfælde ikke vide, om det er en oprindelig kultur, vi have med at göre, hvad nytter det os så til andet end til at støtte postulater om «racernes» autochthoni, særlig Indogermanernes, om hvem sætningen ikke desto mindre jo netop ikke gælder? Han indrömmer, at man ikke fra lighed i religion eller sprog tör slutte til raceenhed (XIX), og dog er det alene derpå, han grunder sine «racer» (sé citatet af XCVI ovenfor), skönt i virkeligheden theorien om autochthonien og de 3 «racer» er endnu stærkere, da han ansér sproget for så lidt stabilt, at han f. ex. regner Baskerne, til trods for deres sprog, for afsondrede Indogermaner, og på lignende måde med andre undtagelsesfolk (CXXX fg.). Hvert öjeblik bruger han sprog, folk og race iflæng, navnlig til bedste for sine Semiter-Afrikanere og sine autochthone Indogermanere. Han mener, at «en race, selv om den for bestandig mister sin selvstændighed og sit sprog, dog i type og folkekaraktér ikke lader sig udrydde» (XXVII, men jf. XXXI ovenfor), men vil ikke have det anvendt på de Indogermansk talende folk (da dette er «mod al sund fornuft», XCIII), og han kæmper ihærdig mod theorien om «forsvundne urbefolkninger» (f. ex. XXXIV), skönt i mange tilfælde næppe

[1] Hvoraf véd forøvrigt V. så sikkert, at «Sydeuropa's kultur er yngre end Persiens og Indernes»? (CXVI).

nogen har mént andet end denationaliserede urbefolkninger[1]. — «Den begyndende naturdyrkelses navne og forestillinger kan bølge frem og tilbage mellem sproglig ret sondrede stammer» (CXXIX); den Finske mythologi «har sikkert været under stærk Gotisk påvirkning» (XCIV); «den oprindelige Mongolske tendens («en tör og ædruelig, men tålmodig og energisk rationalisme») blev hos Polynesiere, nordamerikanske Indianere og Finner böjet til side, afledet eller modarbejdet, så den kun skjúlt sés (!) at være tilstede» (C). Hvad vil det så sige, at «religionerne ere stedbundne» (XVII), og at «enhver af disse mythologier er knyttet til sit folks hele levesæt og art» (CXXIX), og hvorledes skal en stakkels religionshistoriker kunne trøste sig med, at «ilinger og regnskyl fra nabolande bliver et underordnet spørgsmål» (ib.)? Bliver han ikke nolens volens nødt til at slå sig på det af forf. så forkættrede «sammenligneri» (XII)[2]? Det ligger også nær at spørge, om Christendommen, Buddhismen og Muhamedanismen (som forf. slet ikke omtaler), som tilsammen have bredt sig næsten over hele jorden, og af hvilke de to störste ere fortrængte fra deres oprindelige hjemstavn, ere «stedbundne». Dette er også et exempel på, hvor alvorligt forf. tager det med «analogier fra kendte forhold, faktisk påviselige kræfter, som virke nu» (XCII), når det ikke passer ham. Ja, han sér så mærkværdigt på dette forhold, at han spørger (CXLVIII) «var det et nyt folk, som kom med Christendommen»? Det var det dog vel, hvis man kan tro historiens vidnesbyrd, og i den grad, at der er steder, hvor den for en dél blev indført ved våbenmagt (reformationen, som forf. nævner sammesteds, var en reaction inden for selve Christendommen, en tilbagevenden til det forméntlig oprindelige, og dog bredte den sig jo også langt uden for sin oprindelige hjemstavn). — Forf. taler ikke sjælden med stor vægt om «historiske data» (XVIII), «hele Indogermanernes senere historie (CVIII), «de stedbundne kulturers ... ved samtlige historiske Hovedströmninger betingede væxt», han kalder sin methode «den historiske» (XII); men vi have allerede sét (CXLVI), at han ikke ænser de ældste skriftlige efterretninger, og det vil fremgå af det følgende, at han mildest talt oversér vigtige partier af den almindelige verdenshistorie; med «historie» mener han «de jordfundne minder», analogier og — sammenhængen i hans theorier (CVIII; CXV).

Også i det, som forf. virkelig selv regner med, bliver der undertiden uklarheder og modsigelser tilbage, uden at han mærker det. Han fremhæver, at «naturfolkene» (trods deres åndelige overlegenhed, sé ovenfor LXIV fgg.) opretholde ligevægten mellem befolkningen og livsfornødenhederne ved fosterfordrivelse, barnemord, og indtil 6 års diegivning, som

[1] Hvoraf véd forf., at «fællesstammerne ad søvejen bredte sig til Italien» (CXXXII), og hvorledes kan den omstændighed, at undtagelsesfolkene ere udsatte for til sidst at absorberes af de store folk, få tilbagevirkende kraft til at bevise, at de fra først af ere af samme «race» og sprog som disse? — Det er vel kun en rén lapsus, når det (XXVII) kommer til at sé ud, som om forf. vil indbilde os, at nogen tror, at «de Keltiske Irer, de Keltiske Höjskotter og Walliserne ere forsvundne fra jorden.»

[2] Dermed skal selvfølgelig ikke være sagt noget om Bugge's theorier.

skulde synes ufejlbarlige midler; «går det alligevel galt», så gribe de til krig (LXIII). Det er langvarig indvirkning fra kulturstaterne («vandingskulturerne»), som ved at give «naturfolkene» ny fornødenheder tvinger dem til civilisation (CXXXV). Her slå altså de nævnte midler ikke længere til. Skulde her ikke være en åndelig faktor med i spillet, som forstyrrer regnskabet? I så fald fristes man til (trods LXIV fgg. — «ethvert större fremskridt i samfundsform, religion og videnskab (!) . . . stammer fra naturfolk», LXVI) at tænke sig den indkommen sammesteds fra som de ny fornødenheder. At «det er vandingskulturerne, der er uroen i verdenshistoriens ur» (CXXXV), er vistnok rigtigt; men så er kulturen ikke stedbunden, med mindre man vil så langt tilbage til det «oprindelige», at det ikke i en overskuelig fremtid vedkommer videnskaben; Indogermanernes skal jo f. ex. være ét stort lån (fra de slemme Semiter). Desuden behøver overgangen fra jæger- og nomadeliv til agerdyrkning næppe at være fuldt så vanskelig, som forf. vil göre den til, da det ingenlunde kræver, at jægeren og nomaden (man kunde tilföje krigeren) selv skal blive agerdyrker. Thi ligesom det begyndende agerbrug, de drive som bierhverv (LXII) drives af kvinder, bliver det gennemførte agerbrug, som historien viser, drevet af slaver eller livegne, og landet kan være gået fuldstændig over til agerdyrkning, uden at herrerne behøve at røre en finger dertil. Til sidst blive så (de eventuelt denationaliserede) slaver hovedbefolkningen og de virkelige herrer i landet. I det hele taget synes forf. ikke at have haft öje for slaveriets betydning for civilisationen. — Det er kun Indogermanerne, der have brudt afgjort med sjæledyrkelsen (C fgg), mens vi hos «Semiterne» «træffe en afgjort naturfornegtelse» (XCIV), som dog på samme tid er «en abstract, man fristes til at sige nøgterne (!) begejstring for det rent logiske og en lidenskabelig fanatisme (!)»; dog stammer de nuværende Indogermaners monotheïsme (som ikke skal være «sjæledyrkelse», da «sjæledyrkere» ikke havde kunnet vinde verdensherredömmet, CII) fra Semiterne; men det har intet at betyde, da monotheïsmen er noget, som Semiterne kun «have fanatiseret sig op til» (CII). Man sér, forf. er ikke forlegen for udveje i en snever vending. Skulde hans medfødte skarpsindighed ikke være bleven yderligere skærpet af hans interesse for at etablere en «Semitisk race» og rive den løs fra den Indogermanske? Når Indogermansk religion skal bruges til at løsrive Indogermanerne fra Semiterne (XCIV fg.), sér det heller ikke sandsynligt ud, at der ikke må findes «Indogermanske urmyther» (XVII), da de Indogermanske religioner ere «radikalt forskellige» og afhængige af klima og naturbetingelser i disse folks nuværende hjem (XIX). Disse modsigelser ere så grelle, at den eneste forklaring, der vil falde mig ind, er at det i virkeligheden er folkenes temperament, der har stukket forf. i öjnene, og at han ved en skæbnesvanger uagtsomhed har overført sit indtryk derfra på deres religion; en monotheïst er dog vel monotheïst, hvad enten han er «fanatisk» eller ej[1]. — At de Europæiske folk (som trives fortræffelig

[1] Af enkelte hist og her spredte antydninger, i al fald hen imod slutningen af det foreliggende bind, får man en anelse om, at forf. tager

i alle tempererede klima'er) ikke kunne begå sig i de arktiske lande og i nogle tropiske egne, vedkommer ikke spørgsmålet om Indogermanerne, som alle (og V. selv) hensætte i den tempererede zone; da forf.'s hovedinteresse er Indogermanerne (XX), kunde den argumentation altså være sparet.

Hvad der vist fører forf. på afveje, er hans ulykkelige, man kunde fristes til at sige fixe idé om de 3 «racer» (navnlig den interessante Semitisk-Afrikanske) og deres autochthoni. Til denne Molok offres hensynsløst alt, hvad der kommer den i vejen. Da de fysiske forskelligheder f. ex. mellem Jøder og Buskmænd ere egnede til at falde lidt tungt for brystet, frakender han de fysiske kendemærker al betydning (overgangene kunde dog formentlig, om fornødent, forklares ved raceblanding), og sondringen skal göres ved hjælp af åndsvidenskaberne (XCVI, jf. LXXXIII—XC). Kun skade, at disse for tiden ere så vanskelige at få hold på. «Analogier fra kendte forhold» vise tilstrækkelig, at mens de fysiske træk ere overordentlig stabile, ombyttes sprog, religion og al slags civilisation forholdsvis let (jf. forf. selv XIX). Måské engang i tiden sjælelige kendetegn kunne blive egnede til at bruges som race-indicium; men det vil ikke være så store og håndgribelige ting som religion og sprog, men småting, som vanskelig lade sig opfatte og bestemme begrebsmæssig, noget som ansigtsudtryk og sjælelig habitus hos mennesker af samme slægt. Og forf.'s anvendelse af åndsvidenskaberne på dette punkt er ikke egnet til at indgyde tillid til dem. Mens efter V. Indogermansk og Semitisk flexion ere to afgjorte modsætninger, så at Finsk eller Polynesisk ligger vore sprog langt nærmere (XV)[1], mens der formodentlig ingen videre modsætning er mellem Hebraisk og Hottentottisk, «spiller endnu drömme om et fælles urhjem, ja måské et fælles ursprog for Indogermaner og Semiter sin store rolle selv hos en Hommel eller Delitsch» (LXXXVIII). Hvem skal man nu tro? «Den Finske, Polynesiske og nordamerikanske mythologi står vor meget nær . . . de Semitiske ere os fremmede og fjerne» (XCIV), hvorimod de Semitiske religioner synes at skulle slås i hartkorn med fetischismen (XCV). Föjes hertil «Mongolernes» og Indogermanernes lighed «over hele det sjælelige område» i modsætning til «Semiterne» (XCV), synes det en ubegribelig inconsequens, at forf. ikke ud fra disse åndsvidenskabelige kendetegn har statueret 2 «racer» i stedet for 3. En åndsvidenskabelig inddeling af «racerne» turde således være noget hårtrukken og det fysiske inddelingsprincip på videnskabens nuværende standpunkt være langt at foretrække; men i så fald bliver det, når på den ene side Hindu og Nordbo, på den anden side Jøde og Neger skal være «2 forskelligt udviklede udtryk for samme race» (LXXXIX), ikke let at indsé, hvad der forstås ved en race, og hvad vi i det hele

«religion» i en noget snevrere betydning end den almindelige sprogbrug; skulde jeg derfor have misforstaaet hans terminologi, må han tilskrive sig selv skylden, da han formentlig burde have retledet læseren i tide.

[1] Jf. dog XCV: «der har tilvisse hos [Ur-] Mongolen været en tendens til agglutination, hos [Ur-] Indogermanen til flexion» — og «Semiten» da?

skal med det begreb. Svaret synes kun at kunne blive ét, at hele denne tilrettelægning er foretaget, fordi der nu engang skal være 3 racer. Og til overflod siger forf. det ved flere lejligheder så godt som med rene ord: han kalder det «den inddeling af racerne, som religionshistorikeren må kræve af anthropologens hånd» (! CIII); — «udbredelsestheorien kræver», at det Sumerisk-Akkadiske sprog (!) må være Semitisk: «race[!]-grænsen kan aldrig have været draget midt i ørken» (XCVII); — «ingen . . vil vel . . tro, at menneskeslægten skulde inddeles i Mongoler, Semiter, Indogermaner og Basker, Etrusker etc.» (CXXXI; hvorfor ikke? skal den inddeles efter sprog, bliver man vist indtil videre nødt til det); — at man først nu har sét, at det Aegyptiske sprog er «Semitisk», og at de sprogkyndige end ikke ville regne Akkadisk til samme æt, regnes disse sprog i høj grad til forklejnelse (LXV). Jeg for min del kan ikke sé andet end at der slet ikke existerer nogen Indogermansk «race», men kun en stor gruppe folk af ret forskellig racetype (endog inden for samme folk, hvorpå et slående exempel er anført af V. selv, LXXXIV), som taler Indogermanske sprog. Hvorledes racetyperne ere opståede, er Vodskov selv ude af stand til at forklare (XCI; forklaringen XCIII står som et postulat); men at de ere det mest stabile af hvad vi indtil nu have at holde os til, turde være afgjort.

Ejendommelig sofistisk er forf.'s brug af ordet «urfolk», særlig «det Indogermanske urfolk» eller «Ur-Indogermaneren». Mens dette i den sammenlignende sprogvidenskab opfattes relativt og simpelthen betegner Indogermanerne umiddelbart för sprogsondringen, altså på det senest mulige tidspunkt, bruger forf. det, også når han polemiserer mod sprogsammenlignerne, absolut, nemlig om den Indogermanske «race» på det ældst mulige tidspunkt (istiden, CXXXIV; selve menneskeracernes urtid . • køkkenmøddingerne, de mellem-Europæiske drift- og hulefund, CVIII; hulefauna'ens, mammuths- og rensdyrstiden, CXIV; disse fund må jo efter autochthoni-principet tilhøre den Indogermanske «race», CXV). Derved bliver det ham en let sag at skoptisere over «det höjfilosofiske urfolk . . den romantiske filologis ideale palmelunde» (XVIII, CXIII, CXXIX), «et urfolk, som har begyndt med at smedde og støbe» (CXLV), «det Schraderske Indogermanske urfolk, som kommer til verden til vogns» (ib.), og man forstår, at han dadler Hehn, fordi «han bliver stående på halvvejen, ved nomaden» (CV), og «Schraders ulykkelige idé om pælebygningsfolkene» (CVI). Den indvending, som det ligger nær for «den romantiske filologi» at göre mod alle disse fund, at det af mangel på skriftlige mindesmærker ikke kan bevises, at de ere Indogermanske (og ikke tilhøre en nu denationaliseret — ikke nødvendigvis «forsvunden» — race), kan V. selvfølgelig ifølge autochthoni-principet ikke tage imod. Men selv om det var godtgjort, at de vare Indogermanske og nåede ned til den tid, som sprogsammenligningen har for öje, vilde dette intet bevise mod sprogsammenligningens resultater, lige så lidt som man af den omstændighed, at man formentlig endnu i nogle egne af Jylland bruger Jydepotter og plöjer med stude, kan slutte, at man i året 1897 eft. Chr. endnu ikke kendte porcelænet og hesten i Europa. Det Indogermanske spørgsmål

synes mig i denne sammenhæng at måtte stille sig således: om «urfolket» (eller vel snarere urfolkene) i V.'sk forstand i de nu Indogermansk talende lande vides intet positivt uden hvad der fremgår af «de jordfundne minder»; deres efterkommere udgöre rimeligvis på mange steder den, efter min mening, denationaliserede hovedmasse af den nuværende befolkning og have i så fald tilhørt forskellige racer; at forskellige racer tale samme Indogermanske sprog, tyder på, at i det mindste nogle af dem ere blevne denationaliserede; når og hvorledes dette er foregåt, hvor lang tid det har taget, på hvilket standpunkt «Urfolket» og på hvilket standpunkt Indogermanerne stode på den tid, kan ikke vides; om tilstanden umiddelbart för den Indogermanske sprogsondring kan kun sprogsammenligningen give oplysning, og her gælde kun de positive data, argumentationer ex silentio gælde ikke. Når forf. mener (CXXVIII), at vi ikke «hvis lydforholdene — i vore kirkelige og religiøse fællesord — tillode det, turde slutte, at urfolket havde været kristent», så må dertil svares, at man ikke blot turde, men nødvendigvis måtte slutte det i al fald om den tilstrækkelig indflydelsesrige bestanddél deraf (kun at «urfolk» forstås på den ovenfor angivne måde), mens man ikke omvendt af det nuværende forhold (at de ere lånord fra Græsk og Latin) kunde slutte, at det ikke havde været kristent — hvis historien tav stille. Jo mere kulturstandpunktet på fællessprogets tid måtte göre indtryk af ikke at være autochthont (CXV og CXVI, men jf. mine noter til CIX ovenfor), desto mere sandsynlighed vilde der være for, at der er foregået en indvandring af en eller anden slags.

Forf. mener (CIV), at «Johs. Schmidt's berøringstheori kræver udbredelsestheorien som ethnologisk grundlag.» Dette sér ved første öjekast meget plausibelt ud, især hvis man turde tage V.'s theori (LXXI fgg.) om samfærdselssprogets dominerende indflydelse til hjælp. Men på den anden side synes de dog ret skarpe sproggrænser at tale for Johs. Schmidt's egen forklaring, at berøringen er foregåt på et tidligere trin på et begrænset område, og at der imellem denne berøring og den nuværende tilstand ligger en adskillelse, og racetypernes forskellighed gör denne antagelse så godt som nødvendig. Dette bestyrkes ved, at inden for de enkelte sprogs dialekter, hvor ingen mellemkommende adskillelse har fundet sted, ere overgangene virkelig ganske jævne og uafbrudte, og det samme er, så vidt vides, tilfældet med de Ariske sprog i Indien af samme grund.

Forf. fremsætter en skarp men træffende og fuldkommen berettiget kritik over Schrader's vilkårlige behandling af de fælles Indogermanske dyrenavne. Han er tilböjelig til at mene, at benævnelserne på de nuværende husdyr i fællessproget have betegnet vilde dyr. Der er dog en omstændighed, som synes mig at pege i modsat retning, nemlig at de fælles-Indogermanske dyrebenævnelser, enkelte meget civilisationsmæssige (ikke særlig «samler»-mæssige) spiselige dyr fraregnede, enten ere navne på nuværende husdyr eller på dyr, som efterstræbe disse, så at dyreriget sés fra køkkenets og husdyrenes synspunkt. Fordringen om, at ordene, for at bevise noget, skulle stemme både i rod og suffix, er for streng, da endnu den dag idag flere synonyme suffixer kunne an-

vendes iflæng (f. ex. *gliden* og *glidning*, der i den almindelige bevidsthed regnes for samme ord; også i låneord, f. ex. Tysk *bewegen*: *Bewegung* > Dansk *bevæge*: *Bevægelse;* at det samme i höj grad er tilfældet i Sanskrit, bemærker forf. selv 382, om end med nogen overdrivelse). Også en dél af de omstridte mythologiske og religiøse fællesord synes mig bedre funderede, end mange for öjeblikket ville tro; der må f. ex., trods de phonetiske vanskeligheder, på en eller anden måde være sammenhæng mellem Manu og *Μίνως* på grund af «Manu's tyr» og «Minotaurus». Etymologierne må dog først opstilles, för de kunne sigtes og lovene findes, og en etymologi, som er ulovlig idag, kan blive lovlig imorgen. Og uagtet vi ikke have et navn at holde os til, er ligheden mellem figurerne Indra, Thor og Herakles ikke blot i deres abstrakte «betydning», men i en mængde enkeltheder og i deres hele konkrete habitus så slående, at muligheden af en blot tilfældig opstået overensstemmelse synes udelukket. Kort sagt, sprogsammenlignernes Indogermanske «urfolk» behøver ikke at have været «höjfilosofisk»; men alt tyder på, at det endnu mindre har været et «urfolk» i V.'sk forstand i lighed med V.'s «Urmongol».

Det vil af det foregående fremgå, at forf.'s belæsthed breder sig over et så uhyre område, at det er umuligt for ét menneske at undersøge alt dette på første hånd, og det må være vanskeligt at få plads til det i ét hoved. Allerede dette vil stemme læseren noget skeptisk over for forf.'s resultater, da han ikke kan controlere grundlaget for dem. Forf. selv er kommen til at forbigå meget nærliggende ting af en större rækkevidde og bevískraft end hvad han anfører. Mens han opererer (forøvrigt meget interessant) med Eskimoer, Indianere og Polynesiere, hvis forhold ere ganske forskellige fra hans hovedemne Indogermanerne, bl. a. allerede af den grund, at der så godt som ingen skreven historie er om dem, benytter han af de fra historien bekendte forhold i Europa den omstændighed, at Germanernes indvandringer i de Romaniserede lande under folkevandringen kun skal have efterladt sig få mærker (XXVI), til at bevise sprog- og folkegrænsernes hårdnakkede stabilitet, men drager ingen som helst consequens af, at det lille Latium havde udbredt sit sprog over uhyre landstrækninger, hvoraf nogle utvivlsomt ikke Indogermansktalende, og at dette, som han selv fremhæver, har holdt sig til den dag idag. De Phoenikiske og Græske kolonier nævner han vist slet ikke. Han indrömmer, at det Keltiske Britannien blev germaniseret, og i almindelighed at en «race» kan miste sin selvstændighed og sit sprog (XXVII). Trods alt dette «ere Germaner, Kelter, etc., urhjemme i alle Germanske, Keltiske[1] etc. lande» (LXXXIII) og i det hele «Indogermanernes hjem selvfølgelig (!) i alle lande, hvor der bor Indogermaner»[2] (ib.); antagelsen af en Indogermanisering er «mod al sund fornuft» (XCIII), og han synes aldeles ikke at have tænkt sig muligheden af at disse og så mange andre

[1] Må, for overhovedet at kunne kendes, være = Germansk talende, Keltisk talende.

[2] ɔ: Indogermansk talende folk.

fra historien bekendte vandringer (ere f. ex. Magyarerne autochthone i Ungarn, eller har deres indvandring ingen spor efterladt sig?) kunde tale til gunst for «vandretheorien» (mærk dog, at «Kaldæerne indvandrede», XCVII). — Det vilde være en stor lettelse, hvis man turde antage, at de ethnologiske forhold havde holdt sig væsentlig uforandrede siden istiden, og at udviklingen alle vegne var foregået uforstyrret i lige linie; hvilken hvile for tanken i modsætning til de utallige invasioner og forskydninger, som et historisk atlas fremviser! Men netop denne og andre «analogier» tyde på, at forholdene snarest have været meget indviklede.

Man sér nødig sine forhåbninger skuffede, navnlig når de angå så gyldne løfter som dem, forf. lover at indfri i de følgende bind, og man maa derfor håbe, at hans løsning af religionernes problem må kunne bestå uafhængig af dens «ethnologiske grundlag». Men på den anden side er videnskaben ikke forvænt med hurtige løsninger af så store opgaver, og det skulde ikke undre mig, om der vil gå adskillige menneskealdre med til denne — om den nogensinde bliver løst (jf. V. selv IX); men forf. betragter også kun sit arbejde som et første forsøg[1].

Det er en lettelse fra indledningen, hvor ræsonnementerne nødvendigvis spille en så sörgelig stor rolle, at komme over til forf.'s behandling af Rig-Veda, hvor man strax mærker, at han bevæger sig på et begrænset område, som ganske anderledes kan beherskes, og hvor kendsgerningerne kunne komme til at spille den rolle, som tilkommer dem. Forf.'s theori, at her foregår et tilbagefald til «sjæledyrkelsen» (IX) an-

---

[1] Skönt det foregriber indholdet af de følgende bind, kan jeg dog af interesse for sagen ikke undlade at råde til en vis forsigtighed med et par ved første öjekast meget plausible principer, som forf. vil følge. 1) Han vil «tyde mytherne ud fra sig selv, men med öjet åbent for alle analogier» (VIII), hvilket vist hænger sammen med en udtalelse af ham i «Spredte Studier», at et folks myther danne en organisk enhed. Hertil må for det første bemærkes, at dette begreb i praxis er meget strækkeligt og derfor lader et vidt spillerum åbent for det subjective skön; dernæst står det for mig, som om et folks myther faktisk ingenlunde alle (eller endog blot de fleste) uden at forflygtiges kunne bringes til at gå op i en organisk enhed, hvoraf jeg slutter, at de ikke fra først af have udgjort en sådan, men temmelig usystematisk ere udgåede fra forskellige udgangspunkter og aldrig ret ville voxe sammen. Jeg fremhæver dette så meget desto mere, som jeg ikke mindes at have sét Andrew Lang's navn i forf.'s indledning (længere fremme citerer han ham dog nogle gange). — 2) V. mener (VII), at «den historiske methode» «kan i samtlige mythologier vise os, hvad der hører til for at være en ildgud». Jeg kender lidt til to ildguder, Agni og Hephaistos-Vulcanus, som ikke synes mig at have noget tilfælles undtagen deres forhold til ilden; jeg tror derfor, at de ere af ganske forskellig oprindelse, og at det i det hele taget ofte er ret tilfældigt, om en gud drager et eller andet bestemt område inden for sin særlige virkekreds. Der vil vist være for mange ubekendte faktorer til at man kan finde love for sligt. Så meget desto glædeligere vilde det selvfølgelig være, om det kunde lykkes forf. at finde sådanne love; men på den anden side vilde det være sörgeligt, om han skulde begå den samme fejl i det mythologiske, som han forméntlig har begået i det ethnologiske ved at abstrahere regler til anvendelse på Indogermanerne (XX) fra uensartede forhold.

retter mange ulykker, og det er vildledende for læseren, at han først efterhånden og temmelig sént får nogenlunde tydelig besked om, hvad der menes dermed.

I. «*R*ig-Veda» (3—73). Forf. giver for første gang på Dansk en udførlig og anskuelig fremstilling af *R*ig-Veda, som er fortræffelig skreven. Han fremhæver med rette, at hymnerne ere meget forfinede kunstdigte og stamme fra en særlig præstestand, hvilket for øvrigt nu turde være almindeligt anerkendt. Han giver en i æsthetisk henseende ligefrem mesterlig oversættelse af enkelte partier. At en god del af disse oversættelser sætter sig ud over visse sproglige finesser[1], vilde der ikke være noget at sige til, hvis de blot stode der for deres egen skyld; men det får höjst uheldige følger, når der, som det göres af forf., drages vidtgående og yderst vigtige slutninger deraf.

Det er forf. (og andre) meget om at göre (52 fg.) at få påvist en skrigende modsætning mellem hymnedigternes (præsternes) fattigdom og deres store prætensioner. Dette kommer dog ikke til orde i de af V. anførte, tildéls dunkle og forméntlig misforståede steder. I de S. 52 nederst anførte steder tales der ikke «om en ringe fattig ulykkelig præst» (i *R*V. II. 12. 6 hører kun *nâdhamānasya kīréh* til *brahmáno* og betegner ham som den der ydmyg beder til guderne, ikke hans stilling i samfundet);

---

[1] F. ex. 17, *R*V. VIII. 29. 1: *añj áṅkte hiranyáyaṃ* kan kun betyde «han anlægger gyldent smykke»; *añji* er substantiv; Pada-texten har ikke forskudt accenten, men tro gengivet Saṃhitā'ens accent; det er åbenbart falsk, når V. 158 tror, at det er Pada-textens forfatter, der har tilsat accenterne; *R*V er ganske vist ikke «kommen til verden» med accent-tegn, men aldeles sikkert med virkelige accenter, og hvis disse på noget sted ere forvanskede, har Pada-texten ikke foretaget forvanskningen, men forefundet den. — V. 10: *árcanto éke máhi sâma manavata* | *téna sûryam arocayan* kan ikke betyde «de syngende udtænkte denne höje sang..» på grund af Impf.; *éke*, som er subject, er sprunget over; det betyder: «andre [guder; efter Sāyana Atri'erne] udtænkte [i fortiden] det store sāman..»; her er altså ingen selvros. — *R*V. I 69. 1 skal være «styrke du vandt dig»; *bhuvo* snarere «du blive» eller «skal blive». — 18: *R*V. I. 70. 2, temmelig frit og udvisket; mon ikke «selv ««i Stenen»» er for ham ««i Huset»», [og dog] tilhører han ligesom hélt menneskene, [skønt han er] udødelig, — fordi han tænker på godt» (ɔ: vil menneskenes bedste); *viçāṃ ná viçvo* er vel et ordspil, og det turde alene være derfor, der står *ná*. — *R*V. VIII. 35. 8: «ligesom to svaner, ligesom to rejsende». — 20: *R*V. II. 7. 5: hvis «kør» skal være smörgaven, hvad skal så *ukshábhih* være? — 7 fg. (navnlig 10), *R*V. X. 142. 2, i det hele skarpsindigt og rigtigt; men *sāctva* (ɔ: *sāci* | *iva*) betyder «på skrå» (BR). — Et par steder kan have betydning for opfattelsen af Indra (hvorom se nedenfor): 15, *R*V. I. 130. 4: *vanino* betyder næppe «sky», men «skovboer» ɔ: «træ» (selv for stamordet *vána* er betydningen «vand» ikke ganske sikker; jf. Pischel & Geldner Ved. Stud. I. 114 og 169); *vanino* turde være appos. til *vṛksháṃ* og *ní vṛçcasi* være brugt absolut. — V. 5 (16): *nadyàh* er ikke «vandene», men «floderne»; *ayuñjata* ikke «rustes», men «rustedes» (nemlig da Indra gav dem fri); *vṛthā* er næppe, trods Pischel & Geldner, «skyndsomst», men «frit, uhindret» og hører til *sártave* (jf. Pischel & Geldner II. 111 n. 2). — 22, *R*V. II. 21. 1: *abjite* er ikke «regnvindende», men «vandvindende» og sigter nærmest til floderne; *haryatám* «attråværdig».

heller ikke de andre anførte steder bevise præsternes fattigdom. At præstens ord (53) ofte finder lettere indgang hos kvinder end hos mænd, stemmer måske med erfaringen, men fremgår ikke af *R*V. V. 61. 6 fg., hvor der ikke står «giver mere end en mand», men «endog en kvinde kan *(tvā)* være . . . bedre end en mand, når manden er ugudelig og gaveløs, mens hun giver agt på den mødige, den tørstige etc.»; for digteren er åbenbart det normale, at manden bör sættes höjest, og desuden er «den mødige» etc. næppe = «præsten». I. 84. 16—17 taler, så vidt jeg kan sé, aldeles ikke om præster, «der stå ledige på torvet»; «os» har V. indskudt; der står ikke «er der da ingen, der viger . . .», men «hvem viger . . ., hvem skal [som følge af, at han offrer til Indra] få lejlighed til at tro Indra's tilværelse og nærværelse og have lejlighed til at bede for sit afkom . . .», hvoraf meningen öjensynlig er, at enhver, som er i betryk, blot behøver at offre til Indra for at få troen i hænderne; præsten står der ikke et ord om. At slutte noget — og det det mest udprægede — af *R*V. IV. 24. 10 er en «methodologisk» fejl, da stedet er forblevet fortolkerne dunkelt; desuden turde man have hélt misforstået det (Sāya*n*a er dog stærkt inde på det rigtige spor); efter min mening siges («råbes», v. 8) det af Indras hustru, som ikke vil overlade («sælge») de offrende ham uden iforvejen udtrykkelig at have betinget sig at få ham tilbage igen; altså: (v. 8) *da Indra tænkte på kampen . . ., tilråbte* (Indtryksaorist analogt med ἐγέλασα, men projiceret ud i fortiden) *hans Hustru ham*: (v. 9) «*for mere tilforhandlede* (ved aftalen eller ved en tidligere lejlighed, Imperf.) *han sig en mindre pris, idet* (selv om) *han — til min glæde* (samme Aorist, eventuelt projiceret ud i fremtiden) — *vender tilbage usolgt; han har* [sandelig] *aldrig haft for skik at sælge mindre for mere; staklerne ere kloge nok til at malke* (ɔ: lokke ud til den sidste dråbe) *[hans] ord [fra ham]* (få ham til at gå ind på handlen, hvor ulige den end er); (v. 10) *hvem [er det nu, som] køber denne min Indra for 10 kør* (formodentlig de offrede kør, efter Sāy. «lovprisninger»; meningen er formodentlig, at det selvfølgelig er en urimelighed at ville købe ham til den pris, man kan kun låne ham)? *når han har dræbt Vṛtra'erne* (efter Sāy. «fjenderne»), *skal han [i det mindste] give mig ham tilbage*». Det er i al fald en lovprisning af Indra, ikke en sjakren fra præstens side. De særlig kyniske og betegnende udtryk for præsternes havesyge må altså stryges; og selve deres kynisme burde have gjort dem mistænkelige[1].

Dette skal bane vej for forf.'s theori om *R*igveda's eller præsternes tendens, som skal være den på «naturgudernes» bekostning at indskærpe, at «offeraltret er verdens midtpunkt, og brahmanen er verdens frelser» (55), og dette skal være et tilbagefald, «en ny tankeret, systematisk sjæle-

[1] *R*V. II. 23. 1 (23) er *bráhmanāṃ Brahmanaspate* «hymnernes hymneherre». I *R*V. I. 120. 10—12 (50) taler dog meget for Pischels opfattelse («en ironisk dānastuti»), navnlig *samaha, tanu,* og at *svápnasya* (som dog vel ikke kan være = «en sovende») sammenstilles med *ábhuñjataç ca revátah;* «overalt» står der ikke.

dyrkelse» (61), hvoraf naturdyrkelsen blev kvalt «som vårsæd, der skjules under tisler» (ib.), og som det aldrig senere, trods en uafbrudt række forsøg, lykkedes Inderne at afryste (62); motivet skal have været præsternes «verdslige interesser som stand» (61 etc.). At præsterne ganske åbent og ærligt varetoge deres verdslige interesser, er ubestrideligt; men derfra er der et meget stort spring til at forvanske religionen, og V. må faktisk selv indrömme, at der er fyldestgörende beviser for, at de handlede i god tro (60, jf. 54 nederst), og at fejlen altså i virkeligheden ligger i religionen selv. Det forekommer mig, at den overordentlige vigtighed, der tilskrives offret og hvad dertil hører, ikke er så enestående, som V. påstår (58), og at det ikke under de givne forudsætninger kunde være anderledes. Jeg kan endvidere ikke forstå, hvad der berettiger ham til at kalde dette «sjæledyrkelse» (hans bemærkninger S. 310 vise bedst, hvor vildledende dette udtryk er): de omhandlede offre bringes jo ikke til afdøde, men til «naturguder»; det er simpelthen trolddom. Endelig er denne offertrolddom ikke en forvanskning af det overleverede, men mindst lige så gammel som noget i den Indiske religion, og forf. anfører ikke skygge af bevis for, at det skulde være noget nyt. Det er misvisende (60) at sige, at «brahmanen» gör fordring på at være ét med tilværelsens evige ophav; denne «fordring» stilles ikke blot på alle menneskers, men på alle væsners vegne — i den pantheïstiske filosofi og theologi (— er denne måske «sjæledyrkelse»?). Ganske vist er det brahmanernes arvelige offertrolddomsmagt *(bráhman)*, hvoraf det pantheïstiske begreb *Bráhman* («det absolutte») har udviklet sig (ligesom begrebet *ṛita* «verdensordenen» — der har V.'s sympathi, S. 59 — åbenbart er udvoxet af og opkaldt efter ritualet). Dette viser allerede klart, at det er brahmanerne, vi skylde de vigtigste hovedtanker i Indiens religiøse udvikling, som førte aldeles bort fra det Vediske offer[1], og for V. burde dette forméntlig have interesse som et smukt — og faktisk — sidestykke til eller eventuelt en videreførelse af hvad der efter hans mening skete, da «naturguden voxede sig stor under den afdødes maske».

II. «Agni» (74—236). V. gör den rigtige iagttagelse, at det ikke er som «husild», men som «offerild»[2] Agni prises i *Ṛ*igveda. Men dette er ikke så forbavsende; hymnerne skulde jo bruges ved offret; det

---

[1] Det, som forf. siger S. 55 om «den senere Indiske kultur», «de store templer», om Indernes «theologer» (58), og mange lignende ting rundt omkring i de senere afsnit, synes at vise, at han lever i den vildfarelse, at Veda-religionen og offerdyrkelsen existerer endnu, og at han ikke har noget kendskab hverken til litteraturen eller de nuværende forhold. At Buddhismen (60) skulde være en reaction mod «kastevæsnet», er en for længst modbevist fejltagelse, og det Vediske offer er næsten (måské hélt) forsvundet.

[2] At han ikke vil anerkende Agni som bryllupsgud (79) er mærkværdigt; hans oversættelse af *Ṛ*V. V. 3. 2 strander på det uaccentuerede *bibharshi* (Sāy. har allerede det rigtige); at Agni virkelig her er bryllupsgud, fremgår både af «Aryaman» og af versets anvendelse i bryllupsritualet; også «ægtefællerne» ere de menneskelige ægtefæller, som hjælpes ad ved offret, så at offerilden er det religiøse bånd, der forbinder dem;

skulde derfor være offerilden, der pristes (ellers vilde offret blive virkningsløst, måske endog fordærveligt). Men at «offerildens stille kamp med brændslet udmales med skov- og steppebrandens fulde billedpragt», er næppe rént æsthetisk rhetorik (den vilde være for hårtrukken), men et bevis blandt flere på, at offerarrangementet var symbolsk, og at man var sig offerildens identitet med ilden i naturen fuldt bevidst. At *R*igveda's kulturstandpunkt ikke er «primitivt» i den forstand som vi må tænke os om «samlerens», er almindelig anerkendt og behøvede ikke at fremhæves så energisk, som V. gör, men fremgår ikke af, at hymnerne. til Agni tage sigte særlig på offerilden; ja det er et spørgsmål, om det ikke er en anachronisme at lægge de for os så nærliggende betragtninger over den naturlige ilds velgerninger ind i «primitive» tiders tankegang; mon ikke fra først af troldmandens offerild har stået for folks bevidsthed som en ganske anderledes vigtig og mægtig velgörer end «arnens og værkstedets lue, hyrdens natlige bål og bondens skovild»? (84).

V. vil ikke lade Agni være «verdensilden», men søger at bortforklare alle derpå tydende udtryk og henføre dem til selve offerstedet. At der ved udtrykket «vandenes skød» (87) skal eller kan forstås offerstedet, er utvivlsomt; men at forklare dette udtryk af, at der brugtes vand ved offringen, er meget hårtrukket; jeg kan ikke sé rettere end at dette navn viser, at offerstedet er et symbol på universet, hvorved altså offerilden bliver et symbol på verdensilden, men selvfølgelig et effectivt symbol, der virker hvad det siger. Jf. hvad der er sagt ovenfor om Agni's identitet med skov- og steppeilden. Men hvad verdensilden angår, have vi et aldeles ubedrageligt kendetegn, nemlig at hans udmåling af himlen m. m. fortælles i Impf., hvorved der kun kan forstås en i tidernes begyndelse udført bedrift, ikke virkningen af det nærværende offer. Lige så hårtrukket er det (105) at forklare udtrykket «vandenes sön» som «født af smörret»; V. antyder (men forkaster) selv en meget mere tilfredsstillende forklaring; en slående analogi fremdrager han selv (108), men drager mærkelig nok ikke den uundgålige slutning, som må drages deraf. De 3 offerbål ere, som det fremgår allerede af det af V. selv (112) anførte, symbol på de 3 verdener. Når der (113) skelnes mellem Agni's «höjeste fødsel» og «lavere sted», er den gængse forklaring den ene naturlige; alle de af V. foreslåede ere yderst hårtrukne; det samme gælder om hans forklaringer S. 116 Hvad der siges (117 fgg.) om «himlens sön» taler også snarere imod end for V. Han gör (121) en rigtig god bemærkning om «disse billeders i al deres forskruethed i höj grad realistiske karakter»; også dette peger i den retning, at «himlen», «vandene» o. s. v. må tages mere bogstaveligt end V. er tilböjelig til. Af særlig vigtighed i denne sammenhæng er udtrykkene «vandenes ætling» *(apâṃ nápāt)* og «Agni Vaiçvanara».

---

om «naturmythologi» er her ikke tale, — og det er overraskende at finde sligt hos V., som netop senere polemiserer så ensidigt imod opfattelsen af Agni som «verdensild». — At man ikke kan finde en Agni-Hephaistos (78), har vist sine gode grunde.

For *apâm nápāt*'s vedkommende sé man *R*V. X. 8. 4—6 (139), som bör oversættes: v. 4: «. . . du blev [i tidernes begyndelse, Impf.] lysende mellem tvillingerne (ɔ: efter Sāy. nat og dag; kunde vel også være himmel og jord); [siden den tid] sætter du [Perf.] 7 skridt [ɔ: ildsteder og lign., Sāy.] for ritualet, avlende Mitra (efter Sāy. = solen) for dit legeme» (ɔ: for i ham at have en åbenbaring af dit væsen, en slags incarnation; Sāy. «af dit legeme»); — v. 5: «du blive *(bhávah;* eller «for at blive»)[1] det store rituals öje og hyrde, du blive («for at blive») Varuna for så vidt som du går for «lovens» (*ṛtá* = ritual og lov) skyld, du blive («for at blive») vandenes ætling, o Jātavedas (ɔ: Agni)! du blive («for at blive») dens bud hvis offer du måtte finde behag i»; — v. 6: «du blive («for at blive») offerets og verdensrummets fører . . .; [ved disse gerninger] holder du [til alle tider, *dadhishe*, Perf.] dit lysvindende hoved i himlen og har *[cakṛshe]* din tunge til «offerbringer»» (*havyavâhaṃ*, specifik betegnelse for offerilden). — Heraf følger: 1) at Agni er så at sige af samme substans som dagens gud Mitra (men ganske vist ikke samme individ; at det er egennavnet Mitra, fremgår af Varuna i v. 5); det er ved sine gerninger (som offerild), han kommer til at åbenbare sig som Mitra, på lignende måde som han i v. 5 skal «blive Varuna» og «vandenes ætling» og i v. 6 «verdensrummets fører» etc.; — 2) der göres udtrykkelig forskel på Agni's hoved, som han holder i himlen, og på hans tunge, som er offerilden i snevrere forstand; — 3) at «vandenes ætling» *(apâṃ nápāt)* her ikke er fuldstændig identisk med Agni, men en gud, han skal «blive», ligesom Mitra og Varuna. *Apâṃ nápāt* turde være et måske noget forældet og dunkelt kosmologisk spekulativt gudenavn, og når navnet så godt som udelukkende anvendes om Agni (2 steder som apposition til Savitar[2]), turde han være «bleven» Agni ved en rationalistisk identification, ligesom man senere identificerede Savitar med solen, Aditi med jorden, etc.; lignende måske forældede og dunkle skikkelser ere *Ahi budhnya* og *Aja ekapād*, som sikkert hverken ere identiske med Agni (eller med *apâm nápāt*) eller storm- eller skyvæsner (141). *R*ishi'en Tritá Aptyá, som de 3 sidste vers af denne hymne handler om, minder ved sit navn meget om *apâṃ nápāt; asyá krátunā* i v. 7 synes nødvendig at måtte gå på Agni, og den gerning, hvorved han skulde «blive» (vise sig som) *apâṃ nápāt*, er måske netop af samme slags som den, hvormed han hjalp Trita til at finde de våben, med hvilke han som Indra's hjælper bekæmpede Viçvarūpa (eller i al fald «den 3-hovedede»). «Vandene» turde her være urvandene, hvoraf i al fald

---

[1] Det skal formodentlig tænkes projiceret ud i fortiden (på det fortællende Impf.'s standpunkt).

[2] Savitar er i *R*V. ikke, som Vodskov (og de fleste, dog ikke Rydberg) tror, solen; æren for at have godtgjort det umulige i denne antagelse tilkommer Edv. Brandes (Ushas, 71 fgg.), som gör ham til månegud; dette lader sig dog heller ikke gennemføre. Savitar er først og fremmest en Rydbergsk «Mundelføre», som holder verdenskredsløbet i gang; med hans titel *apâm nápāt* jf. man Agni's function som «offrets og verdensrummets fører» *(yajñásya rájasaçca netâ).*

efter lidt senere forestillinger alt er opstået, og at lynet kan have bidraget sit til, at man har statueret et sådant væsen, er ret rimeligt. På lignende måde som med *apâṃ nápāt* forholder det sig muligvis med *tánūnápāt* (142); jf. Hiraṇyagarbha eller Purusha (Nārāyaṇa = *apâṃ nápāt?* jf. *R*V. II. 35. 13) og dennes sön Virāj (= *tánūnápāt?*). Agni's forhold til Apâm nápāt turde være klarest udtrykt i *R*V. II. 35. 10: «Han (ɔ: Apâm nápāt) tyren avlede [i tidernes begyndelse, Imperf.] et foster (ɔ: sig selv, Sāy.) i dem (ɔ: vandene), han (= «det er ham selv, der» *sá*) dier dem som barn, ham slikke de (historisk præsens); han (= «den samme» *só*), vandenes ætling, virker [siden den tid, Perf.] med uvisnelig farve her (jf. v. 11, hvor *itthâ* betyder ikke «for alvor», men «her», jf. P. & G. II. 88) ligesom med en andens (ɔ: den jordiske ilds, Sāy.) legeme». «Klædende sig i lynet» (v. 9) viser ganske vist, at han ikke selv er lynet, men vel hvor han er, når han er *ūrdhvó* («i det höje», ikke nødvendigvís «opretstående», skönt det intet gör til sagen); «de rå borge» (v. 6) ere efter Sāyana's ganske rigtige forklaring vandene, som ikke forbrændes (jf. v. 4 «uden brændsel»; *ghṛtánirṇig* betyder ikke «klædt i smör», sé P. & G.; hvis det betyder «skinnende som smör», forklarer det sig selv; hvis det betyder «bestående af smör», viser det, at Agni er «smörret», det fede og nærende og tillige brændbare i vandene, og det turde være den situation, der symboliseres og sigtes til ved den megen omtale af vandene ved offrene, hvor man dog selvfølgelig af visse grunde måtte menagere med vandet); jf. også P. & G. II. 271 og (til V. 169) 260. Dermed turde V.'s indvendinger S. 143 fgg. være gendrevne.

Agni's identitet med «verdensilden» fremtræder dog måske aller tydeligst, hvor han kaldes Vaiçvānara. 173 fgg. vil V. bevise, at *R*V. X. 88 kun drejer sig om offerpladsen, særlig at Agni ikke identificeres med solen; men det nås kun ved fuldstændig at slå en streg over syntaxen. V. 2 lyder i virkeligheden: «Den af mørke slugte [og] skjulte verden blev [i tidernes begyndelse, Impf.] åbenbar som lys *(svàr)*, da Agni var født; ved hans venskab glædede sig [i tidernes begyndelse, Impf.] guderne, etc.»; — i v. 3 står der næppe «han udbredte», men «han holder [til alle tider, Perf.] udbredt himlen, jorden og luften»; — v. 4 ikke «han er den rette hotar, de der vælge ham göre ham skön med smör», men «han var [i tidernes begyndelse, Impf.] den første hotar, hvem guderne, idet de valgte ham, salvede [Impf.] med smör; denne Agni Jātavedas styrkede [Impf.] den flyvende, gående og stående verden»; — v. 5: «når [vi sige, at] du, Agni Jātavedas, stod [i tidernes begyndelse, Impf.] på verdens hoved, så er du [dog] den samme hvem *(táṃ tvā)* vi [nu, Aorist] have ansporet med sange og hymner; det er dig som *(sá)* [allerede dengang, Impf.] blev offerberettiget fyldende himmel og jord»; her hævdes netop utvetydig og energisk, at offerilden er identisk med urilden — og derpå beror vel dens kraft; — i v. 5 er 1ste halvvers rigtig oversat; i 2det halvvers er ū *tú* oversprunget, og oversættelsen turde blive (jf. Sāyana): «men også dette [må man kalde] de offerberettigedes (ɔ: gudernes, men udtrykket er betydningsfuldt) trolddom, at den hurtige kyndige (ɔ: nødvendigvis solen) passer sit værk»; — v. 7 ikke «når han tændes

op, skinner etc.», men «han som, værd at sé på grund af sin storhed, optændt strålede [i tidernes begyndelse, Imperf.] . ., i denne Agni offrede [dengang, Impf.] guderne . . .»; — i v. 8 er 1ste halvvers rigtig oversat (Imperf.); men i 2det halvvers står der: «han (dette?) blev [dengang, Impf.] deres legemsbeskyttende offer; ham (dette?) kender himlen, jorden og vandene»; — v. 9 turde også i andre henseender være hélt misforstået: «den Agni, som guderne avlede (Impf.), i hvem de offrede (Impf.) alle verdener (ved et *sarvamedha*, som Sāyana rigtig forklarer, og som det følgende halvvers beviser og v. 10 forklarer), han brændte (Impf.) med storhed ved sin flamme jorden og himlen gående lige (uden at böje af for noget)»; — v. 10: thi *(hi)* [da] guderne havde avlet (Aorist) Agni (efter Sāy. «solen») i himlen («offerstedet» er aldeles grebet ud af luften) . . ., gjorde (satte) de [i tidernes begyndelse, Impf.] den samme *(tám ū)* på 3 steder (jf. v. 8); det er ham som *(sáh)* koger de alformede planter (at «koger» skal være = «giver dem deres sidste lueform» er en lidt dristig fortolkning); — v. 11 er rigtigt oversat (undtagen at der står ikke «blev til» men «var bleven til», Aorist, som følge af at guderne satte solen på himlen); men i sin kommentar ombytter V. uden videre Impf. med Præs. og vil göre «solen på himlen» til «ilden på offerstedet»; — i v. 12 er 1ste halvvers væsentlig rigtigt («Agni Vaiçvānara»; «hele verden»); derefter hedder det: «han som holder [til alle tider, Perf.] de strålende morgenrøder udspændte, borttager gående mørkets dække med sin flamme»; — i v. 13 læs «Agni Vaiçvānara» og forklar «stjernen» som solen eller (med Sāy.) som stjernerne. Når V. siger, at der i v. 14—19 stadig tales om offerilden, måtte han hellere sige om Agni Vaiçvānara (v. 14), og han glemmer at omtale, at der i alle disse vers tales om «fra oven og fra neden» og lignende udtryk om himmel og jord (i v. 18 endog om «ilde, sole, morgenrøder og vande», sé Sāy.). V. 19 synes simpelthen at betyde «så længe hunörnene (efter Sāy. = nætterne) ikke klæde sig med morgenrødens ansigt . . .» ɔ: så længe den af guderne i tidernes begyndelse ved offret indstiftede verdensorden består. — Ved Vaiçvānara ere følgende træk fremtrædende: 1) I alle Vaiçvānara-hymner (I. 59; III. 2; III. 3 v. 10—11; III. 26; IV. 5; VI. 7; VI. 8; VI. 9; VII. 5; VII. 6; VII. 13; X. 45; X. 88) forekomme de karakteristiske Imperfecter (I. 98, som ingen Imperfecter har, er «en Vaiçvānara- eller en simpel Agni-hymne»), som ikke kunne bruges om det i det givne öjeblik for sig gående offer. — 2) *Vaiçvānarā* synes at hænge sammen med *viçve devāh* (og indeholder rimeligvis en udvidelse af dette begreb), idet det, foruden i Vaiçvānara-hymnerne, forekommer i et par Viçve deva-hymner (V. 51. 13 og VIII 30. 4: «I guder som ere her *viçve vaiçvānarā utá*») eller sammen med andre guder (I. 98. 3; V. 27. 6; V. 60. 8: «drik soma med Marut'erne»; Vaiçvānara-hymnen III. 26. 2, jf. III. 2. 13; jf. IX. 61. 16: «Soma'en *(pávamāno)* har [nu, Aorist] avlet en stor *vaiçvānarā* glans, broget som himlens torden»; her turde *vaiçvānarā* hænge sammen med sammenligningen med himlens torden), deriblandt Víçve devâ*h* (VII. 49, jf. X. 45. 12 i en Vaiçvānara-hymne), og Agni Vaiçvānara kaldes *viçvádevya* (i Vai-

çvānara-hymnen III. 2. 5, ligesom han ib. v. 15 kaldes *viçvácarshaniṃ*); Marut'ernes kraft kaldes «Ildens glans» (III. 26. 6); også en identification forekommer (VI. 8. 3): «den vidunderlige Mitra (ɔ: Agni Vaiçvānara) støttede (Impf.) himmel og jord ud fra hinanden, skjulte (Impf.) mørket med glans, rullede (Impf.) himmel og jord fra hinanden som to skind, Vaiçvānará viste (Impf.) al manddom». — 3) Til Agni Vaiçvānara knyttes de egentlige mythologiske og kosmogoniske træk, sikkrede ved Imperf.: lysets oprindelse (VI. 7. 5; VI. 9. 7; X. 88. 2 og 7); udbredelsen af himlen, jorden og luften (X. 88. 3), eller at han støttede himlen og jorden ud fra hinanden (VI. 8. 3); stod oprejst på verdens hoved (X. 88. 5), jf. at han kaldes himlens hoved (VI. 7), eller at alle verdener ere på hans hoved (ib.); at han fyldte himmel og jord (III. 2. 7; X. 88. 5); gudernes (X. 88. 4 og 7 fgg.) eller «de travles» (*apás*, III. 2. 7) eller «de udødelige *uçij*'ers» (III. 2. 9) uroffer; at han blev gudernes purohita (III. 2. 8); at ved hans virksomhed kom guderne til udødelighed (VI. 7. 4); at han gik hen og kløvede endog den faste klippe, da de 5 folk offrede til Agni (X. 85. 6); at han har gjort morgenrøderne *aryápatnīh* (VII. 6. 5; Perf. efter Imperf.); at han, efter at være avlet i himlen (dog vel som solen), blev fordelt på 3 steder (X. 88. 10; jf. «ham kende himlen, jorden og vandene», X. 88. 8); at man rensede 3 brændsler for ham (ét blandt de dødelige og to i søsterverdenen, III. 2. 9); at man greb ham i vandenes skød (VI. 8. 4; jf. VII. 49. 4: «vandene, i hvilke Agni Vaiçv. gik ind» [Particip.]); at Vivasvat's bud Mātariçvan bragte ham hid fra det fjerne (VI. 8. 4); at de syndige frembragte dette dybe sted (? IV. 5. 5); m. m. (f. ex. VII. 6. 5). Hertil kommer det historisk eller sagnhistorisk udseende træk: de sorte stammers eller Dasyu'ernes fordrivelse (for Pūru, VII. 5. 3; for Arieren, VII. 5. 6); jf. også VII. 6. 5. — 4) Om Agni Vaiçv. forekommer en del yttringer, som ved deres sammenhæng og slægtskab med de ved Impf. sikkrede knytte ham til himlen: «den raske omløber (jf. P. & G.) Agni» (III. 2. 9); han «omvandrer den fælles bane» (III. 2. 12; efter Sāy. = «himmelvejen»); han er først født (Perf.) fra himlen, derefter af os på jorden (X. 45. 1); «anråbt i himlen» (VII. 5. 2); han holder morgenrøderne udspændte (X. 88. 12; Perf.); «fra oven og fra neden» og lignende udtryk om himmel og jord (III. 2. 10; X. 88. 14 fgg.). Hertil komme de steder, hvor også vandene medtages (jf. *trishadhastha*, VI. 8. 7). — 5) Der fremhæves Agni Vaiçv.'s almindelige udbredelse i rummet («de andre Agni'er ere grene af Agni Vaiçv.», I. 59. 1; han omgiver alle boliger, III. 3. 9, eller er udbredt om alle verdener, VI. 7; han «trives kyndig i bugene [jf. den senere fordöjelse-virkende Agni], brölende som en løve i alle slags», III. 2. 11) og tiden (han optændes af Kuçika'erne fra slægt til slægt, III. 26. 3) eller hans store betydning i naturen («flodernes fører», VII. 5. 2; de 7 strömme voxe af ham ligesom grene, VI. 7; han koger de alformede planter, X. 88. 10; han skal opholde livsfrugt i disse verdener, III. 2. 10; jf. III. 2. 11 ovenfor; herpå beror vel også udtrykket *ásurya*, VII. 6. 1). — 6) Det fremhæves om Agni Vaiçv. energisk, at han er den samme som nu brænder på altret, etc.

(III. 2. 10—11[1]; VII. 5. 2; X. 45. 7—8; X. 88. 5; «nu som för», III. 2. 12[1], m. m.). — At ganske lignende ting kunne siges med samme utvetydighed om Agni, også hvor han ikke udtrykkelig kaldes Vaiçvānara, have vi sét ovenfor (X 8. 4 fgg. i anledning af Apâm nápāt), og det går ikke an at forflygtige eller bortforklare dem, hvor man ikke tilfældigvis har et Imperf. at støtte dem med. Navnet Vaiçvānará turde dog være dannet for særlig at fremhæve denne Agni's alsidighed og, ligesom Apâm nápāt og Tánū nápāt, betegne opkomsten i *R*igveda af spirerne til den senere religiøse udvikling i Indien. Men medens de to sidste navne synes at være af kosmogonisk (theogonisk) oprindelse og først bagefter identificerede med Agni (måske under indvirkning af hans optræden som Vaiçvānará), er Vaiçvānará utvivlsomt udledet af selve Agni's egenskaber og er en forløber for forestillingen om det höjeste væsens utallige åbenbaringsformer i de forskellige individer; det er altså den pantheïstiske opfattelse, som er i anmarsch, og som allerede er i anmarsch med collectivguderne (Indrā-Váru*n*ā, etc.; jf. den senere «Trimurti» af Brahmán, Vish*n*u og Çiva) og Víçve devâ*h* («alle guder», men oftest repræsenterede af nogle i flæng udtagne exemplarer), hvorved vægten lægges på gudesystemets helhed, mens de enkelte guder reduceres til underordnede hjul i maskineriet. Det er nu klart, at Agni's reducering til kun at være offerild slet ikke finder sted, og at selv om den havde fundet sted, vilde det være urimeligt at antage dette for en senere af præsterne til bedste for deres «standsinteresser» fremtvungen udvikling, som V. gör, da det större mere pantheïstiske syn på sagen efter al analogi snarere måtte antages for at være det senere; det er i det hele den mest urimelige af de urimelige beskyldninger, man har rettet mod brahmanerne; disse have taget levende dél og for en stor dél været ledere i den evolution af de Indiske religioner, hvis resultat bl. a. har været de Vediske offres fuldstændige afskaffelse, og derved ere deres standsinteresser sandelig ikke blevne fremmede[2]. Hvad selve forholdet mellem offrene (som V. S. 184 o. a. st.

---

[1] III. 2. 10: «[det er] menneskelige (de samme som bruges hos menneskene) offringer *(ishah)* [som] tillavede (Impf.) ham *(sīm)* [den samme som er] stammernes séer, stammeherren, for at han skulde blive skarp (*téjase*, ordspil) som en øxe; det er den samme som *(sáh)* uafbrudt virker *(yāti vévishat)* fra oven og fra neden, [for at] han (den samme, *sá*) kan opholde (Aor. Conj.) livsfrugt i disse verdener»; — v. 11: [det er] den samme *(sá)* vidtstrålende udødelige tyr Vaiçvānara [som] trives kyndig i bugene, brölende (ɔ: som bröler) som en løve i alle slags *(citréshu)*, uddelende (ɔ: som uddeler) gods [og] klenodier til den offrende»; — v. 12: «Vaiçvānara er [nu, Aor.] som fordum stegen op på himmelhvælvingen *(nâkam)*, på himlens (*divó*, efter Sāy. = «luftens») ryg, príst af lovsangerne; det er den samme der (*sá;* efter Sāy. «i skikkelse af solen») ligesom för, avlende rigdom for folket (eller skabningerne), årvågen omvandrer den fælles bane».

[2] Jf. dermed hvad V. siger (326) om «offerets almagt og brahmanernes eneret til at offre» — i Hinduïsmen (!); lign. S. 263, 319. Det der anførte lille vers beviser intet imod den nævnte kendsgerning, og en lille revision af «den verdslige litteratur», Mahābhārata incl. (jf. også 373), vil vise, at der er meget andet oppe end «offergryderne».

synes at kalde «sjæledyrkelse» og ansé som et nymodens påfund af præsterne) og guderne angår, da ere disse to, så vidt man kan sé, lige gamle, ja offret er måske en selvstændig af guderne uafhængig trolddom og altså som egentligt religiøst element det ældste; men i *R*V. må man huske, at det menneskelige offer ikke virkede direkte, men kun gennem guderne; begge vare lige nødvendige. At man gjorde den ordnede verdens tilblivelse til et uroffer, hvoraf det menneskelige offer var et afbillede, er meget karakteristisk; men heller ikke dette kan betragtes som et egennyttigt påfund af præsterne, da det forklares tilstrækkelig af dets logiske nødvendighed; det lå jo meget nær at spørge: hvorledes have guderne, som intet kunne udrette uden offret, kunnet frembringe den ordnede verden, eller når de have kunnet frembringe den, hvorfor kunne de så ikke opholde den uden offret (som jo var et så vigtigt led af den overleverede religion)? og hvilket mere logisk svar kan der gives på dette spørgsmål? Det var ikke offret, men på den ene side den rationalistiske bortforklaring af de uforståede guder (jf. 468), på den anden side den udvidede religiøse horizont (monotheïserende figurer som Rudra, Vish*n*u, Brahmán; — det pantheïstiske begreb Bráhman «det absolute»; — eller atheïsme, f. ex. i Buddhismen)[1], som gjorde, at de Vediske guder sygnede hen — og med guderne sygnede offret hen. — Selvfølgelig falder også dermed, hvad V. ud fra sin urigtige opfattelse af Agni anfører imod Kuhns sammenstillinger. Syntaxen beviser (hvad V. for resten in abstracto selv antager, S. X, jf. S. 184), at der findes spor af virkelige (ɔ: episke) myther i *R*V. — Også hvad forf. i det sidste afsnit («offerilden») siger om Agni, bliver ofte skævt på grund af hans löjerlige indblanding af «sjæledyrkelsen» og præsternes motiver; særlig vildledende er det (230) at etablere en «forskydning af offrets tyngdepunkt»; offrets tyngdepunkt er og bliver de symbolske trolddomsmæssige hokuspokus (og jo længere tilbage, utvivlsomt desto mere); «indledningen» er væsentlig selve offret. — Antydningen af dogmatiske stridigheder mellem Agni- og Indra-dyrkere (234) hører til den slags fantasier, som kun altfor meget have plettet Vedaforskningen[2].

(Sluttes i næste hæfte.)

S. Sørensen.

---

[1] Alt dette synes at skulle være «sjæledyrkelse» (formodentlig dog med undtagelse af Buddhismen, sé S. 60); men hvorfor er da Christendommen og den kristne monotheïsme ikke «sjæledyrkelse»?

[2] S. 210 fgg. giver V. en forholdsvís mærkelig god oversættelse af den så mishandlede *R*V. X. 124, som viser hvad han formår, når hans tanke ikke lænkes af hans aprioriske idéer; men sé dog min i «Festskrift til Vilh. Thomsen».

Scaenicae Romanorum poesis fragmenta, tertiis curis recognovit *Otto Ribbeck*. Vol. I. Tragicorum fragmenta. Lipsiae 1897, Teubner. VIII + 335 pp.

Otto Ribbeckius, vir de reliquiis tragicorum latinorum et enarrandis et recensendis unus omnium optime meritus, nunc editionis facile parabilis beneficio grato studiis et litterarum et prisci sermonis latini multum adiumenti attulit.

Enarrationem et recensionem intima societate contineri cum in omni re critica satis elucet tum ab Ribbeckio in hoc genere luculenter est comprobatum. vel ordinatio harum reliquiarum tota sita est in enarratione. sed quoniam haec fragmenta sparsa disiecta trunca exigua in magna versantur obscuritate, saepius nihil certi in hoc genere poterit erui. et Ribbeckius quidem cum aliter in libris de tragoedia Romana (die röm. Tragödie, Lipsiae 1875) aliter in editionibus multa ordinaret, ipse satis declaravit, non posse multis locis ad ordinem non modo certum sed ne probabilem quidem perveniri. sed idem tamen fere ordinem proximae editionis in tertia retinuit cum magno utentium commodo.

Illud quoque caute et prudenter Ribbeckius quod certis fabularum titulis nullos subiunxit locos nisi qui ita ab antiquis nominantur. quodsi qui loci huius generis sine tragoediae nomine ab antiquis allati erant si probabilis erat coniectura ad quam fabulam quique locus referretur, id non modo in libris de tragoedia sed interdum etiam in adnotatione editionis indicavit.

Apparatu critico Nonii, cuius codicibus plerique hi loci tragicorum traditi sunt, nonnumquam ita utitur Ribbeckius, ut videatur neglegere ac spernere quaedam ad cognitionem codicum Nonianorum nuper inventa. nam codicem Florentinum (F) quidem prae Harleiano (H) neglexit, cum in libris I—III quidem ab eo qui adhibeat codicem H etiam codicem F adhiberi eo magis oporteat quod post disputationem Onionsii vix potest dubitari quin H^1 (i. e. manus prima codicis H) in his quidem libris nihil sit aliud nisi apographum codicis F. itaque ad Pacuvii 141 Non. 90. 11 «*exemplo* H» Ribbeckius adnotavit, quod rectius scripsisset *exemplo* F H. — Acc. 43 Ribbeckius «*extinctas* H», debuit scribere *extinctas* F^3 H^1 E. nam Escurialensem quoque magis quam par fuit sprevit, qui codex certe non videatur dignitate inferior illo H^1, et F^3 (i. e. manus tertia codicis F) est gravissimus omnium quotquot extant de priore Nonii parte testium. — Naev. 10 Ribbeckius «*quondam* H^1», debet esse *quondam* F^3 H^1. — Pac. 205 «*aut iam* H», debet esse *aut iam* F^3 H. — Acc. 14 «*atre* H», debet esse *atre* F^3 H^1 E. — Alia de codicibus Ribbeckius haec. Pac. 150 «*quam rem* φ» (i. e. pars codicum Non. 123. 30) quod verius scripsisset *quam rem* ω (i. e. meliores omnes). et retineri poterit profecto hoc *quam rem*. nam *Set med incertat*

dictio, quam rem expedi i. e. ‚expedi eam rem quae dictione ista continetur'. ergo nihil opus est coniectura illa *qua re.* — Acc. 69 Ribbeckius «*signis* H W», debet esse *signis* $H^1 W^1$ *segnis* $H^2 W^2$; H^2 enim est ab alio codice orta, ab alio H^1. — Acc. 121 Ribbeckius «*sit quod* E F H^2 L», quod habet non H^2 sed H^1; nam *sit quod* L F H^1 E, *sit quos* H^2 P W. Ribbeckius autem quod scripsit «*sit quod* E F H^2 L» et confudit genera codicum et ordine siglorum utitur eo quem vel is miretur qui non putet cum Lindsayo F descriptum esse ex L. — Acc. 37 Non 226 *serviti* Bothius Ribb., quam coniecturam probabiliorem cum faciat *servitiis* L^1, eius rei mentio non fit Ribbeckii adnotatione «*servitutis (servitas* L*)* ω.»

Thesaurum Latinitatis qui condatur se movisse ut perpoliendorum scaenicae Romanorum poeseos frustorum laborem tertio conatu susciperet Ribbeckius in praefatione narrat. verum tamen quia thesauro latinitatis ea potissimum contineri debent quae vetustis monumentis latini sermonis sint tradita, non illa quae recentibus sint nata coniecturis nisi sint certa aut maxime probabilia: propterea si quis editionem ad usum thesauri illius accommodat, ei diligenter observandum ut modeste correctoris munere fungatur neque indulgeat ingenio. huius rei optimum exemplum in simili litterarum parte ediderunt editores Plautini novissimi, modestia corrigendi sane pariter insignes ac prudentia. qui cum in maiore editione liberum dedissent cursum studio emendandi, iidem in minore id studium mirifice refrenarunt. qua ipsa re magnam sunt laudem adepti. Ribbeckius autem etiam in editione minore — sane hoc quoque in genere simillima maiori — multis locis ab hac cautione recessit. qui multa inseruit ex coniectura plerumque scita illa quidem, sed incerta. itaque etiam in hac tragicorum editione sunt quorum primo obtutu homo priscorum verborum curiosus delectetur, sed mox si quo loco quid huius generis non ex testimonio librorum repetitum sed ex coniectura hominis docti insertum esse viderit, se sentiet esse specie delusum. huius generis exempla dabo haec. Enn. 400 Rhet. ad Her. IV 12. 18 *quomquam quidque* Ribb.: *quomque quisque* codices. — Pac. 42 Non. 246 *qui ne* (pro *quin*) Ribb., minus usitate: *quisne* codices. — Pac. 56 Non. 481 *nemoralis* Ribb.: *memoralis* codices. *nemoralis* pro substantivo Ribbeckii coniectura praeter morem, ac ne extat quidem apud quemquam, quod sciam, vox *nemoralis* ante Ovidium. — Pac. 168 Non. 234 *celebra* (pro *celebri*) Both. Ribb.: *celebro.* item Georges Lex. d. Wortf. s. v. coniectura Bothii deceptus est, cautior Wagener. — Ablativos in D facientem Accium Ribbeckius facit hos Acc. 84 *obstinatod;* 85 *malod,* at codices (Festi 193 et Non. 1) *obstinato* et *mala,* recte utrumque. nam altero loco, qui fuit cantici, clausulam iambicam excipiunt anapaesti *Ut tam óbstinato | Animó confisus tuó* ⏑ ⏑ —, alter habet hiatum in correptione iambica *An mălă̆ aetate mávis* et quae sq. certe Accii

aetate, quod tituli declarant, ablativi in D desinentes ita erant ab usu remoti ut ne tragoedia quidem ullum iam iis locum relinqueret. — Naev. 37 *iniuros* Ribb.: *iniuriose.* — Naev. 42 Non. 547 *propter amnem* Iunius Ribb.: *praeter a.*: *petere a.* Buecheler. — Enn. 19 Fest. 352 *sangui* Herm. Ribb.: *sanguine.* — Enn. 138 Diom. 382 P *Ulixeum* Buecheler Ribb.: *Ulixem*, quod nihil opus est mutari, modo scandas sic *Nós quiescere áequomst? nomus ámbo Ulixem* ⏗ ◡ —. ita et *quescere* et *Ulixeum* h. l. evanescent. — Enn. 267 Non. 514 *animi* (locativo casu) Ribb.: † *amici.* — Acc. 118 Non. 109 *posquam* Ribb.: *postquam.* — Acc. 124 Non. 127 *em venio (ut — — integrem)* Ribb.: *invenio: id venio* Vossius, bene. — Acc. 136 *isti modi* Ribb.: *istius modi.* sane h. l. disyllabum *istius* est pronuntiatione, ut Acc. 185 *illius* 193 *cuius.* sed tamen scripserit ad Catonis exemplum Accius per disyllabum *isti(modi)* an per trisyllabum *istius(modi)* non satis est exploratum. — Acc. 155 *civit* Ribb.: † *escivit*: *excivit* Leo. — Acc. 212 *em* (i. e. eum) Ribb.: *quem* codices, probe. — Et rursus Acc. 176 Non. 172 *cruditatem* (i. e. *ὠμότητα*) F[3]E nescio an iniuria spreverit Ribb., qui substituit ab aliis libris sumptum tritius *crudelitatem.* — item Pac. 147 Festi 330 codicis vox *proptervus* nescio an debuerit ab Ribbeckio retineri: *protervus.* incertius Pac. 346 Fest. 270 Non. 121 *protervitatem* Fest. Non. H[2]PWE: *proptervitatem* Non. LFH[1].

Scansione Ribbeckius, qua callet aurium elegantia, saepius utitur optima, haud raro dubia, quod ipsum interdum fiat necesse est in versuum frustulis his tam laceris. velut Naev. 25 dubium est utrum truncum habeas septenarium *Dúcite éŏ cum argútis linguis mútas quadrupedĭs* ◡ —, an cum Ribbeckio dividas versus *ducite* | *Eó cum arg* . . . . . Minus probabilia in hoc genere esse mihi visa sunt quaedam. Enn. 354 *Nimiúm bonist cui nil malist*, legitimum quaternarium, Ribbeckii coniectura addito *cotidie* corrupit in senarium et frigidum et elumbem et caesura carentem. — Naev. 54 *Diabathra in pedibus habebat* . . . Ribbeckius; sed *pedibus* illo septenarii loco paenultimam intendere ictu non potuit. nisi latet altior corruptela (cf. Lindsay L. L. 404) forsitan sic legatur: *Diabathra in pedibús gerebat.* — Enn. 20 *Múltis sum modĭs circumventus* . . . Ribbeckius scansione durissima, quem locum nescio an vere correxerit Bothius *Múltimodis sum c.* . . . — Enn. 27 et 28 pro anapaestis trochaicos octonarios dum dimetitur Ribbeckius natus est illi vitiosus et a trochaico numero alienus exitus — — *cum ardéntĭbŭs táedis.* quod vitium sustuleris simul ac restitueris metrum anapaesticum: *Caerúlea incinctae angui incedunt, Circúmstant cum ardentibus taedis.*

Corrector elegans et acutus Ribbeckius tamen studio elatus interdum videtur nimius fuisse in coniecturis adhibendis. velut Pacuv. 94 Gell. IV 17 cum sit secundum codices *id promuntúrium* | *Quoius lingua in altum proicit* . . ., Vossius et Rib-

beckius *id* in *Idae* mutant. quod non satis intellegitur cur ab Ida monte potissimum prospectus sit in ea fabula cuius scaena fortasse fuerit non in continenti sed Tenedi, cf. Ribbeckius ipse die röm. Tragödie p. 250. — Pacuv. 314 Non. 169 243 372 *(s)quales scabresque* codices, proba sententia: *squale scabreque* Ribbeckius. — Enn. 127 *salsum sanguinem* codices, ut idem Enn. trag. 106 *salso sanguine*: (lacrimae) *salsae sanguinem* Ribbeckius, quod non opus est. — Enn. 111 Non. 72 *senio*, quod probum esse vidit Buecheler: *sento* Ribb. — Acc. 206 ⏑⏑ –́ *quod in re súmma summum esse árbitror* codices: ⏑⏑ *quód re in summa* ... Ribb. — Acc. 237 Non. 467 *Deinde omnis stirpe cum incluta Cadmeide Vagant matronae* codices (*omnis* nimirum refertur ad illud *matronae)*: *omni stirpe* Ribb., sententia difficiliore. — Liv. 27 Non. 475 *Nimis pol impudenter servus* (scil. *loqueris*) codices: — *servis* Ribb., quod non opus est. — Liv. 30 Fest. ep. 11 –́ ⏑ — ⏑ *flórem anclabant Liberi ex carchesiis* codices: — — — *anculabant* — — Scaliger Ribb., quod nihil opus est. — Enn. 59 Macr. S. VI 2. 25 *nunc maximo Saltú superavit gravidus armatis equus* codices: *nam max. S. superabit* .... Voss. Ribb., iniuria. vaticinantis enim Cassandrae haec sunt verba, scilicet abrepta divino furore in medias res futuras videt equum illum ligneum moveri tanquam praesentem. ergo verba illa *nunc* — *superavit* non debuerunt tolli aut mutari. — Coniecturas aliquot haud inscitas illas quidem sed dubias si in adnotatione afferre maluisset quam textui inserere Ribbeckius cautius egisset. velut Naev. 6; 14; 39; Enn. 262; Pac. 307; Acc. 50. — Acc. 108 *aut* codices: *adiuvere* Ribb., centiplex est huius loci emendatio; quod idem cadit in Acc. 146.

Sed haec hactenus. quorum mentionem feci, non quo quidquam iis elevari opinarer laudem editionis non uno nomine laudabilis, sed ut appareret quanto studio perlegissem librum dignissimum quem omnes latinarum litterarum et prisci sermonis studiosi lectitarent. quod studium meum quo magis declarem addam pauca et leviuscula quaedam quae mihi legenti in mentem venerunt. Liv. 28 Non. 334 *credito Cum* † *illos olim* (*illo solim* G H) *mea voluntate numquam limavit caput*: — *illoc olim* — Ribb.; fortasse fuit scriptum ab Livio *Cum illod olim*. nam Livii Andronici quidem aetate si iam sermo cotidianus at fortasse nondum orationis gravitas et contentio, quam amat tragoedia, ablativos in *d* removerat. — Naev. 37 Non. 124 *oderunt di homines iniuriosos egone an ille iniurie facimus* codices: — *iniuros* — Bothius Ribbeckius. sed levius corrigitur hic locus sic: .... *ódĕrunt* | *Di[vi] homines iniúriosos.* — *Égone an ille iniúrie* | *Facimus?* ... *odĕrunt* corripit in versus exitu paenultimam etiam Publil. sent. 90. — Enn. 351 sq. *Summárum rerum incérti quos ego ópe mea De incértis certos cómpotesque cónsili* | *Dimítto* conieci: *Ex incertis* codd. Cic. de or. I 199: .... *ópe mea ex* | *Incertis* ...

Ribbeckius, in quo nec versuum talis divisio nec talis versus exitus poterit probari. — Enn. 397 aut *Imprimit genáe genam* aut *Imprimitque génam genae*: *I. que genae genam* codices et Ribb. cum correptione vix permissa diphthongi in illo *genae*. — Enn. 393 Varro l. l. VII 101 *Vocibus concide † facimus et musset obrutus* codex F per dittographiam: — — *faxis musset* Ribbeckius inusitate; nam *faxo musset* et (di) *faxint musset* latine dicitur, *faxis musset* nullo ullius scriptoris latini loco comprobatur. *facito musset* Luc. Mueller. fortasse scripsit Ennius *fac iam musset*. — Pac. 333 Fest. 274 *Rapido reciproco percito † augusto citare rectem reciprocare. unde eque gremiis subiectare adfigere* cod. Festi: *Rapide retro citroque p. aestu praecipitem ratem Reciprocare undaeque e gremiis subiectare adfligere* Ribbeckius. sed, ut alia omittam, Pacuvius non dixit in versu *retrŏ* ultima brevi. conieci sic scribendum esse:

Rápido reciprocó percīto aestu iactari ratem. •

— — — — — — — — — — — — — —

Réciprocare undaeque e gremiis subiectare adfligere. duo enim loci videntur esse aut a Festo aut ab librariis in unum confusi. nam Verrium quidem hoc lemmate egisse et de *reciproco* adiectivo et de verbo *reciprocandi* et ex ipso lemmate et ex loco Plauti de Astraba addito intellegitur. (*percito aestu* in diaeresi septenarii permissum habet hiatum.) — Pac. 341 Non. 154 *Aut me occide illa hinc si usquam probitam* (Stewechius: *provideam*) *gradum*. nisi malis *illa hinc* retinere, possis legere *illo hinc*. quod autem Vossius et Ribbeckius volunt *illinc* id sententia non fert.

Lundae.

C. M. Zander.

Johannes Paulson: Lukrezstudien. I. Die äussere Form des lukretianischen Hexameters. (Göteborgs Högskolas Årsskrift 1897. XI.) Göteborg, Wettergren & Kerber. 37 sider.

Den foreliggende afhandling behandler «hexametrets ydre form» hos Lucretius; ved ydre form forstår forf. «die verschiedene Gestaltung des Verses, je nachdem derselbe aus Daktylen oder Spondeen, oder aus diesen beiden gemischt, gebildet ist» (s. 3). I modsætning hertil opstiller forf. den «indre form». «worunter ich die Teilung des Verses in kleinere Teile, welche durch die Cäsur bewirkt wird, verstehe» (ib.). Om denne indre form agter forf. senere at offentliggøre en studie.

Forf. har meget omhyggeligt gennemgået Lucretius's hexametre og opstiller statistik for, hvor ofte hver enkelt af de 22 forskellige former, L.'s hexametre har, forekommer i hele digtet og de enkelte bøger (theoretisk vil 32 former af hexametret være

mulige). Af interesse er særlig den oplysning, at L. ialt har 33 spondeiazontes. Forf. opstiller den lov, at 4. og 5. fod i samme vers ikke må dannes af spondeer; det gælder for de 32 spondeiazontes; men III, 198 har spondeus både i 4. og 5. fod. Dette vers vil forf. derfor rette, idet han dog mener, at også meningen kræver rettelse. At dette ikke er tilfældet, men at det overleverede *spicarumque* udmærket kan forstås, forekommer det anm., at Brieger tilstrækkeligt har bevist på det s. 15 af forf. anførte sted. Det vil da være utilstedeligt at rette verset alene for at opnå, at L. ikke på noget sted har overtrådt den af forf. opstillede lov.

Den omstændighed, at der i VI bog af L.'s værk aldeles ingen spondeiazontes findes, mens der findes 33 i de 5 første bøger, og de særlig i I—III bog er ret hyppige (hvert 153nde vers er en spondeiazon), forklarer forf. på følgende måde. L. skal først have udarbejdet sit digt efter sin umiddelbare metriske følelse, og da skrev han udelukkende vers med daktyler i 5. fod. VI bog skal vi nu have i den form, den havde fået ved den første nedskrivning; men L. havde begyndt at gennemarbejde sit digt på ny, og han vilde da gøre sin tids kunsttheori den indrømmelse at anbringe spondeiazontes omkring i digtet. Disse spondeiazontes skal nu findes i de partier af digtet, som L. fik gennemarbejdet på ny. Hele denne betragtning er meget mærkelig. Man vil ikke let kunne forlige sig med den tanke, at L., der jo ubetinget ikke var kunstdigter, skal have siddet og pillet ved sit værk for at få anbragt nogle spondeiazontes. Nej, spondeiazontes har for ham kun været et på sine steder uundgåeligt onde; og jo længere han har skrevet, des mere øvet er han blevet i at undgå dette skær. Derfor er der færre og færre spondeiazontes, jo længere vi kommer frem i værket; men hvor han har skrevet spondeiazontes i sit første udkast, har han senere ved gennemarbejdelse ikke villet eller kunnet forandre dem, når han ellers var tilfreds med det udtryk, han havde fundet for sin tanke.

De mange optællinger og beregninger, forf. har foretaget i sin bog, er, såvidt anm. har kunnet eftergå, meget nøjagtige, og materialet er samlet med stor grundighed og omhu, men om man af det kan bringe noget synderligt betydningsfuldt og interessant ud, forekommer anm. tvivlsomt.

Julius Nielsen.

F. Holthausen: Die englische aussprache bis zum jahre 1750 nach dänischen und schwedischen zeugnissen. I—II. Göteborg 1896, Wettergren & Kerber. 22 + 67 s.

Hovedkendskabet til engelsk udtale i de tre første århundreder af den nyengelske periode stammer fra engelske grammatikere.

Således haves for det 17. århundrede Gill, Wallis og Cooper. For det 18. årh.'s vedkommende er de vigtigste: Lediard, Jones, Buchanan, Sheridan (fader til den bekendte forfatter) og Walker. Ud fra disse forfatteres angivelser og fra hvad man ved sproghistorisk kombination har sluttet sig til, er det lykkedes med temmelig sikker nøjagtighed at bestemme lydenes karakter i ældre nyengelsk tid. I foreliggende 2 hæfter meddeler prof. Holthausen uddrag af danske og svenske grammatikeres udtaleangivelse. For det 17. årh. er hans kilder udelukkende danske (Bolling, Gerner og Nyborg).

De vigtigste ændringer, som de lange vok. gennemgik i det 17. årh., var de flgd.: *ǭ* > *ō*; *ę̄* > *ē*; *ō* > *ū*. Nyborg har *[å]* i ord som more, sore. Hertil bemærker Holthausen, at han ellers ikke kender noget til dialektalt *ā* for *ō* i disse ord; men de skotske former: sair, mair viser dog netop denne dialektkorrespondens. N. ansætter for me. *ę̄* lukket lyd, samme lyd som i da. veed (scio), mens B. ikke er så nøjagtig; hos ham falder 3 lyd sammen og betegnes med *æ* (ɔ: en lang lyd), nemlig 1) me. *ā* f. ex. næm (i hans fonetiske omskrivning), 2) me. *ę̄* f. ex. sæ (nyeg. sea), 3) den nye lange *æ*-lyd foran *f*, *þ* og *r*, f. ex. dærkness; *ō* < *ū* har N. rigtigt.

Hvad de korte vok. angår, er de vigtigste forandringer disse: *a* > *æ*; *u* > *ʋ* og forlængelse af *a (æ)* foran *f*, *þ*, *r*. Ingen af de danske grammatikere angiver udtrykkelig *a* > *æ*, om man end kan slutte sig til, at de har hørt *æ;* pågældende lydændring begyndte allerede lidt inde i 16. årh., Tyndales bibeloversættelse har fether f. ex., men først i 17. årh. trængte *æ* igennem. *ʋ* for ældre *u* kender G. i: enough, touch, some. B. kender *ʋ* i dull; de betegne lyden med *o* og bemærke, at *o* ligger mellem da. *o* og *a*. Hvad der skiller de to lyd er læberundingen. Er det nu ikke rimeligt at antage en engelsk lydovergang: *o* > *ʋ* ligesåvel som *u* > *ʋ*? Den foreligger dog i gad for god, i done oe. gedōn på me. forkortet (jvf. Morsbach Me. Gram. 54, anm. 1); ligeledes i none og i ty. Frack (jvf. Kluge Et. Wtb.).

B. er den første, som konstaterer lang vok. foran *f*, *þ* og *r*. B.'s biålld er vel brydningsform (jf. Sweets: mjulk). Om udtalen i det 18. årh. foreligger både danske og svenske vidnesbyrd. I denne periode var lydudviklingen mindre hastig. De vigtigste fænomener indenfor dette tidsrum var *i*, *e* foran *r* + kons. > *ə* og *ē* > *ī*. Begge ændringer bærer de foreliggende grammatikere vidnesbyrd om.

Med hensyn til det positive udbytte, man kan få af disse danske og svenske fonetikere, kommer deres værker kun i tredje række.

N. Bøgholm.

Digte af Bakchylides.

Ved **Niels Møller.**

II.

En rimeligvis improviseret sang til ære for en landsmand, der havde sejret i Nemea og tidligere havde vundet i legene på Isthmos.

Strofe.

Drag hen, o ry-givende snare rygte!
Far som vort bud, fryd med dit ord
det dyre land, Keos's ø:
Nu har Melas med den djærve hånd
vundet dysten ved Argos.

Antistrofe.

Hans fagre dåd, øvet på Isthmos' tange,
drages i hu; jeg, der forlod
Evxantis' højhellige jord,
hisset den fejred, da koret bar
kranse syvsindetyve.

Epode.

Vor moder-ø's muse har kaldt
af fløjten sødt-legende lyd
og Panthoides's gæve søn
højt hun hædrer med lovsang.

The Poems of Bacchylides. From a papyrus in the British Museum edited by *Fr. Kenyon.* London 1897.

V. 8. Evxantis er Keos: navnet skal stamme fra Evxanthios, en søn af Minos.

III.

Hieron havde vundet i vogn-dyst i Olympia (468) og må til tak for sejren have skænket Delfoi gaver, bl. a. nogle gyldne trefødder. I denne anledning besynger Bakchylides ham. Kongens gavmildhed bringer digteren til at mindes Delfoi's store velgører Kroisos. Han skildrer lyderkongens bålfærd for at vise, at fromhed får sin løn. Denne beretning, hvorefter Kroisos frivillig søger båldøden, stemmer overens med et vasebillede (fra ca. 500), hvor man ser Kroisos sidde paa bålet og gyde vin, mens en tjener nedenunder stikker ild i veddet. I den senere beretning hos Herodot (I 86 og 87) fortælles ligeledes om regnskyen, der slukker ilden. Når Herodot mener, at Kyros mulig lod Kroisos sætte på bålet for at se, om ikke en af guderne på grund af hans fromhed vilde redde ham fra at blive levende brændt, synes man også at mærke en forvreden lævning af det ældre sagn.

Str. 1. Lovsyng fyrstinden for Sikeliens kornland
Demeter og møen med krans af violer,
o gavmilde Kleio! og Hierons foler,
rappe de vandt Olympialøbet.
Ant. 1. Thi ved Alfeios-flodens brede strømme
de hastede forrest med sejrens lykke;
de volded, du hented dig kransenes smykke,
Deinomenes' livsalige ætling.
Ep. 1. Da råbte Achaiernes skarer:
Trefold lykkelige mand,
hvem Gud-herren gav i hænde
Hellas' allerstørste land:
Han véd, at guldets dynger ej bør dølges
i mørkets sorte lagen.

Str. 2. Et væld af gaver over alle veje,
af offerfest-brade i gudernes kammer,
og lysende guldet på trefødder flammer,
kunstig virkede står de for templet,
Ant. 2. hvor Delfoi råder for Apollons eje,
hin herlige lund, og Kastalia rinder.
Giv ære til guden, til guden, da vinder
ene du verdens ypperste rigdom.
Ep. 2. Thi dengang den højestes vilje
førte tidens fylde nær,

dengang rytterlandets fæste,
Sardes faldt for Persiens hær,
da blev kong Kroisos bjærget af Apollon,
den gud med gylden bue.

Str. 3. Da fyrsten så' den dag, han aldrig vented,
det lysted ham ikke at dvæle og skue
den grådtunge trældom. Et bål lod han tue
udenfor borgens malmfaste bygning.
Ant. 3. Han steg på veddet med sin milde hustru
og de hårfagre døtre, der græd og bæved
og vånded sig såre. Og kongen hæved
hænderne op mod himlen den høje,
Ep. 3. og råbte: «Du voldsgud deroppe!
Har ej guder tak og blu?
Hvor er drotten Foibos henne?
— — — — — — — — — —

(Her har han mindet Apollon om alle de gaver, han har givet til Delfoi.)

Str. 4. De brød vor by. Paktolos' gyldne vande
⟨er røde af blodet af mænd, der dræbes,⟩
og fangne, forsmædelig kvinderne slæbes
ud af de rige, hyggede huse.
Ant. 4. Hvad før var lédt, er fagert nu. Og lifligst
er døden.» Han bød, og Habrobates tænder
hans træhus. De jamrende jomfruers hænder
fast om den kære moder sig slynger.
Ep. 4. Thi døden, der ses, før den rammer,
regnes mest af alle hård.
Frem af bålet høje flammer
vildt og lyst mod himlen slår:
da sendte Gud en dunkel sky, der slukked
den gyldengule lue.

Str. 5. Mig tykkes hvert Guds forsyns-værk fuldtroligt:
Apollon dem førte til Højnordens riger,
den ældede drot og de fodsmale piger;
der fik han bo til løn for sin fromhed.
Ant. 5. Thi ingen mand på jord har sendt i gave
så meget som han til det hellige sæde;

men ingen, højlovede Hieron, kan træde
jævne med dig af alle Hellener.

— — — — — — — — — — — —

Ant. 6. Den gang gud Foibos vogted kvæg på marken,
da gav han Admetos den lære i gemme:
det båder en dødelig mand at nemme
dobbelte love: lev dine dage
Ep. 6. som vidste du grant, at imorgen
solens sidste lys dig nåer;
lev, som var dig rigdoms fylde
sikker for halvhundred år.
Og fryd din sjæl i fromheds gærning! Dette
er livets bedste gave.

Str. 7. Forstandig mand forstår mig. Ingen smitte
til højluften rækker. Og havdybets væde
kan aldrig forrådne. Og guld er kun glæde:
Den, på hvis hoved hårene bleges,
Ant. 7. umulig vinder ungdoms vår tilbage.
Vort legem vil ødes. Men aldrig fortærer
ælde den lysende manddom. Den nærer
Musen. O drot, du viste alverden
Ep. 7. den dejligste frugt af din rigdom.
Følger lykke mandens færd,
ej det sømmer sig at tie.
Priser fremtid ret dit værd,
da mindes også Keos-nattergalen,
hvis sang er sød som honning.

XVII.

Det sagn om Thesevs, der indeholdes i dette digt, kendte man før af et par steder hos Pavsanias og Hyginus. Efter Pavsanias var det æmne for et maleri af Mikon i Theseion. Af de to beretninger svarer Hyginus' temmelig nøje til fremstillingen her i digtet; dog er scenen hos Hyginus på Kreta, efterat Thesevs er kommen dertil med sine unge landsmænd. Hos Pavsanias ligesom hos Bakchylides foregår hændelsen ombord på skibet, hvori Minos fører de unge Athenere til sit rige.

Sagnet er endvidere brugt i græske vasebilleder En vase af Evfronios (i Louvre) viser Thesevs' møde med Amfitrite. Han står foran hende på en triton. Hun sidder ned og rækker hånden ud mod ham, enten som en hilsen eller for at give ham Minos' ring. Rundt om er der delfiner. Personernes navne findes vedføjede. På en anden (François-vasen i Florens) fremstilles Thesevs' genkomst. Man ser et skib, hvor folkene står i forbavsede, bevægede stillinger. Ved siden af svømmer en mand. Et andet billede på samme vase viser Thesevs' ankomst til Kreta. Han holder der Eriboia i hånden. På dette sidste billede er navnene ligeledes vedføjede.

Str. 1.
Det sorte skib, der bar den kække
Thesevs med to gange syv i følge,
fagre børn af Ioniens land
brød den kretiske bølge.
Sejlet øjnedes vidt på vand,
hær-forfærdersken Athene
lod blæst fra nord det fylde.
Kypris, med længsels bløde bånd
om panden, ægged da Minos' sind
ved elskovs hede gave.
Ej han kunde holde sin hånd
fjærn fra møen, hårdt i ave:
han rørte hendes hvide kind.
Eriboia på Pandions'
kobberrustede ætling skreg.
Men da Thesevs så' det syn,
mørkt hans øje under bryn
rulled, og harmfuld smærte
hug sin brod i hans hjærte.
«O, søn af himlens stærke gud!»
råbte han højt, «du styrer ej
din vilje efter retfærds bud:
lad ikke lovløs vælde råde!

Ant. 1.
Den lod, vi fik, da vægten vejed
gudernes vilje og skæbnens domme,
tager vi alle imod fuldtrøst,
når tidens mål er omme.

V. 14. Pandion er Aigevs' fader.

Tæm, o herre, din onde lyst.
Selv om hun, der delte leje
med Zevs på Ida's tinde,
Foinix' barn med det fagre navn,
har født dig ypperst af mænd på jord,
da vid: jeg har til moder
Pitthevs' datter, der tog i favn
herren over havets floder;
og Nerevs' væne børn, der snor
lokker blå som blå violer,
gav da bruden et gyldent slør.
Derfor, Knosserfyrste bold,
stands din tåresvangre vold:
gid jeg aldrig må skue
gryets dejlige lue,
hvis du vil tvinge uden agt
jomfruens vilje. Da vil før
jeg vise mine hænders magt.
Og lad så Gud for resten råde.»

Ep. 1. Så den tapres tale lød.
Hver om bord blev forfærdet
over mandens svare mod.
Solens måg, gram i hjærtet
strax en listig tanke spandt:
«Hør mig fader, Zevs du stærke!
Har som søn af dig såsandt
Foinix' hvide barn mig båret,
send til klart tegn og mærke
himlens lyn med flamme-håret!
Og om Aithra i Troizen
med Poseidon, jordens ryster,
avled dig, nu velan:
dette blanke finger-guld —
kast dig dristig ud og spring
til din faders borg og bring

V. 31. Foinix' barn: Evropa, jfr. Iliaden XIV 321.
V. 34. Pitthevs' datter: Aithra.
V. 50. Solens måg: Minos' hustru, Pasifae, var Helios' datter.

smykket fra det dybe vand.
Snart skal du se, han har hørt min bøn,
Kronos' søn,
tordenens konge, verdens styrer.»

Str. 2.

Og hans forvovne bønner hørte
Zevs, og han ydede Minos ære
vældig, vilde hver jorderigs egn
sønnens ry skulde bære.
Lyn fór hen. Ved det dyre tegn
bredte helten begge hænder
mod himlens stolte bue,
sagde: «Du ser, hvad Zevs mig gav
til sikkert mærke. Velan, spring ud,
hvor dybe vover dønner,
søg kroniden, ham under hav,
visst med herligt ry dig lønner
din fader, søens volde gud,
ry, så vidt som landet løves.»
Ej dog Thesevs, da ordet lød,
veg med krumpen sjæl; han fór
frem og sprang fra højen bord,
slugtes af havets vove,
dybets vigende skove.
Da lo han, Zevses søn, i sind;
brat han det stærke skib dem bød
at styre for den fulde vind:
ad anden vej dog skæbnen hasted.

Ant. 2.

Og skibet higed frem, og vinden
blæste fra norden ibag med vælde;
hver Athener, mand eller mø,
skjalv, da de så' deres fælle
springe kæk i den dybe sø,
tårer liljekinden væded,
den tunge lod de favned. —
Men Thesevs rappe delfiner bar
til horsekongen, hans fader, ind,
i guders bo han trådte.

Der blev vovens møer han vår,
børn, den rige Nerevs åtte;
da gøs af gru den djærves sind:
Thi fra deres hvide lemmer
funkler lysende glans som ild;
fagre bånd af gyldent flet
kranser hårets lok, og let
med linde fødder de træde
dansen i hjærtens glæde. —
I højen sal på havets bund
troned hans faders mage mild
med store, stolte øjne. Hun
en purpurkåbe om ham kasted.

Ep. 2. Og om hårets krus en krans,
rose-mørk, Amfitrite
slynged: den, da hun var brud,
hende gav Afrodite.
Mand skal bære dårens navn,
vil om guders magt han stride:
Se, han steg ved skibets stavn!
Ha, hvor brast da Minos' glæde,
dér han så' helten skride
frem af voven uden væde!
Undren greb dem alle: Guds
gaver lyste om hans legem.
Nu med ny-vågen lyst
hver en jomfru, stolt i stol,
jubled lydt. Og havet klang.
Ynglingskaren kring ham sang
guders lov med yndig røst.

Delier! gør dig de Keers kvad
hjærtet glad,
giv os til følge lykkens fylde.

---

111 ff. Der fortælles ikke noget om, at Thesevs får ringen med tilbage: det er vel betragtet som en selvfølge.

Mindre meddelelser.

Drakon og Kylon.

En kronologisk bemærkning.

Af **Fr. Weilbach.**

Tidligere angav man sædvanlig tidspunktet for Kylons sammensværgelse til aaret 612. Efter fremkomsten af Aristoteles' skrift *Ἀθηναίων πολιτεία* er det blevet almindeligt at henlægge denne begivenhed til tiden før Drakons lovgivning, idet man støtter sig paa capp. 1—4 i nævnte skrift.

Vore ældre kilder, Herodot og Thukydid, giver os ikke noget fast kronologisk holdepunkt, idet begivenheden hos begge omtales lejlighedsvis for at forklare, hvorfor Alkmeoniderne var *ἐναγεῖς*; Herodot siger blot at «dette skete før Peisistratos' tid»; hos Plutarch (Solon, cap. 12) sættes derimod *τὸ Κυλώνειον ἄγος* i nær forbindelse med Solons virksomhed, og han lader Solon spille en fremtrædende rolle ved Alkmeonidernes domfældelse. Jeg skal imidlertid ikke indlade mig videre paa selve hovedspørgsmaalet, men blot gøre opmærksom paa, at naar man vil finde hjemmel for den nye kronologi i *Ἀθ. πολ.*, da beror dette paa en fortolkning af Aristoteles' ord, som ingenlunde kan siges at være uangribelig.

Lad mig først i korthed minde om indholdet af de 4 første capitler af Aristoteles' skrift.

Cap. 1 indeholder slutningen af en beretning om drabet paa Kylons tilhængere og Alkmeonidernes landsforvisning.

Cap. 2. Derefter (*μετὰ δὲ ταῦτα*) indtraadte en langvarig borgerstrid paa grund af de uheldige sociale forhold (*ἡ πᾶσα γῆ δι' ὀλίγων ἦν . . . καὶ οἱ δανεισμοὶ πᾶσιν ἐπὶ τοῖς σώμασιν ἦσαν μέχρι Σόλωνος*).

Cap. 3. «Men den gamle forfatningsordning før Drakon var følgende.» Arist. skildrer nu forfatningens udvikling fra kongedømme til republik, en udvikling, som finder en foreløbig afslutning ved oprettelsen af Thesmotheternes embede.

Cap. 4. «Dette var nu grundtrækkene af den ældste forfatning, men ikke lang tid derefter, under Aristaichmos' archontur 621/20), gav Drakon sine bestemmelser.»

Her skal nu (efter dr. Hudes og andres mening) cap. 2—3 opfattes som en digression, der skildrer de sociale og politiske tilstande før Drakon. Cap. 4 slutter sig da til cap. 1, saaledes at ordene *μετὰ δὲ ταῦτα* refererer sig til Alkmeonidernes fordrivelse. Men heri ligger en betydelig vanskelighed. For det første er det ikke let for læseren at forstaa, at han nu skal vende tilbage til det, som er fortalt i cap. 1, navnlig da cap. 2 ogsaa begynder med et *μετὰ δὲ ταῦτα*. Men dernæst angiver den første sætning i cap. 4 (*ἡ μὲν οὖν πρώτη πολιτεία ταύτην εἶχε τὴν ὑπογραφήν*) efter almindelig græsk sprogbrug ganske tydelig, hvad det følgende *μετὰ δὲ ταῦτα* refererer sig til, nemlig den i det forrige capitel skildrede forfatningsudvikling, specielt dens sidste stadium, oprettelsen af de 6 thesmothetembeder.

Det forekommer mig derfor at være langt naturligere at betragte capp. 3—4 som nøje sammenhørende, skildrende forfatningens udvikling fra den ældste tid indtil det tidspunkt, da den i cap. 2 omtalte borgerstrid udbryder. Slutningsordene i cap. 4 synes i høj grad at støtte denne opfattelse. Her staar nemlig med de samme ord som i cap. 2: *ἐπὶ δὲ τοῖς σώμασιν ἦσαν οἱ δανεισμοί, καθάπερ εἴρηται, καὶ ἡ χώρα δι' ὀλίγων ἦν.* Dette er en ligefrem henvisning til cap. 2, og den der paabegyndte skildring af den efter Alkmeonidernes fordrivelse indtraadte *στάσις* fortsættes da ogsaa i cap. 5.

Naar fortolkerne hidtil ikke er gaaet denne vej, ligger det formodentlig i, at der i slutningen af cap. 3 findes nogle bemærkninger om archonternes embedslocaler og dommermyndighed samt om raadet paa Areopagos, hvorved tilknytningen af ordene *μετὰ δὲ ταῦτα* i cap. 4 bliver mindre iøjnefaldende. Jeg haaber imidlertid, at jeg ved ovenstaaende bemærkninger i det mindste har kastet en tvivl ind i deres hjærter, som hidtil uden videre har tillagt Aristoteles den mening, at Kylons sammensværgelse falder før Drakon. Man vil vistnok ogsaa indrømme, at der bliver en bedre historisk sammenhæng i Aristoteles' fremstilling, naar man forudsætter den gamle kronologi. Den *στάσις,* som udbryder efter Alkmeonidernes landsforvisning, varer ved indtil Solons lovgivning, og den soloniske forfatning kaldes derfor i oversigten cap. 41 *ἡ μετὰ τὴν στάσιν.* Derimod findes der ikke den mindste antydning af, at Drakons love staar i nogen causal forbindelse med borgerstriden, og det vilde da være mærkeligt, om de kronologisk skulde falde sammen med denne.

Sætningsassimilation.

Af **Karl Hude.**

Medens Græsk som bekendt er tilbøjeligere end Latin til at isolere de enkelte sætninger (man tænke f. ex. på den mere sparsomme anvendelse af reflexiver henførte til hovedsætningens subjekt), er der på den anden side i Græsk en større tilbøjelighed til assimilation af sammenhørende led, som den f. ex. viser sig i den bekendte vending *χαρίζεσθαι οἵῳ σοὶ ἀνδρί* Xen. Memor. II 9, 3. En ejendommelig assimilation synes at måtte antages i følgende to steder, der frembyder en vis lighed med hinanden.

Thucyd. III 67, 1. *Καὶ ταῦτα, ὦ Λακεδαιμόνιοι, τούτου ἕνεκα ἐπεξήλθομεν καὶ ὑπὲρ ὑμῶν καὶ ἡμῶν, ἵνα ὑμεῖς μὲν εἰδῆτε δικαίως αὐτῶν καταγνωσόμενοι, ἡμεῖς δὲ ἔτι ὁσιώτερον τετιμωρημένοι.* Poppo vilde til *ἡμεῖς* supplere *εἰδῶμεν*, hvortil Krüger træffende bemærker: «Wussten sie denn das erst nachdem sie die Rede gehalten?» Selv foreslog han *ἡμᾶς . . . τετιμωρημένους*, en temmelig voldsom rettelse, og desuden er det vanskeligt at forbinde *ὑμεῖς* kun med *καταγνωσόμενοι*, hvad Krüger ser i så fald vil være nødvendigt. Efter min mening er *ἡμεῖς δὲ . . . τετιμωρημένοι* ved assimilation sat istedenfor en selvstændig sætning af det indhold: «medens vi vil have hævnet os på dem med endnu større berettigelse». (*τετιμωρημένοι* må her omtrent have betydning af futurum exactum, men måske er det rigtigere at rette det til *τετιμωρη σ ό μενοι*.)

Xen. Memor. II 3, 17. *Τί γὰρ ἄλλο, ἔφη ὁ Σωκράτης, ἢ κινδυνεύσεις ἐπιδεῖξαι σὺ μὲν χρηστός τε καὶ φιλάδελφος εἶναι, ἐκεῖνος δὲ φαῦλός τε καὶ οὐκ ἄξιος εὐεργεσίας;* Meningen er klar nok; Sokrates siger til Khairekrates: «Du risikerer jo kun at vise, at Du er brav og broderkærlig, medens han er slet og ikke en velgærning værdig.» (Jeg skal ikke opholde mig ved infinitiven *εἶναι*, der vel er usædvanlig, men dog ikke uden paralleler.) Kühner vil til *ἐκεῖνος* underforstå *κινδυνεύσει ἐπιδεῖξαι εἶναι*, men der kan fornuftigvis kun være tale om, hvad K h a i r e k r a t e s risikerer ved et forsøg på at vinde broderen. Man kan naturligvis gå udenom fænomenet ved f. ex. at sige, at der fra *ἐπιδεῖξαι* underforstås et beslægtet verbum som *φανήσεται* eller lignende, men også her synes det mig rigtigere at se en ganske vist meget mærkelig assimilation af det første led med det sidste.

I denne sammenhæng kunde jeg også anføre Xen. Memor.

II 2, 5: *ἡ δὲ γυνὴ .... τεκοῦσα τρέφει τε καὶ ἐπιμελεῖται, οὔτε προπεπονθυῖα οὐδὲν ἀγαθὸν οὔτε γιγνῶσκον τὸ βρέφος, ὑφ' ὅτου εὖ πάσχει, οὐδὲ σημαίνειν δυνάμενον ὅτου δεῖται,* hvor jeg med Kühner vil opfatte *γιγνῶσκον τὸ βρέφος* som nominativ, assimileret med *προπεπονθυῖα*; men det lader sig jo også gøre at forstå det som akkusativ.

Liviana.

Af Karl Hude.

XXV 8, 5—6. ... *Nico et Philomenus ... ad Hannibalem deducti sunt. Qui quum et causas consilii sui et, quid pararent, exposuissent, collaudati oneratique promissis iubentur* ...] At de to unge Tarentinere er subjekt til *exposuissent*, er klart nok, hvorimod der savnes en dativ; denne fås ved at rette *Qui* til *Cui*.

XXVI 6, 14—15. *Matrem eius ... nihil ad eam spem agnoscentem dixisse ferunt* ...] Hvis ordene er rigtigt overleverede, må de betyde: «idet hun intet (ingen mulighed) indrømmede i retning af det håb»; men det forekommer mig rimeligere, at *ad* skal slettes, såat meningen bliver: «idet hun slet ikke vilde tro på den udsigt.»

XXVI 8, 10. ... *ipse per Appiæ municipia quæque propter eam viam sunt, Setiam, Coram, Lavinium præmisit* ...] Et blik på kortet vil vise, at der sandsynligvis skal læses *Lanuvium*; Setia og Cora ligger omtrent 7 romerske mil fra den appiske Vej, Lavinium godt 11, Lanuvium derimod kun godt en mil.

XXVI 19, 3. *Fuit enim Scipio ... pleraque apud multitudinem aut ut per nocturnas visa species aut velut divinitus mente monita agens, sive et ipse capti quadam superstitione animi, sive ut imperia consiliaque ... exsequerentur*] Det første led med *sive* er noget tungt udtrykt, dels ved udeladelsen af *erat*, dels fordi *capti* er stillet foran. Det vilde falde betydelig bedre, hvis man antog, at Livius havde skrevet *captus*.

XXX 8, 7—8. *Primo impetu simul utraque cornua, et Numidæ et Carthaginienses, pulsi; ... Nudata utrinque cornibus Celtiberum acies stabat, quod nec in fuga salus ulla ostendebatur locis ignotis, neque spes veniæ ab Scipione erat* ..]

Årsagssætningen er mig ubegribelig, medmindre man måske vilde urgere *stabat* med betydningen: blev stående, holdt stand; langt sandsynligere forekommer det mig, at Livius istedenfor *quod* har skrevet *cui*. I så fald kommer ordene i § 9: *Igitur, circumfusis undique hostibus, alii super alios cadentes, obstinate moriebantur* som en naturlig fortsættelse.

Qui-vive o. d. i franskan.

Af Johan Vising.

I det egendomliga uttrycket *qui-vive* (så skrifves det af Dictionnaire de l'Académie, som dock anför skrifningen *qui vive?* såsom vanligare) har man ofta velat se en irrealitetskonjunktiv.

Man har likställt det med det latinska *quis neget?* o. d., men dels finnes i allmänhet icke någon fransk motsvarighet till denna latinska konjunktiv[1], dels kan sådan motsvarighet absolut icke finnas i det direkta, på gifna förhållanden syftande spörsmålet *qui vive*.

Man har velat tolka *qui* såsom *si quelqu'un*, enligt ett vanligt fornfranskt språkbruk. Chassang, denna tolknings upphofsman, sammanställer t. ex. *Halte-là, qui vive* (lat. *si quis vivat*, *Grammaire*, s. 290). Men denna sammanställning är ej vanlig; jag har aldrig anträffat den; *qui-vive* förekommer i alla de fall, där jag sett det, oberoende.

Stier har nyligen i sin *Französische Syntax* (s. 114) tolkat *qui-vive* såsom förkortning för *qui est-ce qui vive?*, där konjunktiven skulle vara motiverad af relativsatsens beroende af en frågesats. Men dels förekommer aldrig denna af Stier antagna längre form, dels är konjunktiven i sådan förbindelse språkvidrig. Därom får man för äldre tider tillräckligt besked i A. Schulzes *Der altfranzösische direkte Fragesatz* (1888) s. 92 ff., där t. ex. *Qui est ce qui ce fait?* sättes i motsats mot *Ki est ki resteir puist a sa volenteit?* med helt annan betydelse (och äfven annan form, i det *ce* fattas).

---

[1] *Ki ne sachet ke Us est terre de paiens? Job* 299, 3, är öfversättning och efterbildning af latinet; se Striebeler, *Der Subjonctif in den verkürzten Sätzen des Französischen* (1895), s. 21.

Dessutom kan med Clédat frågas, huru det är möjligt att *vivre* figurerar i dessa uttryck, i stället för *être là* (*Revue de philologie fr. et prov.* IX 233)[1].

Det är på ett helt annat sätt som konjunktiven *vive* måste förklaras och äfven ofta har förklarats. Men innan detta visas, skall ett annat, vid sidan liggande förklaringsförsök beröras.

Plattner, som i en artikel i *Archiv für das Stud. der neueren Spr.* 64, s. 369, behandlar *qui-vive*, har bland äldre förklaringsförsök citerat den i *Courrier de Vaugelas* (III 33) gjorda sammanställningen *qui vive?* = it. *chi vi va?* Denna förklaring är onekligen mycket fyndig, och detta lån från italienskan vore högst naturligt, då man besinnar hvilken mängd krigstermer franskan lånat från Italien, och att *qui-vive* just uppkom vid en tid, då fransmännen oupphörligen förde krig med italienarne. En slående analogi till ett sådant lån erbjuder ock det svenska och danska *Wer da?*, lånadt i alldeles samma bemärkelse från tyskan. Det är därför ej underligt, om denna förklaring vunnit anslutning; jf. *Zeitschr. für neufr. Spr. u. L.* III 138 och Visings *Franska Språklära*, s. 143. Emellertid finnes det vid denna förklaring ett par svårigheter, och en närmare insikt om dem har bragt mig ifrån den åsikt, jag uttalat i min Språklära.

För det första har jag aldrig funnit i italienskan *chi vi va* med ifrågavarande betydelse; det säges alltid *chi va là?* För det andra skulla ett italienskt *chi vi va* säkerligen blifva ett franskt *qui vi va*, då *a* är starkt och *i* i *vi* svagt betonadt.

Det återstår då knappt någon annan förklaring än den, Plattner och Clédat upptagit och med exempel stödt i deras nyss anförda artiklar, och som äfven finnes, i knapphändigaste form, hos Mätzner, Lücking, Seeger, m. fl. grammatici.

Enligt dessa har utropet *vive* blifvit tillagdt till *qui*, så att *qui-vive* egentligen betyder: hvem gäller ropet *vive?* för hvilket parti utbringar ni ropet *vive?* eller, såsom Richelet i sin *Dictionnaire* tolkar, *de quel parti êtes-vous?* Plattner anför, att Sully i ett krigsföretag besvarade ropet *qui vive?* med *vive le roi!*, och Clédat, att under Fronden en krigare på *qui vive?* fick svaret *vivent les princes.*

---

[1] I spanskan är därför *quien vive?* säkerligen lån från franskan. Det synes ej heller särdeles gammalt. I prov. är *que-vivo* eller *qui-vivo* (Mistral) tydligen lån från franskan. — Ital. *Chi viva?* är bildadt såsom det fr. *Qui vive.*

Då det förhåller sig så, förstår man ock, att uttrycket *qui-vive* bildades tämligen sent. Plattners exempel är från Sullys och Ligans tid, således slutet af 1500-talet, Clédats från midten af 1600-talet. Littré har endast ett gammalt exempel på *qui-vive*, från d'Aubigné, början af 1600-talet. Det äldsta exempel, jag funnit, är från år 1495 i *Mémoires de Guillaume de Villeneuve*, s. 395 af *Nouvelle Collection des Mémoires pour servir à l'histoire de France, IV.* Där ropas från en [italiensk] galèr *Qui vive, qui vive!* «et ceux des naux respondirent: *Saint George et Frerre, Frerre*». I förra hälften af 1500-talet finner jag exempel hos Montluc och Guillaume du Bellay; se samma kollektion VII 25, 168, V 218. Det första exemplet är upplysande, ty det åtföljes af «Je luy respondi *Espagne.* Le cry n'estoit pas *Espagne*, mais *Impery*; pourquoy il nous tira sans rien toucher». I exemplet V 218 ropa soldaterna om hvart annat *Qui va là* och *Qui vive!* mot de anstormande fienderna.

Själfva den optativa konjunktiven *vive (le roi!)*, som ligger till grund för *qui-vive*, synes ej vara synnerligen gammal. Littré har intet exempel därpå från fornfransk tid. Ursprungligen ropade man t. ex. *Montjoie* (Roland, ännu 1450 hos Olivier de la Marche) eller *Dieus aïe* (Wace) eller *Notre Dame*, *Auçoirre! Saint Jorge, Navare! Nostre Dame, Claiekin!* (Froissart, skildringen af slaget vid Cocherel). Först vid början af 1400-talet finner jag t. ex. *Vive Bourgongne!* (*Mémoires de Pierre de Fény* ofvannämnda kollektion II 405), *Vive le bon Duc de Bourgogne* (ib., s. 411), o. s. v. hvilket sedan blir vanligt.

Men i södern var detta utrop tidigare brukligt; i gamla italienska krönikor, t. ex. Villanis, förekommer oupphörligen *Viva lo Imperador!* o. d. I den provensalska *Vida de St. Honorat* (slutet af 1200-talet) finnes *Vive saint Honorat!*, citeradt i Raynouards *Lexique*, där ännu ett dylikt uttryck anföres (från hvad tid?).

Troligen har från Södern detta utrop kommit, i relativt sen tid, till Nordfrankrike. Till än nordligare länder kom motsvarande utrop vida senare: *es lebe!* i tyskan synes enligt Grimms *Wörterbuch* vara föga äldre än förra århundradet; det omnämnes först af grammatikern Kirsch i början af 1700-talet. Längre tillbaka använde man i Tyskland, liksom i Sverige, *vivat*, hvilket icke är något klassiskt latin, utan måhända till och med myntadt på ett modernspråkligt *viva* eller *vive*.

I detta sammanhang må erinras, att den bedyrande formeln

vive Dieu är en efterbildning, visserligen i osmält form, af Vulgatans *vivit Dominus Deus*, som finnes mångenstädes, t. Ex. Konungab. I 17, 1; 18, 10; Jerem. 5, 2; 44, 26, Sam. I 14, 45; 19, 6; 20, 3 o. s. v., och som återgifves t. ex. «så visst som Herren lefver» (Sam. I 14, 45).

Bacchylidea.

Scripsit **A. B. Drachmann.**

I 2. In voce *βαθυδείελο[ν]* desinit fabulosa narratio; transitus ad victoris res solito Pindari more per pronomen relativum fiet, si suppleas: *ἔνθεν* vel *ἐκ τῆς* (*ἐκ τοῦ* Blass, sed *νᾶσον* in iis quae praecedunt latere veri simile).

ib. 7 scrib. *ποσσί[ν τ' ἐλα]φρὸ[ς, π]ατρίων τ' οὐκ [ἀπείρατος κ]αλῶν.* — *ἐλαφροῖς* Kenyon; *ἀπείρατος* Jebb, *καλῶν* v. Wilamowitz.

II 1 supplendum est: *ἆ[ιξεν ἁ σ]εμνοδότειρα Φήμα*; nam *ἀνέμνασεν* vs. 6 ad Famam aptius quam ad victorem refertur.

3 *μ[έγ]ας* recte Blass, quod in *π[άλ]ας* (v. Wilamowitz) invito codice mutari non debuit; nam genus certaminis (pugillatus) adiectivo *θρασύχειρος* (cf. I 3 *καρτερόχειρ*) satis significatur.

IV 6 quod et Crusius invenit *[ἀρετᾷ] σὺν ἵππων* commendatur loco Homeri Ψ 276: *ἴστε γὰρ ὅσσον ἐμοὶ ἀρετῇ περιβάλλετον ἵπποι.*

V 56 scrib. *[καὶ γάρ πο]τ'*; cfr. III 23 *ἐπεί ποτε καί.* Utrobique tota fabula exemplum est loci communis praemissi. Cfr. Pind. O. VII 27.

ib. 121: *[τῶν δ' ὤ]λεσε μοῖρ' ὀλοὰ [πλέονα]ς*, ut quae sequuntur *οὐ γὰρ* cett. habeant quo referantur. Maluerim *ἀλλ' ὤλεσε*, nisi sex litterarum spatium indicasset Kenyon.

ib. 196 *γλῶσσαν ο[ὐκ ἐκτὸς ⏑ —]* Blass. Coniecerim *οὐκ ἐκτὸς δίκας*, ut quod sequitur *τόθεν* habeat quo referatur. Sane hic sententiarum nexus durior est et Pindaro quam Bacchylide dignior. Ultimo versu *φυλάσσοι* supplendum iam v. Wilamowitz vidit.

VI 3 fortasse *προχοαῖσ[ι πάντων]*, propter *δι' ὅσσα.*

X 27 sq. *εὐβού-λων [Χαρίτων] προφᾶται* Kenyon, quod et metri ratione et adiectivo Gratiis parum apto redarguitur. Donec melius inveniatur, *[Κορινθίων]* suppleverim.

XIII 91 sqq. aliorum meisque inventis adhibitis sic probabiliter restitui posse videntur:

ὥστ' ἐν κυανανθέι Θ[ρᾴκιος νέα]
πόντ[ῳ Βορ]έας ὑπὸ κύ-
μασιν δαΐζει
νυκτὸς ἀντάσασαν ἀπ[όπροθι γᾶς·]
λῆξεν δὲ σὺν φαεσιμ[βρότῳ]
Ἀοῖ, στόρεσεν δέ τε πόντον
οὐρίᾳ· νότου δ' ἐκόλπ[ωσεν πνοὰ]
ἱστίον, ἁρπαλέως τ' ἄ-
ελπτον ἐξίκοντο χέρσον.

91 suppl. Jebb, 94 ego, 97 Ludwich, cetera Kenyon.
ib. 145 *ἀκ[αμάτῳ]* s. *ἀκ[αμάτᾳ]*.

Ad dithyrambos (si dithyrambi sunt) nihil habeo quod proferam. Sed quoniam in naturam horum carminum diligentius inquisitum iri certum est, locum Platonis adscribam quem in hac re nondum allatum esse miror. Nam Plato in Republica de diversis poesis generibus disputans, unum sola imitatione, alterum sola narratione constare, tertium ex utraque mixtum esse scribit; alterius autem generis exemplum affert dithyrambum (III 394 c: *ἡ δὲ δι' ἀπαγγελίας αὐτοῦ τοῦ ποιητοῦ· εὕροις δ' ἂν αὐτὴν μάλιστά που ἐν διθυράμβοις*).

Marcellini vit. Thucyd. § 51.

Marcellinus haec de Thucydide habet: *ἠθῶν μιμητὴς καὶ ἄριστος διαγραφεύς· ὄψει γοῦν παρ' αὐτῷ φρόνημα Περικλέους καὶ Κλέωνος οὐκ οἶδ' ὅ τι ἂν εἴποι τις, Ἀλκιβιάδου νεότητα, Θεμιστοκλέους πάντα, Νικίου χρηστότητα, δεισιδαιμονίαν, εὐτυχίαν μέχρι Σικελίας, καὶ ἄλλα μυρία κτἑ.* Verbum *πάντα* corruptum esse omnes fere consentiunt; Poppo *τὰ πάντα* vel *πάντα τὸν τρόπον*, utrumque sublanguidum, proposuit, Grauert *πανουργίαν* scribi voluit, quod ut ad sententiam satis placet, ita ab litteris codicum nimis abhorret. Substantivum aliquod in litteris *-τητα* desinens scriptum fuisse, eo quod *νεότητα* praecedit, *χρηστότητα* sequitur veri simile fit, neque *παντοιότητα* de homine omnium maxime versatili rescribere ego dubitarem, si hoc verbum alibi scriptum exstaret. Sed alii fortasse locum felicius temptabunt.

Carolus Hude.

Anmeldelser.

Albrecht Dieterich: Pulcinella, Pompejanische Wandbilder und Römische Satyrspiele. Leipzig 1897, Teubner. X + 304 S.

I Eftersommeren 1879 var det 1800 Aar siden Pompeii blev begravet under Askeregnen fra Vesuv. I denne Anledning havde man indbudt Lærde fra hele Verden til at besøge Stedet, og i deres Nærværelse foranstaltedes der en særlig Udgravning. Det interessante Privathus, som da blev draget frem for Dagens Lys, blev kaldet Jubilæumshuset, *Casa del centenario*. En af de Ting, der her særlig tiltrak sig Opmærksomheden, var en Frise, der var malet i et Triclinium, og som forestillede Theaterscener, skiftevis tragiske og komiske. Disse Billeder, som nu under Luftens Indvirkning tildels ere forsvundne, bleve udgivne i Monumenti dell' Instituto XI Tav. 30—32 med Text af Mass i Annali 1881. Men foruden disse fandtes der ogsaa i Atriet 3 Theaterbilleder, af hvilke de 2 ere udgivne med Farver af Presuhn (det ene af dem gjentaget i Baumeisters Denkmäler Taf. XVII S. 828); det tredie udgives for første Gang i denne Bog, for hvilken disse Billeder danne Udgangspunktet; det fjerde Billede er forsvundet.

Det første af disse Billeder har en tragisk Charakter. Det synes at kunne henføres til Euripides' Herakles, eller efter D.s Mening til Accius' latinske Bearbejdelse Amphitruo. Man ser Herakles, der kommer tilbage fra Kampen med Kerberos, hans Fader Amphitruo og hans Hustru Megara, hvem Tyrannen Lykos vil rydde af Veien for at sikre sig Thronen, samt Lykos selv. Paa de to andre Billeder forekomme Personer med den bekjendte burleske komiske Maske sammen med Personer (en Kvinde og to Børn), der efter Forf.s Mening ikke ere maskerede og maatte høre hjemme i Tragedien. Denne Kontrast forbavser ham, og han gjør da opmærksom paa, at der i de græske Tragedier ogsaa findes Personer, der gjøre en komisk Virkning. Han nævner Vægteren i Agamemnon, Ammen i Choephorerne, Budet i Antigone, og opkaster det Spørgsmaal: «War es die Komödie, die zu jenen schüchternen Versuchen, einen komischen Diener zwischen die tragischen Personen zu schieben, die Anregung gab? Wer vermöchte das zu sagen?» Jo dette maa bestemt benægtes. Her er Intet af Komediens bidende Satire, men kun en fortræffelig Charakteristik, som man læser med et velvilligt Smil ligesom man i Iliadens 1ste Sang læser om den haltende Hephæstos, der skænker Vin for Guderne. Det er ikke noget fremmed Element, som man kunde undse sig for at bringe ind i Tragedien. Selvfølgelig have disse Personer heller ikke baaret den komiske Maske. Dette er nu

heller ikke D.s Mening. For at føre Læseren til det rette Resultat, skriver han Maskeringens Historie. De ældste Masker, mener han, vare Dyremasker. Ganske vist vare disse ældgamle; vi have dem allerede i Mykenæ; og lige saa vist er det, at Satyrernes Hestehaler og Hesteben, Bukkehorn og Bukkeben o. s. v. ere Laan fra Dyreverdenen, ikke at tale om Chorene hos Aristophanes; men at alle Masker skulle være udgaaede derfra kan ikke siges, og det er aabenbart ikke Tilfældet med den almindelige komiske Maske med den store vrængende Mund. Denne finde vi fra først af hos Slaverne i Komedien; der har den hjemme, og der har den holdt sig indtil det Sidste, ikke blot for Slaver, men ogsaa for andre komiske Mandspersoner. Vi kjende den navnlig fra talrige Afbildninger af italienske Farcer paa nederitaliske Vaser og andre Monumenter. Beslægtet med disse vare vistnok de bekjendte Maskekomedier, Atellanerne, der fra Campanien indførtes i Rom og spillede en stor Rolle der, snart som Slutningsstykke, Exodium, efter Tragedien, snart som selvstændige Forestillinger.

I hans Behandling af Atellanerne er der nu det Nye, at han sætter dem i Forbindelse med græske Dramer. Iblandt Pomponius' Stykker finder han 2 Navne, som synes ham mythologiske, Agamemno suppositus og Armorum iudicium. Af disse Navne alene kunne vi rigtignok ikke vide, hvor meget de have havt at gjøre med de græske Heltesagn; det første Navn tyder virkelig ikke derpaa. Af Novius havde man en Hercules coactor. Dette Navn forklarer D. S. 103 rigtignok med Mommsen som Auctionsindkassator; men han mener, det kan ogsaa betyde «Walker, Durchwalker», altsaa «Gerichtsvollzieher» (S. 192). Det kan altsaa have behandlet samme Emne som Begyndelsen af Euripides' Herakles, og det eneste bevarede Vers: *tristimoniam ex animo deturbavit et vecordiam* kan være sagt af Amphitruo eller Megara i deres Glæde over at se Herakles. Det kunde dog vel ogsaa være sagt ved utallige andre Lejligheder. Men D. finder det nu «saa godt som sikkert» (S. 113) at disse «mythologiske Atellaner» have været knyttet til Tragedier af Accius og Pacuvius ligesom Satyrspillene i Grækenland. De vare Efterligninger af de græske Satyrspil, og, hedder det, det kan næppe være tvivlsomt, at Pomponius har oversat Sophokles' Satyrspil *ξύνδειπνοι*, naar man sammenligner Fragmentet *Conforisti me*, *Diomedes* med Sophokles' *Ἀλλ' ἀμφὶ θυμῷ τὴν κάκοσμον οὐράνην ἔρριψεν οὐδ' ἥμαρτε περὶ δ' ἐμῷ κάρᾳ κατάγνυται τὸ τεῦχος οὐ μύρου πνέον*. De fleste Læsere ville næppe finde nogen Lighed imellem disse 2 Steder. D.s Hovedbevis for Identifikationen af Satyrdrama og Atellaner er dog et Sted hos Marius Victorinus, hvor der siges om Satyrspillet «quod genus nostri in Atellanis habent». Selv om man med D. vilde kalde dette «eine vortreffliche Ueberlieferung», er der jo kun Tale om en almindelig Lighed og ikke

om nogen Overførelse. Desuden anføres Porphyrios Scholion til Horats' Ars poetica 221: Hoc est satyrica coeperunt scribere ut Pomponius Atalantam vel Sisyphon vel Ariadnen. Dette have rigtignok alle andre forstaaet om Tragikeren Pomponius Secundus, men D. henfører det til Pomponius Bononiensis, uagtet der ingen Stykker med saadanne Navne anføres af ham. At der intet Sted i noget Atellanfragment er mindste Antydning af Satyrer, bryder Forf. sig ikke om, lige saa lidt som om at Horats, naar han giver Forskrifter for Satyrspillet, ikke med et Ord antyder nogen Forbindelse med Atellanerne. Horats siger, at Satyrdramet som et Tillæg til Tragedien ikke maa synke ned til Komediens Niveau; Silen maa ikke tale som Davus. Havde der været en Maccus i Satyrdramet, saa at Forskriften havde gaaet ud paa, at de forskjellige Personer burde tale hver i Overensstemmelse med sin Charakter, maatte han jo have nævnt Maccus og ikke Davus. Nei, Sandheden er, at Satyrspil og Atellaner Intet have med hinanden at gjøre, og de af D. saakaldte «Atellanensatyrspiele» eller «Satyrische Atellanen» have aldrig existeret.

Men hvorledes er nu Forf. kommen til denne ganske uhjemlede Hypothese? Han uddrager den af de Pompeianske Billeder i *Casa del centenario*. Men det er ganske almindelige Komediebilleder, regelmæssig vexlende med Tragediebiller. At den unge Kvindes Maske er forskjellig fra Davus', følger jo af sig selv, og ogsaa denne Maske kjende vi fra mangfoldige Maskebilleder. Allerede Mass havde begaaet den Feil at henføre det ene af Billederne i Frisen til Satyrspillet. D. gaar nu videre, og da han dog ikke synes, at de 2 Billeder i Atriet ligne et græsk Satyrspil saaledes som vi kjende det fra Euripides' Kyklops, saa laver han en ny Art, atellaniserede Satyrspil. — Det græske Satyrspil synes først sent og sparsomt at være kommet ind i den romerske Litteratur. Af hvad Art Sullas *σατυρικαὶ κωμῳδίαι* (Nikol. Damask.) vare, vide vi ikke. At Q. Ciceros Erigona (Cic. ad Qu. fr. III 1, 13) var et Satyrdrama, har Ingen sagt; og i Brevet II 15, 3: «*ξυνδείπνους Σοφοκλέους*, *quamquam a te actam fabellam video esse festive, nullo modo probavi*» staar der slet ikke, at han har skrevet et saadant Stykke, men at han har sagt eller gjort noget morsomt, som lignede en Scene i Sophokles' Stykke; jeg haaber ikke, det var den, vi ovenfor omtalte. Det første sikre Spor, vi have deraf, er Horats' Forskrifter i Ars poetica, og dernæst Pomponius Secundus paa Claudius' Tid. De interessante Billeder paa den nederitaliske Vase og det pompeianske Mosaik (Wieseler, Theatergeb. Taf. VI) gaa tilbage til hellenistiske Forbilleder.

I 8. Kap. behandler Forf. det komiske Kostume, særlig den spidse Hue. Ogsaa her indblandes desværre meget Uvedkommende, som naar det fortælles, at i det nye Hellas ser man i Karnevalsdagene Folk med Hjelme (*κράνη*), der kaldes Makedoner (S. 162), eller hvad der er værre endnu, naar Suetons Beretning, at Neros

Død fremkaldte en saa almindelig Glæde, *ut plebs pileata tota urbe discurreret*, oversættes saaledes (S. 172): «Das Volk freute sich so unbändig, dass man mit dem Narrenhut in der ganzen Stadt umherlief,» og der spørges: «Ist es mehr ein Zeichen der Freiheit oder des Narrenübermuths?»

I 9. Kap. lærer Forf., at de pompeianske Theaterbilleder hidrøre fra Votivbilleder, som Skuespillerne skulle have indviet. Det er os ikke muligt at se nogen Grund dertil. Tildels, mener han, kunde de ogsaa komme fra illustrerede Haandskrifter. Bare han havde kunnet paavise saadanne fra den virkelig klassiske Tid!

Bogens sidste Kapitel handler om den neapolitanske Maskefigur Pulcinella, og giver en ret interessant Fremstilling af denne Figurs Historie efter moderne Litteraturhistorier. Ogsaa vor egen Casortiske Pantomime omtales efter en Meddelelse fra Professor Heiberg. Man kan ikke andet end anerkjende Forfatterens Lærdom og Samlerflid, men man maa beklage, at han i sin Bestræbelse for at faa alt med ogsaa medtager det Uvedkommende, at hans Exegese ikke er streng nok, og hans Kombinationer ofte vildledende.

Til Slutning indeholder Bogen 2 Tillægsafhandlinger af Theodor Birt, den ene om Faba mimus hos Cicero ad Atticum I 16, 13 og i Senecas Satire 9, 3, den anden om Planen i Horats' Ars poetica. I denne vil jeg gjøre opmærksom paa, at Forf. har den rigtige Interpunction i v. 98. Det hører ikke til den foregaaende, men til den følgende Sætning. Der skal staa Punctum efter verba, og querela er Nominativ.

J. L. Ussing.

Dittmar, A. Studien zur lateinischen Moduslehre. Leipzig 1897, Teubner. XII + 346 s.

Dittmars arbete, som är ett nytt försök att sprida ljus öfver den latinska moduslären, kan, åtminstone i viss mån, anses såsom en reaktion mot den senare forskningens bemödande att på den historiska utvecklingens basis förklara konjunctivens olikartade användning. D. ansluter sig (sid. 328) till den gamla af Apollonios Dyskolos framkastade åsigten, att en viss *ψυχικὴ διάθεσις* ligger till grund för valet af modus. Häraf drager han emellertid den egendomliga slutsatsen, att moduslagarne måste varit undantagslösa i samma mening som ljudlagarne, och att språket beträffande valet af modus ej kunnat undergå några förändringar från Ennius till Cicero; han förbiser således, att språket ingalunde är bundet vid den psykologiska utvecklingen utan på flera olika sätt kan gifva uttryck åt samma känsla eller tanke.

I bokens förra del kritiserar D. *Hales* bekanta arbete: *Die Cum-Konstructionen. Ihre Geschichte und ihre Functionen* specielt i tre punkter. *Hale* påstår, att hos Plautus i satser, inledda af *sunt, qui; si quis est, qui;* i *kausala, adversativa* och *restrictiva relativsatser* indikativen är vida vanligare än konjunctiven. I satser inledda af *is qui* samt i *cum-satser* förekommer uteslutande indikativ i det äldre språket. Konjunctiven har här inträngt under den period, som ligger emellan Terentius och Cicero, först i *tum, cum*-satserna, samt derefter allt mera utbredt sig och slutligen nästan utträngt indikativen i *berättande, adversativa* och *kausala cum-satser.* Gent emot detta Hales påstående menar D. att bruket af modus väsentligen förblifvit oförändradt. Han börjar sin kritik med *sunt, qui*-satserna. Hvad beträffar bruket hos Plautus, påpekar han å ena sidan, att exemplen på indikativ betydligt reduceras, om man tager hänsyn till, att det i många af dem endast är fråga om en och samma fras t. ex. *est, quod te volo.* Å andra sidan söker han visa, att exemplen på konjunctiv ej äro så alldeles sällsynta, som Hale påstår. Att konjunct. under den klassiska tiden är vanligare, kan D. ej förneka, men framhåller dock, att äfven indik. rätt ofta påträffas, och tillbakavisar Hales försök att oskadliggöra dessa indikativa exempel genom den förklaringen, att indik. beror antingen derpå, att den talande haft en viss person eller sak i tanken, eller på arkaism. D. anser det nemligen i de flesta fall omöjligt att afgöra, om den talande tänkt på något visst fall eller icke. Äfven Hales förklaring med arkaism anser D. vara allt för godtycklig för att hafva något värde. Att indik. efter *quidam, multi, nonnulli sunt, qui* är ganska vanlig förklarar Hale såsom en reaktion mot konjunct. beroende på en viss förkärlek för indik. då correlatet kan fattas såsom bestämdt begrepp. Emot denna förklaring framhåller D. att efter de bestämda räkneorden (duo sunt, qui) ofta står konjunct. Hvad de öfriga qualitativa *qui-satserna* angår, påstår Hale, att konjunct. vid sitt gripande omkring sig gjort halt vid de s. k. oväsentligt qualitativa satserna, men deremot inträngt i de väsentligt qualitativa. D. framhåller de determinativa satserna såsom exempel på väsentligt qualitativa satser i indik. På samma sätt som D. sökt vederlägga Hale beträffande relativsatserna, på samma sätt gendrifver han honom i *cum*-satserna, hvilka af Hale indelats i grupper, till stor del motsvarande relativsatsernas indelning.

Hales andra af D. kritiserade påstående är, att under den klassiska tiden *konjunctiva cum*-satser uttrycka *situationen, indikativa tiden*, hvarunder något inträffade. Såsom exempel på indikativa *cum*-satser, som uttrycka situation, anför D. *iterativa* satser och satser inledda af *nunc, cum* samt framhåller att i allmänhet de *cum*-satser, som hafva imperf. eller plusquamperf. indik. utmärka situation snarare än tid.

Hale antager slutligen en *förlitterär utveckling*, under hvilken konjunct. inträngt i *sunt, qui-* och *est tempus*, *cum*-satser samt i *kausala* och *adversativa* relativsatser. D., hvilkens bemödande går ut på att nedgöra läran om en historisk utveckling, måste naturligtvis konsequent förkasta äfven denna Hales teori.

Jag öfvergår nu till den senare delen af D.s arbete. Då D. skall bestämma konjunctivens ursprungliga betydelse, utgår han från de ogillande konjunctiva frågorna. I dessa uttrycker konjunctiven den frågandes *protest* mot en annans påstående, afsigt eller vilja; med andra ord konjunct. har en *polemisk* natur. Hvad D. genom sin framställning vill visa, är, att konjunct. i grund och botten öfveralt har samma polemiska natur, under det att indik. utmärker något *suveränt*, *kategoriskt* eller *likgiltigt*. Han börjar med *ut*-satserna. De nyss omtalade polemiska frågorna inledas ofta af ett förstärkande *utine*, *utne* l. *ut* och åtföljas ej sällan af en sats sådan som *fieri non potest*, t. ex. Men. 683. *Mihi tu ut dederis pallam et spinter*? *Numquam factum reperies*. Genom förening under en satsaccent uppstår: *Numquam factum reperies*, *ut tu mihi dederis pallam et spinter*. Vi se här huru den polemiska konjunct. kan öfvergå i en konsekutiv sats. Genom att antaga «*Sätze des gefürchteten Widerspruchs*» kan D. inlägga en polemisk betydelse i t. ex. följande sats: *Neque hic locus est*, *ut multa dicantur*. I hittils behandlade exempel har hufvudsatsen varit negativ. Liksom D. deducerat dessa ur de polemiska frågorna, antager han såsom grund för en period med positiv hufvudsats ett *polemiskt påstående*. Af *maneam! facile fieri potest* uppkommer *facile fieri potest*, *ut maneam*, af *maneam! oro* blir *oro, ut maneam*. För att sammanfatta D.s åsigt, utmärker konjunct. i de konsekutiva *ut*-satserna en protest mot en annans uttalade l. förutsedda åsigt l. påstående, i finala en protest mot en annan suttalade l. förutsedda önskan l. afsigt. I de concessiva *ut*-satserna utmärker konjunct. den talandes motvilja för det gjorda medgifvandet.

Om de öfriga af D. behandlade satserna måste jag med hänsyn till utrymmet yttra mig endast antydningsvis. De egentliga relativsatserna indelar D. i icke mindre än 36 grupper. I några af dessa står alltid konjunct., hvarvid en polemisk betydelse *måste* ligga till grund. I andra står än indik. än konjunct. beroende på, om den talande *vill inlägga* någon polemisk syftning eller icke. Äfven *cum*-satserna indelas af D. i talrika grupper, af hvilka många hafva sin motsvarighet bland relativ-satserna och följa dessas modusregler. *Cum temporale utan någon logisk bifunction* har än indik. än konjunct. Konjunctiven användes, om den talande vill *polemiskt betona* (se nedan), att det i hufvudsatsen utsagda inträffade under *märkvärdiga* eller *beaktansvärda* omständigheter. I annat fall sättes indik. Äfven vid behandlingen af satser, inledda med *quam, quod* och *dum* har D. samma

mål för ögonen. Han söker öfverallt åt konjunctiva satser vindicera en polemisk grundbetydelse, åt indikativa en suverän. Hvad *si*-satserna angår medgifver D. det svåra i att af dem gifva en tilfredsställande framställning, innan man utredt förhållandet mellan konjunct. och optativ i indogermanska grundspråket, så väl som i de särskilda indog. språk, der dessa modusformer sammansmält. Han anser dock, att den nya teorien om konjunctivens polemiska natur äfven här är af stor vigt. D. afslutar sin bok med en undersökning angående *accusativ med infinitiv*. Denna konstruction har enligt hans åsigt uppkommit ur inf. i utropssatser. Om t. ex. *Gaium consulem esse creatum* åtföljes af en sats sådan som *hoc non credidi, unde id scis? gaudeo* eller dylik, kunna naturligtvis dessa satser förenas under en satsaccent. Liksom konjunct. beror på en polemisk stämning, beror acc. med infin. enligt D. på en exciterad stämning, framkallad af affecter sådana som *glädje*, *sorg*, *beundran*, *vrede* etc.

Något som hvar och en vid läsningen af D.s arbete måste lägga märke till, är den oerhörda envishet, med hvilken han fasthåller vid sin teori, en envishet som ofta förleder honom att drifva denna teori in absurdum. D. har också knappast lyckats uppvisa, att konjunctivens betydelse alltid är polemisk. Låt vara, att en sådan betydelse i vissa satser t. ex. i de *konsekutiva, finala* och *concessiva* mera omedelbart kan spåras, så inskränker sig i många andra t. ex. i de *quantitativt relativa* konjunctivens betydelse till ett starkt *betonande* (D. kallar det visserligen ett *polemiskt* betonande) af det sagda. Ja, det fins t. o. m. satser (t. ex. de temporala cum-satserna), der konjunctivens betydelse nedsjunker till att angifva det utsagda såsom *beaktansvärdt*, *egendomligt*. Vi se alltså, att D. vid sidan af den polemiska grundbetydelsen nödgas antaga nyancer, som äro så aflägsna, att det polemiska elementet i dem näppeligen kan uppvisas. Anmärkningsvärdt är äfven det godtycke, med hvilket D. öfversätter exemplen. För att åskådliggöra konjunctivens betydelse bifogar han vid öfversättningen i tid och otid ett «*glaube mir*, *man höre und erstaune*, *merkwürdigerweise*» etc. Lika stor är hans godtycklighet vid sjelfva valet af exempel. Såsom exempel på finala relativsatser med indik. anför han (sid. 257): *Immittebantur illi continuo canes, qui investigabant omnia* och *Præmissis a Philippo, qui spem impetrabilis veniæ ostendebant, responderunt.* I intetdera af dessa exempel är relativsatsen final; i det förra är den att anse såsom en relativ anknytningssats, i det senare motsvarar den en temporalsats. I exemplet *Nam cum hostium copiæ non longe absunt, etiam si inruptio nulla facta est, tamen pecuaria relinquitur* har *cum* iterativ betydelse, ej såsom D. menar adversativ. Något som D. ej förklarat är hvarför konjunct. träffas äfven i sådana konsekutiva satser, der det är fråga om en *faktisk* följd t. ex. *Accidit, ut Athenienses Chersonesum colonos vellent*

mittere. Äfven rena misstag kunna uppletas. Så t. ex. har *utpote qui* hos Plautus *ej kausal* betydelse, såsom D. menar, utan *restrictiv.*

Lund. **S. E. Melander.**

Platonis Opera Omnia. Recensuit et commentariis instruxit *Stallbaum.* Vol. VIII. sect. II. Editio altera emendatior. Sophista. Recensuit, prolegomenis et commentariis instruxit *Otto Apelt.* Lipsiae 1897, Teubner. VIII + 217 pp.

Stallbaums Platokommentar må vel siges at have stået sin prøve og er vel endnu den mest benyttede, bortset selvfølgelig fra skolekommentarerne. Dens fortrin, såvel som dens mangler, er vel kendte og skal ikke her gøres til genstand for betragtning. Et talende vidnesbyrd er det, at bind efter bind er blevet udsolgt og har måttet udgives på ny, og efter Stallbaums død har dette arbeide måttet besørges af andre. På omslaget af det foreliggende bind finder man navnene Wohlrab, Kroschel, Fritzsche og Apelt anført ved forskellige «sectiones» af Stallbaums udgave, og ikke mindre end seks bind er udsolgt, så at der kan komme flere. Men er det heldigt, at nybearbejdelsen således deles mellem flere? Den ny udgiver kan ikke undgå at sætte sit præg på værket, og går han lidt radikalt til værks, bliver det let et helt andet. Havde man ikke titelbladene, kunde vist ingen se, at et af Stallbaums egne bind, et af Wohlrabs og nu Apelts hørte sammen. Hos Apelt er der så lidt af Stallbaum tilbage, at det er næsten uforståeligt, at Stallbaums navn er bibeholdt. Derimod er det let at forstå, hvorfor forskellen er bleven så stor. Det ligger først og fremmest i den lange tid, der er gået, siden første udgave kom, og i hvilken der er fremkommet så meget nyt, der måtte optages eller dog drøftes. Dernæst måtte det blive en følge af, at Stallbaums fortolkning til «Sofisten» afgjort er mindre heldig. Bedst er den på det rent sproglige område, men da Stallbaum her meget ofte byggede på Heindorfs arbeide, har Apelt på sådanne steder foretrukket at citere Heindorf selv, og det er vist ikke langt fra, at disse citater i hyppighed kan måle sig med dem efter Stallbaum — thi hvor Stallbaums note ikke er forandret, anføres den som citat, et bevis på, at Apelt selv egenlig betragter sit arbeide som en ny bog. Men hvorfor fremtræder den da ikke som sådan? I sin korte praefatio siger han det tilmed selv.

Udgavens omfangsrige prolegomena giver først en oversigt over dialogens indhold væsenlig bygget på Stallbaum men dog både med tilføielser (f. ex. skematiske oversigter over de mange

definitioner) og rettelser. Hvad derefter følger, skyldes Apelt selv. Han drøfter først «consilium dialogi» og finder, at Plato navnlig har villet påvise, at *τὸ μὴ ὂν* virkelig er, for derved at få en forklaring på menneskets falske forestillinger; det er jo sådanne, sofisterne vækker. Det er sit eget tidligere indtagne standpunkt, Apelt her atter hævder efter at have refereret og gendrevet alt, hvad der tidligere har været skrevet om den sag. Dernæst behandles vidnesbyrdene om skriftets ægthed og affattelsestiden, der henlægges til Platons senere år; der gives oplysninger om personerne og endelig om håndskrifterne. Apelt følger her Schanz og antager altså 2 familier repræsenterede af håndskrifterne B og T; ligesom Schanz medtager han desuden Vindobonensis 54 W, som han betragter ganske som Schanz: det hører til B's familie men er stærkt påvirket af T og har desuden ofte sin egen (gode) text. Hvorfor man så ikke lader det danne en tredje familie, er ikke klart. At det virkelig er uafhængigt, har Král påvist (Wiener studien XIV. 1892, p. 161—208). I sit apparat anfører Apelt det helt igennem, henviser det ikke som Schanz til et appendix. Endelig må her bemærkes, at kollationen af W er ny og retter en del feil hos Schanz.

Texten stemmer i det hele med, hvad man er vant til at se. Af originale konjekturer findes kun få. Jeg har noteret følgende: 230 B C *καὶ τούτῳ δὴ τῷ τρόπῳ τῶν περὶ αὑτοὺς· μεγάλων καὶ σκληρῶν δοξῶν ἀπαλλάττονται πασῶν τοι ἀπαλλαγῶν . . . ἡδίστην*, codd. *πασῶν τε*, *τε* del. Heindorf (og således Apelt i teksten). — 241 E *σχολῇ ποτέ τις οἷός τε ἔσται περὶ λόγων ψευδῶν λέγων ἢ δόξης, εἴτε εἰδώλων εἴτε εἰκόνων εἴτε μιμημάτων εἴτε φαντασμάτων ⟨ὄντων⟩ αὐτῶν*, ligeledes kun foreslået i noten men ret tiltalende. — På det af rettelser overvældede sted 244 D skriver Apelt *καὶ τὸ ἕν γε, ἑνὸς ὄνομα ὂν καὶ τοῦ ὀνόματος αὖ τὸ ἓν ὄν*. Det kan være lige så godt som de fleste af de andre ændringer. Men ganske uforståeligt er forslaget til 253 D. På dette omstridte sted, som Apelt «si summam rem spectas» fortolker i overensstemmelse med Bonitz, vil han skrive *μίαν αὖ δι' ὅλων πολλῶν ἓν ἑνὶ ξυνημμένην* (codd. *ἐν ἑνί*), «i. e. singula cum singulis (vel una notione cum una quaque) coniuncta». Neutrum *ἕν* i apposition til *μίαν*! Er det græsk? — 256 A burde Apelt hellere som Schanz have fulgt Madvig end beholdt Hdskr.s *αὕτη* og foreslå *ἡ αὐτή*. Derimod er det godt, når han 257 E skriver *Ὄντος δὴ πρὸς ὂν ἀντίθεσις, ὡς ἔοικ', εἶναί τις συμβαίνει τὸ μὴ καλόν*: B T har *τι*, W udelader det; *τι* er umuligt, men det blev unægtelig lettere udeladt, end det kan tænkes indkomment siden. — 259 C foreslår Apelt *τὸ ταῦτα ἐάσαντα ὡς δέον αὐτὰ τοῖς λεγομένοις οἷόν τε εἶναι . . . ἐπακολουθεῖν*; Hdskr. har *ὡς δυνατά*, der er galt. Endelig er der 268 A, hvor allerede Madvig tvivlede om det overleverede *ἑκατέρου γένους* (i B er *ς* raderet ud, og der er også rasur efter *ἑκατέρου*). Madvig foreslog *ἑκάτερον*

γένος; Apelt foretrækker *ἑκατέρου γένος* og sammenligner i det nærmest følgende ordene *τούτου αὖ τὸ γένος*.

Fortolkningen må i det hele kaldes god og er i hvert fald så vidt mig bekendt den første, der går grundig ind på dialogens indhold, hvorom man tidligere måtte henvende sig til Bonitz, Zeller o. a.[1]. Hovedsynspunktet i så henseende er angivet ovenfor. I detaillerne kan der af og til være ting, der æsker til modsigelse; men jeg føler mig ikke rigtig kompetent til en diskussion af disse spørgsmål. I sproglig henseende er fortolkningen god men har jo også haft Heindorf at gå efter. — Hovedanken mod hele udgaven gælder korrekturen. Jeg tror aldrig, jeg har set en bog med så mange trykfeil. Ofte er det helt ubegribeligt, at de ikke er blevne opdagede. Jeg skal kun anføre ét sted. 222 B læser alle 3 hdskr. *θὲς δὲ ὅπῃ χαίρεις, εἴτε μηδὲν τιθεὶς ἥμερον, εἴτε . . . λέγεις.* Cobet vilde skrive *τιθεῖς* (nogle underordnede hdskr. har *τίθῃς*); det giver samme mening, men participiet kan udmærket godt forsvares. «Tenuimus igitur codicum lectionem,» siger Apelt — men texten har alligevel *τιθεῖς*.

Også udenfor trykfeilene findes vidnesbyrd om en vis skødesløshed, som jeg til slutning skal nævne nogle eksempler på. 224 C mod slutningen mangler i apparatet en angivelse af, at *τῆς* (i ordene *τὸ τῆς κτητικῆς* osv.), der ganske vist ikke kan undværes, mangler i B T W eller i hvert fald i B T (A. har jo en ny kollation af W). 232 E har teksten *φαίνεται γοῦν δὴ σχεδὸν οὐδὲν ὑπολιπεῖν,* hvortil apparatet siger: «*γοῦν* B T: *γοῦν δὴ* W, *δὴ* superscripsit t.» Således udtrykker man sig dog kun, når man ikke vil have *δὴ* i teksten (som Schanz). Der burde kun stå: *δὴ* om. B T, superscripsit t. — Måske beror det på en misforståelse af de kritiske apparaters lapidarstil, når der 249 E extr. til ordene *σκόπει δὴ σαφέστερον, εἰ ταῦτα νῦν ξυνομολογοῦντες δικαίως ἂν ἐπερωτηθεῖμεν κτλ.* bemærkes: «sic T, sed defendi possunt quae B praebet *εἰ τὰ νῦν*» cett. Det kunde godt forsvares, men B har det ikke. Apelts eget apparat siger: «*ταῦτα νῦν* T, *ταῦτα* W, *τα* B», og Schanz' noget udførligere «*εἰ ταῦτα νῦν* T, sed *α* post *τα* in ras. [?]: *εἰ τα* B, *εἰ ταῦτα* Vindob. suppl. 7» ɔ: B mangler *νῦν*, dets læsemåde kan altså ikke forsvares. — Helt uforståeligt er det, hvordan A. har kunnet begå en bemærkning som den i apparatet til 249 D: *τῶν . . . τὸ ὂν κινούντων μηδὲ τὸ παράν παακούειν, ἀλλὰ κατὰ τὴν τῶν παίδων εὐχήν, ὅσα ἀκίνητα καὶ κεκινημένα, τὸ ὂν τε καὶ τὸ πᾶν ξυναμφότερα λέγειν.* Han siger nemlig: «*ἀκούειν* — p. 155, 1 *καὶ τὸ* om. W (*ὁμοιοτέλευτον*), add. in marg. rec. W.» cett., men der bliver intet *ὁμοιοτέλευτον*, når ikke også *πᾶν* mangler, og det er vist kun af forglemmelse, det ikke er kommet med. — Endnu

[1] Det synes, at Campbell har dannet en hæderlig Undtagelse; men ieg kender kun hans fortolkning af Apelts omtale.

blot den bemærkning, at man burde komme bort fra interpunktionen *πῶς τί τοῦτ' εἶπες* (261 E, cf. Hipp. Mai. 297 E. Theaet. 146 D. Tim. 22 C). Det bør skrives som to spørgsmål: *πῶς; τί τοῦτ' εἶπες.*

G. Rangel Nielsen.

O. A. Danielsson, Zur metrischen Dehnung im älteren griechischen Epos. (Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Upsala. V. 16.) Upsala, Lundström; Leipzig, Harassowitz. 1897. 74 S.

Spörgsmålet om det Omfang, i hvilket den ældre episke Digtning, navnlig Homer, tillader sig af rent metriske Grunde at forlænge en kort Stavelse, er af stor Vigtighed ved Benyttelsen af det sproglige Materiale, som Digtene indeholder; disse Tilfælde må nemlig skarpt holdes ude fra de Forlængelser, som skyldes sproglige Fænomener (Digamma o. s. v.). Dette Spörgsmål danner Æmnet for W. Schulze's Skrift Quaestiones epicae, Gütersloh 1892, et meget udførligt Arbejde (576 Sider), som har indbragt sin Forfatter en enstemmig Anerkendelse, hvortil også Danielsson slutter sig. Ikke desto mindre fremhæver D. med rette, at mange af Schulze's Resultater trænger til en Revision. Schulze hævder, at den metriske Forlængelse kun har været tilladt i Ordformer og nöje sammenhørende Forbindelser, som ellers vilde være uanvendelige i Heksametret (*ἀθάνατος, εἰν ἀγορῇ* [*ει* = langt *ε*], *διίφιλε, ἀπερείσια, ἐγχείω* for *ἐγχέω*); dog forlænges også hyppigt første Stavelse af antispastiske Ord (⏑‒‒⏑), f. Eks. *εἰλήλουθα*, endskönt det vilde have været muligt at anvende disse Ord uden Forlængelse foran et Ord, hvis Forlyd bevirkede Position (⏑‒‒‒) eller Elision (*ἀνάσσοντ' Ἀργείοισιν*); Forlængelse i tribrachiske Ord (*οὔνομα* for *ὄνομα*) er kun tilladt med mange Indskrænkninger. Ved Prøvelsen af disse Resultater går D. ud fra det Spörgsmål, om man skal antage, at der ved det ældste Foredrag af Digtene virkelig fandt Forlængelse Sted i disse Tilfælde, eller om man fra først af har ladet den prosaiske Kvantitet blive ved at gælde og undladt at rette de deraf flydende metriske Mangler. Schulze, til hvem D. fuldtud slutter sig, antager, at der er indtrådt Forlængelse, og henviser til, at de samme Friheder genfindes i den lyriske og tragiske Poesi; at de her beror på Efterligning af den episke Digtning, er sikkert, men ligeså sikkert er det, at de i disse Digtarters strænge Versbygning ikke kan opfattes som metriske Ufuldkommenheder, men kun som Forlængelser. Altså må man allerede i det 7. Århundrede f. Kr. have anvendt Forlængelse ved Foredraget af episke Digte; og dette har sikkert også været Tilfældet fra allerførste

Færd af; thi, som D. træffende bemærker, er det et karakteristisk Træk ved den archaiske Kunstudøvelse, at den fremfor alt søger at bevare den formelle Symmetri og i dette Öjemed med påfaldende Sindsro gör Vold på det givne Stof. Jeg skal tillade mig at drage en Parallel mellem den kvantiterende og den nyere accentuerende Digtning i denne Henseende. Der er vel ikke nogen, som tvivler om, at de utallige Accentfriheder, som kan påvises f. Eks. i danske Vers, fra først af ikke blot i Sang, men også ved Recitation har været ensbetydende med Vold på den prosaiske Accent (i et Vers som: *og vovede jeg Strængen at nedstemme* [Grundtvig] accentueres ved primitiv Oplæsning *nedstémme*, ikke *nédstemme*); primitive Folkeslag går utrolig vidt i disse Accentfriheder, se herom Leskien og Brugmann, Litauische Volkslieder und Märchen S. 5, og nærværende Anmælder, Albanesische Texte S. 4. Ligesom således det accentuerende Metrum kan forføre til at göre Vold på den prosaiske Accent, således har det kvantiterende Metrum forført til at göre Vold på den prosaiske Kvantitet. Dog antager Schulze, at man i tre Tilfælde fandt sig i en Kvantitetsmangel uden at ophæve den ved Foredraget: man havde *στίχοι ἀκέφαλοι*, hvis første Fod begyndte med en kort Stavelse (*ἐπεὶ δή*), *στίχοι λαγαροί*, som manglede en kort Stavelse i første Fod (*Αἶαν Ἰδομενεῦ τε*), og *στίχοι μείουροι*, hvis sjætte Fod begyndte med en kort Stavelse (*αἰόλον ὄφιν M* 208). Disse *στίχοι μείουροι* anerkendes ikke af D., der med skarpsindig Bevisførelse hævder, at den korte Stavelse i dette Tilfælde blev Genstand for metrisk Forlængelse; herpå tyder allerede Overleveringen, der skriver *μετείω* for *μετέω* o. s. v. i sådanne Tilfælde og kun en eneste Gang grafisk bevarer den korte Stavelse (*M* 208, skal læses *ὄπφιν*); desuden vilde en metrisk Mangel i sidste Fod være ganske særlig iørefaldende. Derimod benægter D. ikke *στίχοι ἀκέφαλοι* og *λαγαροί*; den første Fod kunde danne en Art Optakt af indifferent Rythmus; også Overleveringen bevarer her ofte den korte Stavelse: *ἐπίτονος, ζεφυρίη* o. s. v., men D. antager dog ofte metrisk Forlængelse i første Fod i Tilfælde, som Schulze regner til *στίχοι ἀκέφαλοι*. Allerede ved disse Afvigelser bliver Reglerne for den metriske Forlængelse betydelig mindre strænge end efter Schulze's Fremstilling; men desuden påviser Danielsson den metriske Forlængelse i en Mængde Enkelttilfælde i Ordformer, der i sig selv ikke var uanvendelige i et Heksameter; navnlig er Forlængelsen af første Stavelse i tribrachiske Ord (*οὔνομα, σῡνεχές, πᾱρέχῃ ἰχθῦς τ* 113) ikke bunden til så specielle Betingelser, som Schulze havde antaget; Forlængelse forekommer også i bacchiske Ordformer (*Οὐλύμπου, ἵεῖσαι μ* 192), dog kun under specielle Betingelser. D. påviser, at Schulze for at gennemføre sine strænge Regler ofte må foretage Tekstrettelser, som ikke anbefales, ja ofte bestemt frarådes af andre Grunde, og ofte må ty til meget kunstlede sproglige Hypotheser (Schulze an-

tager f. Ex., at man istedenfor det ene ἱερός har at adskille fire etymologisk forskellige Ord). Anm. nærer ikke nogen som helst Tvivl om, at Danielsson helt igennem har Ret overfor Schulze. Jeg skal desuden henlede Opmærksomheden på de skarpsindige Bemærkninger S. 62 om Grunden til, at man i Attisk har Acc. Sing. ἐνδεᾶ, men dog ἐμφερῆ, Neutr. Plur. μέρη, men dog Fem. Sing. ἀργυρᾶ; det drejer sig om en kronologisk Forskel med Hensyn til Sammentrækningen: εᾱ blev tidligere sammentrukket (til et langt, meget åbent *æ*, som er den fælles ionisk-attiske Udtale af ᾱ) end εα efter en Konsonant; derimod blev εα efter en Vokal sammentrukket ligeså tidligt som εᾱ (ligeledes til et langt *æ*); disse to Sammentrækningsprodukter blev derfor ligesom den af et oprindeligt ᾱ opståede *æ*-Lyd (i Ionisk bevaret som η: χώρη o. s. v.) efter ε ι υ ρ tilbageforvandlede til et rent ᾱ, medens de senere Sammentrækningsprodukter ἐμφερῆ, μέρη først opstod efter at Overgangen fra *æ* til ᾱ efter ε ι υ ρ allerede var tilendebragt og havde ophørt at virke. Herefter er Brugmanns Grundriss I² 167 at korrigere. — For ikke at slutte min Anmældelse uden, som sig hør og bör, også at dadle noget, skal jeg anke over, at D. undertiden anvender for stærke Forkortelser i sine Citater. Når D. S. 63 skriver: «κρεάων (oder nach J. Schmidt vielmehr κρεέων»), hvem kan så gætte, at der sigtes til Die pluralbildungen der indogermanischen neutra, Weimar 1889, S. 325?

Kjøbenhavn, d 8. Januar 1898.

Holger Pedersen.

Otto Jespersen: Fonetik. En systematisk fremstilling af læren om sproglyd. Første hefte: Fonetikkens almindelige del. København 1897, Det Schubotheske forlag. 168 ss.

Skall något arbete vara egnadt att hos icke-fackmän väcka intresse för fonetiken och på grund af detta intresse förmå dem att taga kännedom om denna för hvar dag allt kraftigare uppblomstrande unga vetenskap, så är det förvisso professor Jespersens bok med ofvan angifna titel. Den som väntar sig att här finna en torr framställning af skäligen abstrusa vetenskapliga fakta, bedrager sig grundligt. Vi träffa nämligen här icke den koncise och nyktre författaren af det äfven för en och annan fackman kanske väl benhårda arbetet The articulations of speech sounds — hvars högst betydande vetenskapliga värde knappast kan nog betonas — utan den från våra populära tidskrifter väl bekante spirituelle och saftige författaren af Sprogets oprindelse, Gives der fremskridt i sprogene, Den bedste danske udtale, Universitets-

liv i England m. m. Ja, jag kan till och med tänka mig, att en och annan lärd pedant kan tycka, det prof. J. i detta sitt nyaste arbete, som dock skall fullfölja ett rent vetenskapligt syfte, valt en alltför bred framställningsform, anslagit en för lätt ton och genom sina här och där inströdda trefliga historietter allt för mycket skattat åt det anekdotmässiga. Men jag tror, att i betraktande af den publik, förf. vill vinna — nämligen icke blott språkforskaren, utan, och detta i främsta rummet, språkläraren — är just det af förf. valda tillvägagångssättet det riktiga. Åtminstone kan nu den, som icke behagar läsa boken, icke åberopa de obotfärdiges vanliga förhinder, att den är «svårläst».

Arbetet är stort anlagdt. Efter en allmän inledning, af förf. — såsom mig synes tämligen oegentligt — kallad «fonetikkens almindelige del», skall följa en utförlig fonetik, baserad väsentligen på studiet af danskan och i andra rummet tyskan, franskan och engelskan. Till sist skola dessa fyra språks ljudsystemer framställas hvart för sig i ett sammanhang. Vi måste lyckönska hvarje lärare i «lefvande språk» till att sålunda från en af våra finaste observatörer erhålla en uttalslära för hvart och ett af de vanliga skolspråken. Men ett ännu viktigare och särskildt för språkforskaren betydelsefullare mål tillgodoser förf. genom den del af sin plan, däri han utlofvar att lämna «den første udførlige fremstilling af nydansk lydlære efter moderne fonetiske principper». Att han skall veta lyckligt infria detta löfte, därför lämnar hans föregående vetenskapliga verksamhet den bästa borgen.

Det nu föreliggande häftet innehåller nyssnämda inledning och begynner med ett kapitel om fonetikens föremål och betydelse. Jag kan icke hjälpa, att jag härvidlag måste — för ovanlighetens skull — opponera och detta redan mot förf.s allra första ord: «Fonetik er lydlære». Påståendet kan nog vara riktigt, så till vida som fonetiken onekligen är, såsom förf. säger, «videnskab om lyd». Men att förf. verkligen under sitt uttryck inrymmer äfven den häfdvunna speciellare betydelsen af termen ljudlära, framgår dels af hans påstående (s. 5), att man har gifvit «vor videnskab» än namnet ljudlära, än namnet ljudfysiologi; dels af hans uppgift (s. 1), att fonetiken omfattar delar af akustiken, fysiologien och språkvetenskapen. Men, så vidt jag vet, skiljer man nu allmänneligen och bör med all rätt skilja mellan *fonologi* (eller *ljudlära*) och *fonetik*. Det förra är den del af *grammatiken* (eller *språkläran*), som redogör för talspråkets fysiska material, de artikulerade ljuden (språkljuden), och detta från rent språklig synpunkt, d. v. s. såvidt detta material är en vehikel för språklifvet, ett meddelelsemedel för ett psykiskt innehåll; är sålunda liksom grammatiken i sin helhet en humanistisk (närmare bestämdt språkvetenskaplig) disciplin. Fonetiken däremot är en ren naturvetenskap; icke en del af språkvetenskapen (lingvistiken), utan en af dennas viktigaste hjälpvetenskaper och kan definieras

såsom vetenskapen om talspråkets fysiska (närmare bestämdt akustiska, anatomiska och fysiologiska) förutsättningar. Den har sålunda att redogöra för den fysiska beskaffenheten af såväl de ljud, hvilka — i motsats till många andra — användas i språkligt syfte, som ock af de mänskliga apparater, medelst hvilka dessa ljud frambringas (talorganerna) och uppfattas (hörselorganen[1]), samt ändtligen af de processer (den s. k. artikulationen), genom hvilka man medelst talorganerna frambringar nämda ljud. Förhållandet mellan fonologi och fonetik är alldeles detsamma som mellan den del af grammatiken, som heter *sem(asi)ologi* (eller *betydelselära*) och en annan af språkvetenskapens allra viktigaste hjälpvetenskaper: *språkfilosofien*. Under det att semologien[2] är den del af grammatiken, som redogör för talspråkets psykiska material, språkföreställningarna («betydelserna» och betydelsekategorierna), och detta från rent språklig synpunkt, d. v. s. såvidt detta material utgör en ingrediens i språklifvet, meddelas i och genom språkljud, så är däremot språkfilosofien en rent filosofisk disciplin, vetenskapen om talspråkets psykiska (närmare bestämdt psykologiska, etnologiska och sociologiska) förutsättningar.

Vill man i likhet med förf. (s. 1) kalla fonetiken en «grænsevidenskab», så kan man ju gärna få göra det. Men märkas bör, att detta uttryck har en helt annan innebörd i fråga om fonologi än i fråga om fonetik (i den af mig definierade betydelsen). Fonologien är en gränsvetenskap i den — oegentliga — meningen, att den, ehuru fallande helt och hållet inom språkvetenskapen, dock utgör den del däraf som gränsar åt det naturvetenskapliga hållet (liksom semologien åt det filosofiska hållet, under det att morfologien är språkvetenskapens centrala del). Fonetiken åter är en gränsvetenskap i den meningen, att den faller vid gränsen af flera självständiga vetenskaper (akustik, anatomi och fysiologi) och omfattar delar af dem alla. Men på grund häraf synes den lämpligast böra kännetecknas som en «blandvetenskap». Snarast synes mig uttrycket gränsvetenskap tillämpligt på sådana

---

[1] Intressant skall bli att se, i hvad mån förf. kommer att i fortsättningen af sitt arbete egna uppmärksamhet åt denna hittills så oskäligt försummade del af fonetiken. Om han, såsom jag befarar, kommer att i likhet med andra författare af fonetiska läroböcker synda härutinnan, så kan han visserligen med skäl urskulda sig med bristen på nödiga förarbeten af kompetenta specialister. Men att detta förhållande icke kan utan största men för vetenskapen längre få fortfara, har på ett öfvertygande sätt framhållits af Pipping (Zeitschrift für französische sprache und literatur XV, 164 ff. och Über die theorie der vocale, s. 12 ff.). I alla händelser har en fonetiker icke rätt att vara okunnig om denna lucka i hans vetenskap, än mindre rätt att låtsas som om den icke funnes.

[2] Jag föredrager — på grund af parallelismen med *fonologi* och *morfologi* såsom termer för grammatikens båda öfriga hufvuddelar — formen *semologi* framför det långsläpigare semasiologi.

vetenskaper, som behandla själfva beröringspunkterna mellan två (eller flera) olikartade vetenskapsområden, t. ex. geografien (vetenskapen om jorden och människan i deras inbördes växelvärkan) eller — för att taga med vårt ämne mera närbesläktade vetenskaper — ortografien (rättskrifningsläran) och ortoepien (uttalsläran), hvilka båda behandla tal och skrift i deras inbördes förhållande, den förra tagande talet, den sednare skriften till utgångspunkt för framställningen.

Förf.s andra kapitel behandlar kort och öfverskådligt fonetikens historia, det tredje förhållandet mellan ljud och skrift. Kapp. IV—VI redogöra utförligt för det kinkiga problemet om «den bedste udtale» och för begreppet riksspråk. Jag kan härvid endast uttrycka min glädje öfver att finna, det en så självständigt tänkande författare som prof. J. i dessa mycket omdebatterade frågor kommit — såsom han ock själf påpekar — till samma resultat, som jag, särskildt i motsättning till Lundell och Lyttkens-Wulff, sökt framställa såsom det riktiga.

I kap. VII har förf. den lätta uppgiften att kritisera — i detta fall väsentligen detsamma som att uppvisa bristerna hos — de hittills använda fonetiska alfabeterna. Med tillfredsställelse konstaterar jag, att han i fråga om det af Lundell konstruerade landsmålsalfabetet icke nämner någon annan olägenhet, än att det kräfver ett stort antal nya, i vanliga tryckerier icke tillgängliga typer, en anmärkning som dock rättvisligen bör lika väl göras gällande mot den af förf. själf uppgjorda «Danias lydskrift». Man blir därför onekligen något öfverraskad, då han förkastar det förra till förmån för det sednare, och man torde kunna ursäktas, om man häri tycker sig finna en liten smula lokalpatriotism. I alla händelser har förf. afgjordt orätt, då han säger, at Lundells alfabet «kun er bestemt til at udtrykke svenske dialektlyd og til at bruges i et bestemt tidsskrift». Tvärtom är det uppgjordt med mindre hänsyn till de gängse latinska typernas svenska än till deras allmän-europeiska valör, så att t. ex. *u* betecknar icke något af de vanliga svenska *u*-ljuden, utan det danska o. s. v., *o* betecknar icke svenskt *o*-ljud, utan norskt (i *sove*, *godt*), tyskt (i *volk*), engelskt (i *boy*) m. m. Detta har skett just på det att landsmålsalfabetet skulle kunna användas för andra språk än svenskan och i andra tidskrifter än landsmålstidskriften. Också har jag själf utan all olägenhet begagnat mig af det samma vid mina rätt omfångsrika — ännu icke publicerade — uppteckningar af norska dialekter, och det användes numera i Sverge understundom äfven i andra arbeten än landsmålstidsskriften. Att man icke i Norge och Danmark — men numera allmänneligen i Finland — använder detsamma, är ett faktum, som möjligen bevisar, att Lundell, förledd af «skandinavism» och «kosmopolitism», vid dess konstruerande begick ett praktiskt missgrepp genom att i onödan taga hänsyn till andra språks behof.

Men att man af den omständigheten, att det icke vunnit terräng utom Sverge och Finland, skulle kunna sluta, att det för andra språk än svenskan vore mindre lämpligt, vågar jag på grund af egen erfarenhet bestrida. Och då det visat sig högst användbart för skånskan, har man anledning misstänka, att det skulle kunna passa äfven för andra danska dialekter.

Det åttonde och sista kapitlet lämnar en kort «bibliografisk vejledning». Bland arbeten, som jag här gärna hade sett upptagna, vill jag påpeka: för den allmänna fonetiken C. F. E. Björlings reelt och formellt talangfulla Klangfärger och språkljud, Stockholm 1880; för den svenska Lyttkens-Wulffs Metodiska ljudöfningar, Lund 1892, Brates innehållsrika anmälan (i Nystavaren IV, 142 ff.) af såväl detta arbete som samma förff.s Uttalsordbok, Pippings viktiga uppsats (i Nystavaren IV, 119 ff.) om det bildade uttalet i Finland.

Korrekturläsningen lämnar, särskildt hvad ark 10 beträffar, ett och annat öfrigt att önska. Dock träffas inga egentligen meningsstörande tryckfel. Jag inskränker mig därför til att exempelvis påpeka s. 38_{14} *kan*, läs *han*, 49_{7} *en* l. *er en*, 96_{4} *f daannelse* l. *af dannelse*, 144_{1} *j'bime* l. *j'aime*, 149_{8} *grövare* l. *gröfre*.

Hura innehållsrikt än det nu utgifna häftet kan vara för den större allmänhet, för hvilken det är afsedt, så knyter sig dock de egentliga fackmännens intresse till fortsättningen af prof. J.s arbete. Ty för dem innehåller detta häfte — delvis på grund af förf.s egna föregående uppsatser i hithörande frågor — icke mycket nytt. Däremot äro de nog alla eniga med mig i att villigt erkänna, det nästan utan undantag allt hvad här bjudes är mycket godt. Så mycket större skäl har man därför att med glad förväntan hälsa hvad som komma skall.

Uppsala, 26. jan. 1898.

Adolf Noreen.

H. S. Vodskov: Sjæledyrkelse og Naturdyrkelse. Bidrag til Bestemmelsen af den mytologiske Metode. Første Bind: Rig-Veda og Edda eller den komparative Mytologi. Indledning og første Bog. Kjøbenhavn 1890-97, Lehmann & Stage. CXLIX + 560 Sider. (Sluttet.)

Afsnittene III—V må jeg for öjeblikket af mangel på plads lade næsten uomtalte. III (Soma) og V (Aditi) ere meget instructive; det sidste indeholder endog overordentlig fine Iagttagelser; men forf.s dogmer bringe på mange punkter forvirring, og man kan ofte ikke være ganske enig med ham. IV (Grundmodsætningen i *RV*.) skyldes öjensynlig senere påvirkninger; det genoptager tidligere behandlede problemer således, at

forf. firer betydelig på sine theorier og kommer i strid med sine tidligere resultater (f. ex. 288: Soma's nedkomst fra himlen; Soma stammer her fra arilds tid, mod 276; 290: Agni stammer fra lynet; 298 kommer han til et resultat som synes at vise, at hans opstilling af «sjæledyrkelse» og «naturdyrkelse», som V. opfatter dem, og som afløsere af hinanden, i det hele er af det onde, jf. 311 fg., ligesom det i «Indledningen» opstillede dogma, at «den Indogermanske race» i sin helhed skal have brudt afgjort med «sjæledyrkelsen»; til begrebet *r*ita har offerritualet öjensynlig leveret idéen).

VI. «Tvash*t*ar» (379—484). *R*V. I 142, 10: «Lad Tvash*t*ar løse op for denne vor stærke sperma, både i tilstrækkelig mængde og [eller måské med en nærliggende rettelse «med megen fortræffelighed»] megen i sig selv, til næring [og] til rigdom i vor navle» (ɔ: vor forplantning, at vi kunne forplante os kraftigt og rigeligt)[1] oversætter V. i hovedsagen fuldstændig rigtigt uden at lade sig anfægte af andre oversætteres forbedringer, og styrker det oven i købet (386) med andre steder, hvor Tvash*t*ar tydelig nok er den, der giver former og farve («skönhed» er kun den ideelle side af dette)[2]. Det er ikke underligt, at han finder det «sandsynligt, at forfatterne tænke på hélt andre ting end regn» (387), men meget underligt, at han fortsætter «men tagne lige efter ordene [!] kunne disse ord næppe lede tanken hen på andet end regnguden Tvash*t*ar.» Da han nu selv indrömmer, at «Tvash*t*ar aldrig . . . med rene ord sættes i forbindelse med regnen» (388), «så vil det altså sige, at Tvash*t*ar's virksomhed som regngud [hvoraf der ikke er fjerneste antydning] ligger forud for . . . *R*V.», og denne regngudstheori bringer ham til (386) at ansé Tvash*t*ar's formgivende virksomhed for «naturligst . . . at gå på plantelivet» (uagtet der til overflødighed på det ene anførte sted udtrykkelig nævnes dyrene). Gnā'erne (389 fgg.), som Tvash*t*ar altid er i følge med, og som alle steder afgjort vise ere gudekvinder, hvad han selv må indrömme[3]

---

[1] *nâbhā* kan på ingen måde være andet end locativ, og denne locativ viser, at *nâbhim* i de andre steder er apposition og ikke et selvstændigt led i opregningen.

[2] X 70, 9 er galt oversat (474); der står «Gud Tv., eftersom du jo er så skön [indtryksaorist, jf. ἐγέλασα «jeg må lé», «det var da et dejligt barn!»] [og] eftersom du blev (Impf.) Angiras'ernes fælle, så offer (ɔ: hjælp os med vort offer, at det kan blive skönt som Angiras'ernes) . . .» Også III 4, 9 bör der oversættes «denne vor nærende sæd . . .» Det er karakteristisk at sé, hvorledes V. borteskamoterer dette «vor» af diskussionen: 386 taler han om Tvash*t*ar's «given sæd», og 398 fgg. bringer han ham derved i collision med Parjanya; men hvor står der noget om, at Parjanya giver former eller farve, og omvendt at Tvash*t*ar frembringer den mandlige sæd (han løser kun op for den)? Og først 77 sider efter at den rigtige oversættelse er givet, begynder han uden videre at tale om, at Tvash*t*ar udgyder «sin» sæd (457, 467, 476), — og dog viser han sig på mange andre steder en passant at vide meget god besked om Tvash*t*ar's virkelige function (men en sådan gud må ikke være oprindelig, 409).

[3] At den fostret formende gud med gudekvinderne er nok så naturlig i en hymne til årstiderne som en regngud med regn, synes umiddelbart indlysende, og den aldeles sikkre betydning på alle andre steder gör enhver anden opfattelse umulig.

(— i IV 22, 7 står der ikke «gnā'er» og menes ikke «regn», men «floderne», sé v. 6; i VII 34, 22 står der ikke «gnā'er» men «várūtrībhi*h*», forklaret af Sāya*n*a som «gudehustruer», og der er ikke spor af grund til at forklare dem anderledes —) forsøger han dog (mest kun ved hjælp af lidet åndrige vittigheder, 392 fg., 409) at göre til «regn»; man sér, at han ikke lader sig afskrække. Også det at Vinden (Vāyu) et sted kaldes Tvash*t*ar's svigersön, bruger han til bevis for, at Tvash*t*ar oprindelig må have været regngud (så skulde Tvash*t*ar vel snarere have været Vāyu's svigersön; det er et spörgsmål, om ikke alle guder kunde kaldes Tvash*t*ar's svigersönner). Derefter anfører han en mængde om Tvash*t*ar som fødselsgud, som formende og som kunstner («formende» synes mig at indbefatte det hele); men netop at han er fødselsgud skal vise, at han oprindelig er «regngud», ifølge en «mythologisk lov» (hvorpå der anføres et par horribelt udseende exempler, 394) og idet han uden videre går ud fra, at der sigtes til regnen i Āpri-hymnerne (474, 394, 409 o. m. a. st., men jf. 387), og betragter det, at han har tid til at «være en sådan pigernes Jens» (392, 409) som en modsigelse, der må føres tilbage hinsides *R*V for at forklares. Desuden er hans tone i dette afsnit så ejendommelig, at man uvilkårlig spørger sig selv, om han taler i alvor eller driver gæk med læseren. — En passant gör han også Açvin'erne (387; herom nedenfor), Heimdal og Hermes (388, 394)[1] til regnguder. — Vi have allerede sét, hvorledes hans fuldstændig aprioriske dogmer om de 3 «racer» (navnlig den Semitisk-Afrikanske) og de Indiske præsters «tendens» (= den Proteus-agtige «ny sjæledyrkelse») ere sande kræftskader på hans dömmekraft, som æde sig ind allevegne og få ham til uden at blinke at göre sig skyldig i de håndgribeligste modsigelser. Hvor den förste kommer fra, kan jeg ikke have nogen begrundet mening om; den anden fremtvinges af «den Indogermanske races» formentlige brud med «sjæledyrkelsen» og har nogen undskyldning i den miskendelse af brahmanerne (som for andre sider af den Indiske kultur), der har været og endnu er en dél på moden blandt Europæiske lærde. Jeg er foreløbig (indtil vi få de følgende dele af værket) bange for, at vi støde på en 3dje kræftskade i hans opfattelse af «naturguderne». Dette navns anvendelse har ofte i det foregående forekommet mig underligt. Man skulde tro, at guder som Ilden og Soma måtte være selvskrevne til dette navn; men dem regner V. åbenbart ind under «den ny sjæledyrkelse» ifølge theorien om «præsternes tendens»; figurer som Morgenrøden, Vinden, Marut'erne, etc., regner han, så vidt jeg husker (ligesom jeg), til «naturguderne» og Aditi til «naturdyrkelsen», skönt man skulde tro, de stod på nogenlunde lige fod med Agni og Soma, forholdet til «præsternes tendens» fraregnet. Men han kalder også de fuldt personlige guder «naturguder» og synes særlig at finde smag i «regnguder». Man får en uhyggelig anelse om, at vi her have en genganger af sådanne tidligere naturmythologiske forklaringer som soltheorien, mor-

[1] Noget sådant stod der rigtignok i sin tid i Preller (og står der måske endnu); men jeg har aldrig troet det og havde håbet, at det var forældet som et «comparativt» (?) misbrug.

genrødetheorien, uvejrstheorien, og måske endnu flere, hvis volter ere så halsbrækkende, at de med rette ikke synes at behage V. (jf. dog 516)[1]. 456 giver han os deres methodologiske synderegister; men ét af disse punkter synder han i al fald selv svært i; thi det er åbenbart, at han er gået til sin undersøgelse om Tvash*t*ar «med forudfattet mening, med et bestemt ønske om, hvortil den skulde føre.» Det havde vist været bedre, om han havde ventet med at ville gå bag ved *R*igveda, til vi havde fået de følgende bind. Så ville vi måské forstå, ved hvilke midler V. (391, 409, 426 fg., etc. etc.) kan sondre mellem *R*igveda-tidens begyndelse og slutning (filologiske er det ikke); hvoraf han véd (426), at «offret mere og mere trængte sig frem i den senere *R*igveda-tid, da den gamle naturdyrkelse måtte vige» undtagen Indra (han lader dog selv «den rént kosmogoniske interesse» komme op i den senere *R*igveda-tid, 409); hvoraf han véd, at «den rént episke tankeretning har været meget sén og kun lige indledet i *R*igveda-tidens begyndelse» (til trods for de mange Imperfekter og til trods for hans egne bemærkninger 514 o. a. st. om «nu uforstået episk indklædning» o. lign.; ellers kunde vi have slået os til ro med, at vi måske ikke, inden vi få nærmere vejledning, kunne skelne det rént episke fra «naturmytherne», 460; jf. 409, hvor der antydes en modsætning mellem mytherne om Tvash*t*ar og om Prajāpati); hvorfor forestillingen om gudehustruer overhovedet skal høre til «den rent episke tankeretning»; hvorfor der i *R*V's begyndelse endnu slet ikke var brug for en kunstner (men nok i den senere *R*igveda-tid); hvad der nærmere menes med «Urindogermansk» (424); hvorfor Tvash*t*ar (410) kaldes «en så dunkel og flersidig gud» (jeg vil prøve at gætte: fordi han skal være en «naturgud», 480, og kun «regnguder» og lign. ere «naturguder»); hvor meget Hephaistos og de andre gudekunstnere egentlig have lavet (i modsætning til Tvash*t*ar, som, 425 fg., kun skal have lavet «tordenkilen» og en skål — som dog forméntlig ikke behøver at være «offret» — til trods for at hans tid skal have været så knap, 409); hvorfor man (417) skulde bede Tvash*t*ar om at lave «tordenkilen» (som han én gang for alle har gjort); hvoraf han véd, at «Hephaistos som bekendt [?] er en gammel gud, der kun er omdannet til kunstner, og selv med Völund har det vel [!] en anden sammenhæng» 427 (formodentlig fordi Hephaistos skal være «naturgud», i dette tilfælde «ildgud», skönt Agni jo hører til «sjæledyrkelsen»); hvorfor det skal være af betydning for bedömmelsen af Tvash*t*ar, at han (efter V.'s mening) står så vagt, da dog også de andre guder (Indra incl.) «ere lidet anskuelige, med meget få attributer» (427); hvorledes vi skulle forstå (480 fg.), at Tvash*t*ar er «en ægte naturgud [i *R*V? jf. 388], ret af Aditi's slægt, og den voxende sjæledyrkelse har sikkert bidraget til, at han blev besejret af Indra» (Indra er efter V. også «regngud»[2], hvilket

[1] Det synes mig ubilligt af V. at kritisere Edv. Brandes ud fra dette synspunkt (især 31) uden at tage hensyn til, at Brandes's afhandling om Ushas er 18 år gammel og fremkom på en tid, da soltheorien o. lign. nød den höjeste anséelse, en undskyldning, man ikke har nu om stunder.

[2] Skulde det ikke være «naturgud»-theorien, der har forhindret den ellers så skarpt iagttagende forfatter fra at opdage, at Indra i *R*V aldrig

i analogi med hans, ganske vist, falske anvendelse af Parjanya 398 fgg burde have afskrækket ham fra også at digte Tvash*t*ar om til det samme): er da Indra også «sjæledyrkelse» (han er jo netop den eneste, der «i *R*igveda-tidens slutning holdt stand mod de ny tanker», 426)? kort sagt hvorfor V. med vold og magt vil have, at Tvash*t*ar, som han selv kalder en «offergud» (481) og som i al fald ikke er en Vodskovsk «naturgud» i *R*V (388), oprindelig skal have været en «naturgud» i Vodskovsk forstand. Det er jo muligt, at V. vil klare det altsammen; men det er didaktisk uforsvarligt at sætte så mange gåder for os, da vi endnu ikke ere forberedte til at løse dem.

Hvad forholdet mellem Tvash*t*ar og *R*ibhu'erne angår, synes Pischel mig at have ret (425) og *R*V IV 33 virkelig at sige det samme som I 161; ja, man behøver egentlig ikke at göre om på verbernes betydning: han «priser» måske dog virkelig deres ord, «misunder» dem deres gerning. Der er altså intet «bevis for, at Tvash*t*ar's forhold til *R*ibhu'erne ikke var gammelt . . .»

Afsnittene «Tvash*t*ar og Indra» (438 fgg.) og «Er Tvash*t*ar Indra's fader?» (445 fgg.) ere i det hele fortræffelige[1], «Tvash*t*ar's datterbryllup» (458 fgg.) er interessant og skarpsindig; «Tvash*t*ar's stilling i den senere

---

kløver skyerne, men dræber V*r*itra; at denne ikke ligger i (eller er) skyerne, men på bjergene; at Indra ikke «udsender regnen», men frigiver vandene ɔ: floderne (ikke mindst de jordiske); at han ikke bruger «lynet», men vajra'en (en slags kölle eller hammer); at det ikke (eller så godt som ikke) er ham, men navnlig Dyaus, der tordner; at den eneste specifikke regngud i *R*V er Parjanya og lynguderne Marut'erne; alt dette fremgår uimodsigelig af den constante brug af de pågældende udtryk. — V. betragter det som urimeligt, at nogen vil benegte, at Thor er tordengud (S. V); men han vil dog vist indrömme, at tordenen spiller en forbavsende lille rolle i Thor's virksomhed, og at hans egentlige beskæftigelse er at slå jætter ihjel, mens han slet ikke bruger sin hammer til at tordne med; hos mig og mine lige kunde hans navn dog endnu vække skrupler; men for V. betyder «gloser» jo intet. — Jeg mener, man bör tage de rént personlige guder og deres bedrifter bogstaveligt, da de vise os, hvad folk på deres tilblivelsestid havde brug for efter deres kendskab til verdens indretning, mens man ved at ville lave dem om efter regn- og tordentheorierne etc. gör sig skyldig i en anachronisme, idet man glemmer, at de forhistoriske tiders kosmologiske problemer (og dem skulde efter min mening den gang religionen også løse) vare ganske andre og flere end vore (f. ex. hvorfor himlen ikke faldt ned på jorden; hvorledes solen kommer op på himlen; hvorfra floderne komme; hvorfra lynet og ilden kommer; hvorfor dyr, planter etc. altid have constante former og farver, m. m.). Når Indra i den efter-Vediske tid mister sin betydning (for det gjorde han, skönt V. mener det modsatte — han blev nemlig rationaliseret sammen med Parjanya, og V*r*itra med sine bjerge altså naturligvis med skyerne), så kom det simpelthen af, at han i sin Vediske skikkelse var umulig på grund af det meget videre blik på universet og naturen, som havde arbejdet sig frem (jf. også V. selv 503 fgg.).

[1] Om *R*V IV 18 har jeg et andet sted, skönt jeg i realiteten kommer ganske til samme resultat som V., gjort et noget andet synspuukt gældende, som måské endnu fortjener at tages under overvejelse; jeg er nemlig tilböjelig til at tro, at III 48 og IV 18 alligevel på en måde have noget med hinanden at göre.

literatur» (472 fgg.) har samlet en mængde gode og vigtige oplysninger; «Āpri-digtene» (469 fgg.) er temmelig spidsfindigt og öjensynlig fremtvunget af theorien om den fossile «regngud», men indeholder (481 fgg.) en interessant undersøgelse om *vanaspati* og *svaru* og deres forhold til *yūpa*. — I «Tvash*t*ar og Soma» (427 fgg.), som er udmærket (frasét et par gengangere 433 og 437), vil han ganske borteliminere Tvash*t*ar's sön Viçvarūpa af *R*V. Det forekommer mig dog, at på de to eneste steder, hvor Tvāsh*t*rá Viçvárūpa står sammen, kan man vanskelig undgå at få det indtryk, at der bagved udtrykket ligger forestillingen om en person, men at digteren i de samme ord har villet tillige antyde V.'s opfattelse[1]. Dette må jeg forbeholde mig at komme tilbage til ved en anden lejlighed.

VII. «De to Açvin'er»[2] (485—526). Jeg kan ikke sé det underlige i, at alle ere enige om at identificere Açvin'erne med Dioskurerne (486), så meget mindre som V. faktisk nødes til selv at göre det (523). Afsnittet er i det hele mærkværdig ordnet (det minder meget om afsnit IV ovenfor), idet forfatteren i virkeligheden i slutningen tager det tilbage, som han med störste sikkerhed har fremsat i begyndelsen, uden tvivl på grund af fornyede overvejelser og ny påvirkninger; forméntlig burde begyndelsen så ikke være bleven stående uforandret. Açvin'erne skulle være «regnguder» (486; Pūshan går med i købet, 491, 522). — 493 indrömmes det, at de «i *R*V selv mindre ere end have været [!] regnguder» (jf. 521: «hermed skal ikke være sagt, at Açvin'erne ikke ere regnguder») — fordi de strömme med *mádhu*, som på 489 skal være = «regn», men 520 fgg. med mere rimelighed sættes = «dugg» eller «honningdugg», men som i virkeligheden betyder «mjød» eller «honning» og kommer altfor constant igen til, at der kan menes noget som helst andet[3] — og (493) «hvad der iøvrigt siges om Açvin'erne lader sig uden större [!] vanskelighed forene med deres væsen som regnguder»: deres mirakler ere (501) «en ligefrem omskrivning af regngudens befrugtende virksomhed» — det allerede her optrædende og senere ofte genkommende «tror jeg» viser

---

[1] Trita kan, som bekendt, ikke betyde «3dje» (430), skönt det har fremkaldt pendanterne Ekata og Dvita. Trods det farlige ved at göre mig skyldig i «sammenligneri» kan jeg ikke dy mig for at minde om *Τριτογένεια, Τρίτων* og *Ἀμφιτρίτη*, der alle, ligesom Trita Āptya, have noget med vandene at göre, den første i himlen ved sin fødsel, de to andre i havet. Dermed skal ikke være negtet, at det måské oprindelig kan have haft betydningen «3dje».

[2] At aflede navnet af *áçú* (ikke **açu*, 487) er umuligt.

[3] En enkelt gang nævnes tillige «smör»; at dette uden videre skulde kunne være = «regn» = «mjød», kan selvfølgelig ikke sluttes af VIII 5, 6. I 112, 12 og I 116, 9 ere bestemte mirakler (Impf.); det sidste lyder: «I skubbede (Impf.) brønden hen, I gjorde [at den for fremtiden, Pf., vendte] bunden i vejret [og] mundingen på skrå; der strömmede (Impf. uden augment) for Gotama (Genitiv) ligesom vande til læskning til 1000-foldig rigdom for den tørstende (Dativ; man kan både «tørste» efter læskning og efter rigdom)», altså forekommer «vandene» her kun i en sammenligning. — Skulle Açvin'erne på den konto være «regnguder», måtte vist alle guder være det; alt godt stammer jo i sidste instans fra vandene, og alle guder have direkte eller indirekte med disse at göre.

dog, at kendsgerningerne ere noget stridige — dog at «Bhujyu etc. ere navne på solen» (502); «nu ere [498] de Vediske regnguder i det hele lysbringere» — (nok en «mythologisk lov»? jf. 394) — undtagen Rudra og Parjanya (508; kedeligt nok, da disse to ere de eneste virkelige regnguder i *R*V, Rudra endda knebent nok) — og skönt «man ikke beder Açvin'erne om at bringe sol og lys» (498), «tror» V. dog (513), «at Açvin'erne fra gammel tid have været natsolens hjælpere, og denne deres bedrift blev så som så mange andre ført over til Indra, rimeligvis 2 gange»; thi (503) «er det nemlig usikkert, om Açvin'erne, om dette regngudepar, står i forhold til solen, så er det uden for al tvivl, at regn- og uvejrsguden [!] Indra gör det» (altså; der siges ikke et ord om, at Açvin'erne have noget med solen eller overhovedet med lys at göre; men Indra har det: ergo — har Indra taget denne virksomhed fra Açvin'erne! og oven i købet særlig natsolen!); «som solhjælpere vilde [!] Açvin'erne udføre ikke Dioskurernes, men Phæakernes gerning» (516; er det ikke «sammenligneri»?)[1]. 525 ansér forfatteren det for «overvejende sandsynligt [!], at de ere guder både for regn og dugg» (dog kun under foudsætning af, at de først bleve til i den «naturdyrkende» tid, og så er forklaringen endda «ikke tvingende»); derefter ere de to «solhjælpende regn- og dugggivere»; men han indrömmer, at «i *R*V begynde [!] de at fordunkles; for digterne ere de allerede [!] mere end halvt blevne [!] blotte vidunderlæger og heroer» — det er i virkeligheden, hvad de hélt ere, kun ere de også naturkyndige og naturmægtige og frelsere fra nød og fare, og dermed udføre de virkelig Dioskurernes gerning. Ligesom vi måtte spørge forfatteren, hvad vi skulde med begrebet «race», når alle existerende racemærker ere betydningsløse, så at begrebet kun kan bruges til at etablere en apriorisk tredeling af menneskeslægten og smede Semiterne sammen med Afrikanerne, således må vi spörge, hvad vi skulle med slige «regnguder», der skulle være «fødselsguder», «lysbringere» og «solhjælpere», og som i texterne hverken ere regnguder, lysbringere eller solhjælpere (mon for at etablere en specifik Vodskovsk «naturdyrkelse» for «den Indogermanske race»? men så skulde han også her have ventet med at gå bagved kilderne, til vi vare forberedte til at kunne forstå ham). Hvor vidt forfatteren for resten går i retning af at tage tidligere påstande tilbage, ses af at han (523) siger, at «man jo ikke kan negte muligheden af, at der allerede i urgammel tid, i fælles Indogermansk digtning eller tro kan have existeret et brødre- eller gudepar [som Açvin'erne]» — men der må jo ikke findes Indogermanske myther (S. XVII — eller er det måské kun Indogermanske «urmyther», der ikke må findes?). 524 udtaler han de gyldne ord «jeg kommer senere til at vise, at netop de store guder som regel stamme fra den sjæledyrkende tid eller fra overgangsperioden» (som jeg ganske kan slutte mig til, kun at jeg indtil videre hellere vil sige «den forhistoriske tid»), og 503 fgg. peger han på pro-

---

[1] Mig forekommer det, at slige omtydninger af Phæakerne høre til — tör man sige «den comparative methodes»? mest halsbrækkende kunststykker.

blemer som de, der faktisk bestemme Indra's stilling i *R*V — men hvorfor skulle så Indra etc. absolut være «regnguder» til trods for *R*V?

Om VIII («Lynene og Morgenrøden», 526—541) er der kun godt at sige (fraregnet de bekendte gengangere); enhver vil med största tilfredsstillelse læse forfatterens fine og træffende bemærkninger. «At det er de jordiske præster, der kalde sig Marut'er» i hymnerne til Agni og Soma (533) tvivler jeg om; men umuligt er det ikke på grund af ritualets symbolske karaktér, i anologi med at sien repræsenterer himlen, vandet verdensvandene, stenene bjergene, mælken køerne, etc.

IX («*R*ig-veda og den senere literatur», 542—554). Til Pischel's og V.s oversættelser af *R*V X 61, 1—4 skal jeg ved en anden lejlighed komme tilbage.

Forfatterens stil er gennemgående fortrinlig og bidrager ikke mindst til, at bogen læses let og med interesse. Enkelte formentlige sproglige ukorrektheder, navnlig en stærkt archaiserende brug af inversionen, som turde gå videre, end det er anerkendt i nuværende Dansk, og ialfald gör et stærkt rhetorisk indtryk, gör ikke noget nævneværdigt skår i læserens tilfredshed. Værre er det, at de egentlige åndrigheder ere altfor grovkornede og stikke höjst ufordelagtigt af imod den øvrige fremstilling[1]. Men undtagelserne bekræfte jo reglen. Bogens fejl stamme iøvrigt fra de ofte omtalte aprioriske dogmer, som så at sige lamme forfatterens logik, hvor den kommer i berøring med dem, så meget mere som han for en ikke ringe del har gjort sig det vanskeligt at opdage de modsigelser, de hilde ham i, ved en for ham selv og andre meget vildledende anordning af stoffet. Hvor de omtalte dogmer ikke spille ind, viser han en ualmindelig fin og skarp iagttagelsesevne, og de gode partier i bogen ere mange gange flere, end jeg i forbigående har kunnet antyde i det foregående. At jeg har polemiseret så indgående mod visse theorier og formentlige fejl og uklarheder, beder jeg læseren og forfatteren betragte som et bevis i gerning på den interesse, jeg nærer for dette værk og det emne, det behandler, og som et vidnesbyrd om, at det er et så betydeligt arbejde, at det egner sig til den alvorligste diskussion. Kunde mine indvendinger bevæge forfatteren til at tage de omtalte punkter under fornyet overvejelse eller eventuelt klare de misforståelser og tvivl, som de formentlig må give anledning til, vilde dette være den bedste frugt af mit arbejde. Jeg kan ikke undlade på det varmeste at anbefale bogen til et indgående, helst kritisk, studium. Derved vil den bedst kunne göre den virkning, som den bör göre, nemlig give det religionshistoriske studium

[1] Det er uden interesse, om «en moderne filolog» har brugt det måske uheldige udtryk «Aditi's mand»; man kunde fristes til at gætte på V. selv; det er i al fald ham, der titulerer gudernes moder «Madam Aditi» og har opdaget «gudindens barselsenge». Han synes i det hele at have et godt öje til «barselsenge» (392, 394, 397, etc.) og «små madammer». — Jeg blues ved at tilstå, at det ikke er mig klart, hvad sprængningen af «det litterære venstre» har med bogens emne at göre, eller hvad det er for mythologiske ondskaber «de herrer Brandes foretage sig på egen hånd.»

her hjemme et mægtigt stød fremad. Forfatteren fortjener både tak og beundring for det mod, han har vist ved at give sig i kast med en så stor opgave og lade et så omfangsrigt værk udkomme på sin egen risiko, og den understøttelse, han har fået dertil, kunde ikke have været bedre anvendt. Jeg slutter med de bedste ønsker for de tilbagestående dele af værket.

S. Sörensen.

Lexicon Livianum virorum aliquot doctorum opera adiutus confecit *Franciscus Fuegner*. Vol. I a—bustum. Lipsiae MDCCCXCVII, Teubner. Mk. 19.20.

Prodiit nunc in publicum vol. I. Lexici Fuegneri, quod vol. litteras complectitur A et B. Promittunt autem auctor et editor fore ut totum opus, cum paullo contractius et pressius reliqua conficiantur, tribus quattuorve additis voluminibus absolvatur.

Iam hoc ipsum volumen ingentem continet copiam unde hauriat quicumque cognitioni vel sermonis latini vel elocutionis Livianae operam det. Nec vero solum quibus vocibus vocumve formis quibus locutionibus quibus constructionibus Livius quaque in decade utatur — quae quidem sub litteris A et B cadant — verum etiam, quod ad cognitionem sermonis aeque pertinet, quibus non utatur, cognoscere inspecto et collato thesauro Fuegneri poterimus. Quod cum ex silentio lexici, si modo nullam quam debeat habere vocem non habeat, intellegatur, ad hanc ipsam rem opus Fuegneri est magna fide. Nullum enim illi deest, quantum diligenti examine indagare potui, vocabulum Livianum cuius prima sit littera A aut B praeter hoc unum *bivium, -ii* Liv. XXXVIII 45 8 *cum ad bivia consisteres*. Ergo collato lexico Fuegneri cum sub A et B litteris adnotaverim multa quae ad terminos quosdam elocutionis Livianae constituendos pertinerent, pauca hic commemorabo.

Inter Ciceronem igitur et Livium, summos illos artifices incorruptae latinitatis, hoc ipso in genere quod pertinet ad copiam verborum multum interest. Livius enim etsi propter lacteam ubertatem iure laudatur, tamen et varietate verborum est Cicerone restrictior et fastidiosior dilectu. Itaque Graecanicarum vocum fastidio Cicero Livium non modo in disputationibus — ne dicam licentiam epistularem — sed ne in orationibus quidem aequat. Ita graeca apud Livium desunt, sunt apud Ciceronem *astrum aer aerius architectus* (quod Cicero etiam in oratione) *-ari -ura aula* (Pacuv. Cic. ep.) *austerus* (Cic. etiam in oratione) *bacchor argilla* (Caesar Cic. in oratione). Nam vel propter significationem fortasse locus apud Livium non datus est his: *acinus aspis aether*

aethra aliptes ambrosia aulaeum auloedus bibliotheca. Illa autem quae Livius ipse habet in usum venerant vitae negotiorumque necessarium et communem: *amphora archipirata asylum athleta ballistae basilica.* Sin quae sunt minus trita, ut *androgynos apocleti argyraspides,* Livius addere solet *quos vocant* vel aliquid simile, quod interdum item Cicero, ut n. d. II 147 *summa pars caeli quae aethra dicitur.* — Iam deminutiva Ciceroniana sub litteris A et B apud Livium non extant *asellus bellus ampulla agellus adpendicula adsentatiuncula aetatula ambulatiuncula amiculus -ula anicula aquola araneola arcula argutulus arula auricula bacillum bestiola anguiculus,* quamquam sunt in hoc numero quorum significatio fortasse fuerit in causa quominus usurparentur ab Livio. Sed Liviana sub his litteris deminutiva peculiari sunt significatione nec deminutionem adsignificant *bovillus bubulus* (quae non sunt ap. Cic.), *aedicula alveolus buccula*; deminutivam vim servant tantummodo haec duo *ancillula amniculus* (quo caret Cic.; nam «*amnis* frequentissimum ap. Livium, minus frequens ap. Ciceronem, ap. Caesarem neque *amnis* neque *fluvius* extat» [Fuegner], apud Sallustium *flumen* frequentissimum, *amnis* et *fluvius* singulis locis). — Sed quibus vocabulis Ciceronianis Livius non utatur, cuius generis permulta sub litteris A et B notata habeo, propter angustias spatii non licet hoc loco enumerare. Addo igitur modo haec. Composita igitur quorum pars prior est *ad (at)* haec, quae sunt apud Ciceronem, non sunt ap. Livium: *atavus adiuro adamo addisco adfari adfatus adglutino adgrego adhinnio adlecto adlevo adlido adlino adludo adminiculor administer admonefacio admurmuro adplaudo adpingo adprehendo adrepo adrodo aspecto adsector adservio adsido adsilio attempto advigilo agnomen.* — Inter derivata nomina verbalia in *-tio* propterea nomino quod liber Cooperi utilis ille de vocabulis in sermone pleb. Rom. novatis *(Word Formation in the Roman Sermo Plebeius)* nullas huius generis voces affert nisi de epistulis, ut non appareat incredibilis illa copia Ciceronis. Haec igitur in *-tio* sub litt. A et B nomina cum sint apud Ciceronem non sunt apud Livium: *aberratio abiectio abrogatio abruptio abscessio absolutio abusio acceptio accubitio accuratio ademptio adeptio adfectio adfirmatio adflictatio adgressio adhaesio adiunctio adlevatio admixtio admotio admurmuratio adparatio adparitio adpetitio adplicatio adpropinquatio adscensio adscriptio apricatio aspernatio aspersio aspiratio adsertatio adsensio* (*adsensus* extat ap. Liv.) *adseveratio adsignatio adsumptio attentio attenuatio attributio adulatio adumbratio agnitio ambulatio amotio amplificatio amputatio anticipatio apricatio aratio argumentatio auditio auguratio avocatio.* Contra hanc multitudinem unum ex Livii libris est quod afferatur et nominetur quod non extet apud Ciceronem: *adactio.* Ex omni denique genere ad ubertatem Ciceronis multo pauciora sunt quae

cum in soluta Ciceronis oratione desint inveniantur apud Livium. Cum poetis Livio communia sunt in hoc genere plura. Nam ab Livio primo introducta in prosam orationem videntur esse haec: substantiva *auctus* et *astus* (pro *astu* Cic. et Sall. dicunt *astutiam*, Caesar nec *astum* nec *astutiam*); adj. *autumnalis* (quod item Cicero poeta habet); *acervare* (Caesar et Cic. *coacervare* dicunt); haec composita, quibus non fere utuntur Cicero Caesar Sallustius: *amolior aboleo abolesco abominor accenseo acclino adaperio adfulgeo adlabor adlatro attenuo* (Cic. semel, et *attenuatus* adiect.); *adloquium*. Illa autem composita poetarum antiquiorum aeque Livius et Cicero usurpare noluerunt: *abludo abnuto abrodo; addoceo adglomero advolatus adhaesus adiectus* substantiva. Etiam sunt simplicia sub litteris A et B quae poetis iam tum fuerint in usu, sed quibus nec Cicero nec Livius usus sit: *almus* (quod in prosa oratione primus Columella) *armus algus algidus albeo albesco albico albidus; aspero bellor; augmen aequamen; austrinus*; *aurifer auriger*. Quod igitur plurimorum scriptorum inde ab aetate Tiberii proprium fuit ut poetarum verba orationi admiscerent eius rei initia sunt sane quaedam apud Livium — quod cum saepius grammatici animadverterunt tum nuperrime Stacey A L L vol. X — sed caute moderateque Livius in hac ipsa re egit. Sed hoc quomodo se habeat tum demum poterit satis perspici cum absolutum erit opus Fuegneri, ut non modo per A et B sed per omnes litteras possis rem perquirere.

Iam vero in formas verborum eadem diligentia qua in significatus et constructiones Fuegner inquirit. Ex cuius uberrimis copiis multa sane petere licet quae pertineant ad historiam latini sermonis. Velut de *ac* et *atque* exempla a Fuegnero adlata docent Livium ante gutturales C G Q nec *ac* nec *atque* ponere solitum esse, nam quibus locis aut *ac* aut *atque* ita videtur posuisse, eorum locorum tanta est paucitas ut invito illi hoc ibi excidisse videatur. Ergo exempli causa nec *atque cogitare* nec *ac cogitare* dicitur more sermonis Liviani, usitatiusque tali in loco ponitur *et*. Omnino hoc sequitur Livius ut ante consonantes ponat *ac* ante vocales *atque*, idque satis constanter, quod paucissimis locis non observavit. Sed infinitum est enumerare quam multa ad cognitionem cum latini tum Liviani sermonis utilia in lexico Fuegneri inveniantur.

Denique quicumque his rebus operam dabit, lexico Fuegneri non facile poterit carere.

Et diligentia et prudentia Fuegner Meuselio dignus socius in hoc genere studiorum accessit.

Quo optabilius est ut opus Fuegneri possit absolvi. Quod Fuegner, quod ad se pertineat, decem alteris annis fore promittit. At Teubner librarius negat id fieri posse, nisi opus Fuegneri

emptores invenerit multo plures, et quidem ante Kalendas Iunias proximas. Quamobrem qui ante diem illam praestitutam esse coeperint huius operis emptores, ii de his studiis bene erunt meriti.

Lundae.

C. M. Zander.

Erwiderung.

Die anzeige meiner arbeit «Die englische aussprache bis zum jahre 1750» etc. von herrn N. Bøgholm in dieser zeitschrift s. 143 f. giebt mir zu einigen worten der erwiderung veranlassung.

Zuerst verweist mich der recensent auf schott. *sair, mair* = ne. *sore, more,* um die angabe Nyborgs (I s. 11 § 14 b) zu erklären, dass das *o* von *nose, to, no, more, sore, store, groat, broad* = dän. *aa* in *aare* sei. Ich hatte die phonetische gleichstellung dieser laute in II s. 50 fussnote 2 bezweifelt, da sonst nur in *broad* und *groat* die aussprache *ǫ́* bezeugt ist. Schott. ā, woraus jetzt dialektisch ē oder ī geworden ist, kann natürlich nicht gemeint sein, da dieses in jener zeit schon die aussprache ē hatte! Ich meinte mit *â* in der angezogenen stelle das in neuengl. dialekten als senkung und entrundung von altem *ǫ́* erscheinende, zunächst aus gutturalem ā (wie in schwed. *mat*) hervorgegangene *a,* über das Luick s. 32 ff. handelt.

Weiter möchte herr Bøgholm (wie Vietor) einen übergang von *o* > *ɒ* annehmen und führt dafür ne. *gad* = *god, done, none* und endlich nhd. *frack* = e. *frock* an. Hier liegen jedoch drei verschiedene laute und ebenso verschiedene entwicklungen vor. Was zunächst *gad* (phonet. *gæd*!) betrifft, so ist es doch klar, dass wir es hier mit einer, bei flüchen so beliebten, umbildung des heiligen namens zu thun haben, vgl. nhd. *potz blitz* = *gott(e)s blitz,* frz. *morbleu* = *mort Dieu, corbleu* = *corps Dieu* u. a. Ich verweise auf den lehrreichen aufsatz Swaens, Engl. stud. XXIV 16 ff. und 195 ff., bes. s. 34 ff., wo auch die formen *gog, cock, gud, ged, cod* etc. nachgewiesen werden. — Das *ɒ* in ne. *done* geht natürlich auf älteres. von grammatikern auch bezeugtes, *u* zurück, das seinerseits verkürzung von ū aus me. ō ist; einfache verkürzung von ae. *dōn* hätte ja **dǫn* — vgl. *rod* — ergeben! Wenn wirklich eine solche form je bestand, wurde sie durch den einfluss der präsensformen (*dū*) gewiss bald zu *dun* umgebildet. — *None* kann nur durch anlehnung an *one* (phonet. *wɒn*) erklärt werden, die ältere form war *nōn* (wie ne. *alone*). — Nhd. *frack* endlich beweist nur, dass akustisch das kurze englische *o* dem deutschen *a* näher liegt, als dem deutschen *o*[1]; ebenso spricht man ja auch *shawl* als *šāl* aus. Es ist dabei übrigens nicht zu

---

[1] Vgl. auch Tamm, Etymologisk svensk ordbok, s. v.

vergessen, das in vielen deutschen mundarten kurzes und langes *a* eine gutturale oder geradezu *o*-artige geltung haben, was bei der übernahme der worte bestimmend sein konnte. An eine frühere entrundung und dann wieder eingetretene rundung des englischen *ǫ* und *ǫ́*, wie sie Vietor annimmt, glaube ich ebenso wenig wie Luick.

Göteborg, 19. dec. 1897.

F. Holthausen.

Replik.

Det første punkt i prof. Holthausens Erwiderung skal jeg ikke opholde mig videre ved, da min lille à-propos bemærkning i anmældelsen s. 143 beroede på en misforståelse af det uklare sted hos H. Tysk *frack* skulde ikke sige andet end at det korte eng. *o* akustisk lå nærmere ved tysk *a* end ved ty. *o* (således som H. også mener). Men min antagelse af overgangen *o* > *ɒ* støttes af flere ord. Således haves ne. *struck*, oe. *strāc* me. *strǭk* deraf forkortelse på me.; den ikke forkortede form *stroke* findes jo også i ældre ne.; *strǫk* gav da *struck* som *nǫn* gav *none*. Her kan man ikke gribe til den udvej at antage et dialektalt ū, da man foran *k* ved forkortelse får [u]. Ne. *among* oe. *onmang* (*onmǫng*) med *ɒ* men ne. *long* oe. *lang* (*lǫng*) med *å*; første ord udviser den af H. benægtede overgang; foran *ng* indtrådte jo i me. forkortelser. Me. har 4 forskellige *ǫ*-lyd: 1) oe. ā me. ǭ under visse betingelser ǫ̆· 2) oe. *ǫ* (a) me. *ǫ* foran *ng* 3) oe. *ǫ* me. *ǫ* (jvf. Sweet A Short Historical Engl. Grammar § 181) og endelig 4) oe. ǭ når det blev forkortet på me.

Således haves ne. *done* oe. *gedōn*; den antagelse at tidl.-ne. *dūn* skulde være forkortet og senere få *ɒ*-lyden støder på flere vanskeligheder: foran *n* plejede der ikke at indtræde forkortelse; selv den dag i dag er dog [su·n] almindeligere end [sun]. Analogidannelse foreligger ikke; [du·n] måtte langt snarere gennem præsensformerne få støtte for sit ū. Derfor ligger følgende udviklingsrække nær for hånden; oe. ǭ, me. ǭ, ǫ̆, ne. *ɒ*.

Måske foreligger samme udvikling i ne. *must*, oe. *mōste*; i hvert tilfælde er det en me., ikke ne., tendens at forkorte foran *st*; dog ved dette ord kommer den ubetonede stilling i betragtning.

København, 1. Marts 1898.

N. Bøgholm.

3 0000 108 322 417